

KÖLTÖK VILÁGA.

1871—1887.

Szerzőtől megjelentek :

- Falusi Álmodok.* Budapest. 1875. Zilahy S. 245 lap. Ára
1 frt 40 kr
- Tücsökdalok.* Budapest. Zilahy S. 1876. 92 lap. Ára
1 frt 20 kr.
- Költemények.* Budapest. Kiadja a Petőfi Társ. 1877. 214
lap. Ára 2 frt.
- Költemények.* Új kötet. Budapest. Kiadja a Petőfi Társ.
1879. 213 lap. Ára 1 frt 50 kr.
- Másodvirágzás.* Elbeszélés. Budapest. Aigner. 1879. 176
lap. Ára 1 frt.
- Dugonics András.* Irod. tört. tanulm. Budapest, Aigner L.
1881. 200 lap. Ára 1 frt 20 kr.
- Heine Költeményeiből.* Budapest. Aigner. 1882. 319 lap. Ára
2 frt 40 kr.
- Balatoni Ég Alatt.* Budapest, Aigner. 1883. 200 lap. Ára
1 frt 50 kr.
- Költemények.* (1879—1885) Budapest. Grill K. 1886. 244 lap.
Ára 50 kr.
- Hangulatok.* Úli rajzok és költői vázlatok. Nagyvárad.
Hügel Ottó. 1887. 194 lap. Ára 2 frt.

Jelen kötet csak 200 példányban nyomtatott.

---

előző kiadású könyvről c. 1972

D 2317

KÖLTŐK VILÁGA

IRODALOMTÖRTÉNETI RAJZOK

8 - OCT. 2019

ENDRŐDI SÁNDOR.

Byron. — Heine. — Scribe. — Ányos. — Csokonai. —
Borzsenyi. — Petőfi. — Vajda J. — Kisfaludy Atala. —
Irodalom és közönség.

15 JUN. 1973

NAGYVÁRAD.

NYOMATOTT HÜGEL OTTÓ KÖNYVNYOMDAJÁRAS

1887.

BIBLIOTECA IN PED
P. DRACOSKI INTÉZSI KÖNYVTÁRA

NAGY-VÁRAD

LELKES KÖZÖNSÉGÉNEK

AJÁNlja E KÖNYVET

a szerző.

ELŐSZÓ.

Sokáig haboztam: összegyűjtsem-e könyv alakjában ez apró irodalom-történeti rajzokat, melyeket szeretettel s kedvvel irtam ugyan, de melyek sokkal igénytelenebbek, hogysen szakemberek előtt megállhassák a kritika tűzpróbáját. Csak az lehet e könyv mentsége, hogy nem is szakemberek, de a nagy közönség számára akartam megírni; ezért ragadtam meg a könnyebb formákat, a könnyebb stílt, mint amelyekkel — úgy gondoltam — könnyebben is érem el célomat. Inkább körvonalakban, silhouettekben tüntettem fel egy-egy költő alakját, mintsem plastikusan kidomborodó szobrokat mintáztam róluk; inkább rokonszenvem melegségével kísértém működésük egészét, mintsem az analízis bonczkésével kerestem sebhető részeit; inkább ismertetni óhajtottam őket, mintsem bírálni. És mert ily czéllal készült e könyv, legyen is azé, akinek szántam: a nagy közönségé s első sorban a tiéd, Nagy-Várad lelkes közönsége. Bármily csekélység az, mit e könyvvel adhatok: szivem egésze van e csekélységben. Tévedéseimet ródd fel tehetségem gyarlóságának, s jóindulatomat, melylyel nyujtom, tekintsd igaz becsülésem jelének.

Nagy-Várad, 1887. június 30.

ENDRÖDI SÁNDOR.

BYRON ÉS A JELENKOR.

I.

A világfájdalom költészeti jogosultságát — daczára a Schopenhauer-féle bölcsészet elterjedésének — még napjainkban is kétségbe vonják. A fájdalom fölösleges, a kor realis irányt vett s nincs szüksége jajgatásra. Helyezzük e kérdést kellő világításba s a kicsinyes előítéletekkel szemben szolgáltatassunk igazságot e költészet legpraegnansabb kifejezőjének, Byronnak.

Ki volt Byron? Egy átmeneti korszak beteges elméje-e csupán, kinek hatása s jelentősége — korára ép úgy mint az irodalomra — muló! vagy genius, mely nemcsak már teljesen megváltozott korunknak elismerésére, de a késő jövőendő koszorúira is számithat? Annál szivesebben kérdezzük ezt, mert a német ugynevezett tudományos kritika nagyon könnyen végzett vele. Gervinus „Geschichte des XIX. Jahrhundert“ czimű művében annyira megy, hogy Byron költői

beszélyeit aesthetikailag izlésteleneknek, lélektanilag természetelleneseknek meri nevezni; megborzad a sötétségtől, mely műveim előmlik; scepticzizmusát tobzódás által tönkretett s az élvezektől elcsigázott lelke kinövésének tartja; szerinte Byron különöz, ki minden czél nélkül beleéli magát a világba s követőiből „sátáni iskola“ alakul, melynek pessimistikus nézetei szerfelett károsan hatnak erkölcsre és társadalomra.

Miért e heves megtámadás? És miért épen most, legujabban? Hisz a világfájdalom nem napjaink szüleménye: a nagy költöket s gondolkodókat minden időben agályljal töltötte el az élet, a világ, az emberiség sorsa. Már Homér nyomorútnak nevezi az embert, legnyomorútabbnak a földi lények között; Sophokles a sors fölötti győzelmet csak egyben találja: nem születni; Euripides beismeri, hogy minden lét fájdalomteljes, Lucretius panaszkodik: mily sötétségben tapogatózunk s mennyi veszélynek vagyunk kitéve. Ép így beszélnek Hiob, a zsoltárok, Luther, Dante, Shakspeare.

Ha a világfájdalom ily régi: ugyan mi készítheti épen most e tudós urakat egyoldalú kifakadásokra? Bizonyára az a l a k n a k, melyben e költészet legujabban megjelenik, kell valami sajátosságoknak, rendkívülinek lennie. — Lássuk Byronnál.

Byron valódi gyermeke hazájának, melynek történelmi fejlődésében a legszembeszökőbb végletekkel találkozunk. — Egyrészt a puritanizmus, az álszenteskedés, — másrészt a fajtalanság s a szabad szellem. Anglia történelmén e végletek vörös fonálként húzódnak keresztül. Cromwell és Milton mellett ott állanak a Bolingbrockok s a walesi hercegek mindenkor. Byron ifjúsága az udvari feslettség virágkorába esik, mig ezzel szemben a társadalmi erkölcs bizonyos álszenteskedés jellegét ölti magára. Ez ellentétek belevegyülnek Byron életébe is, sőt költeményeinek legjobb magyarázói. Eleinte ő is hódolt az aristokratikus feslettségnek, teljesen belemerült az élvezetekbe, tobzódásokba, — izról-izre megismerte a felsőbb körök embereit s látnia kellett: mennyi bűn nehezül azokra. Az élvezek blazirtá tették, a kimerültség megutáltatta vele az élet báját. Ha e beteges elem költészetében uralomra vergődik: veszve van. De tiszta geniusa győzött s az egyéni bukás sötét képe csak háttérét alkotja költészetének. A történelem, a természet még elragadják; blazirtsága nem rideg s ha únt lelkének hangját hallatja, mindig szive legmélyéből szakadnak fel e hangok.

Childe Haroldban — bár első költeménye

Byronnak — a világfájdalom leginkább magán viseli a blazirtság színeit. A hős beleün az örökös egyformaságba, az undor elüzi őt honából, hol őrvjögő tobzódásokkal s fajtalan vigalmakkal szentségtelenítette meg ősei csarnokát. E „jólakás“ magyarázza meg: miért változik a fiatal Childe Harold Timonná. Barátai valóságos tányérnyalók, szívtelen hizelgők, barátnői csakis a fényt, a pompát szeretik. De gyakran mély bánatot érez a legzajosabb vigalmak közepett is; e bánatot igazán érzi, nem mutatja senki előtt, magába rejti. Csodálatos, mint emeli Byron geniusa a látszólagosan mulékonyt is az átalános-ság magaslatára! Blazirtságának és kiélt természetének magában véve nincs jogosultsága: a tompa közöny képes minden költészetet megölni. De a komor alaphangulatból felemelkedik a leg-nemesebb gondolatokig s e gondolatok mélységét, igazságát érezni kell minden fogékony kedélynek. Csak a „Magány“-t idézzük:

Sziklán ülni, -- nézni dagályt, apályt —
 Árnyas erdőben jární tétova, —
 Hol ember még nem irt törvényt, szabályt
 S lábnyom ritkán volt, vagy talán soha; —
 Egyedül jární a bércek hava
 Csak zergenyájtól járt sivatagán,

Szédítő mélység látongásiba
 Alátekintni, — még ez nem magány,
 A szent természettel társalgás ez csupán.

De járni zajgó tömeg közepett,
 Hol látunk, hallunk, érzünk, bírhatunk,
 S mégis szívünk üres, számüzetett,
 Hol nincs ki áldjon s nincs kit áldhatunk, —
 Hol élv s gyönyör közt tépőbb bánatunk,
 Mert senki sincs, kinek szerelme még
 Akkor is, hogyha sirba roskadunk,
 Érettünk forró, fájó lánggal ég:
 Ez a magány, ah, ez az egyedüliség!

Egy ily kedély, mely a természet szépségeiért így lelkesült, nem életunt, sőt ellenkezőleg maga az élet buzog benne. Childe Harold, ki oly szívesen társalog a természettel, korántsem oly blazirt mint ama dán királyfi, kinek szemében „a föld, ez a gyönyörű alkotmány csak egy kopár hegyfok; a dicső mennyezet, a lég, az arany tüzekkel kirakott felséges boltozat nem egyéb, mint undok és dögletes párák összeverődése.“

Tulajdonképen nem is Childe Haroldot, hanem Don Juant tartják Byron legblazirtabb költeményének. Gervinus fölkiált, hogy szeleskedő aesthetikusok „Don Juant“ tartják Byron legnagyobb szerű művének. Bizonyára e szeleskedő

aesthetikusokhoz kell tartoznia Göthének is, ki „Don Juant“ határtalanul genialis műnek nevezi. Mi különben inkább tartunk Göthével, mint Gervinussal. Wer den Dichter will verstehen, muss in Dichters Lande gehen.

Don Juan nagyon elüt Childe Haroldtól. Itt nem találkozunk azzal a subjectiv küzdelemmel, lázas nyugtalansággal, elkeseredettséggel, az élet és világ okozta kétségekkel, — a költő kényelmesen vezet bennünket egy gúnyos tükör elé s ha költői és erkölcsi licenciáin megbotránkozik valaki, úgy bizonynyal igen rosszul ismeri a világirodalom satirikus erőt. Byron Don Juanját még frivolnak sem lehet nevezni, mert a csiklandós érzéki helyzeteket korántsem azért festi, hogy bennünk e helyzeteknek megfelelő hangulatot gerjesszen, mint ezt frivol művek írói tenni szokták. Egyszerű tények azok, melyek alkalmas anyagot szolgáltatnak satirája számára.

Helyén lesz Gervinussal szemben a finomabb s élesebb ítélőtehetségű Rosenkranz, „Aesthetik des Hässlichen“ című munkájából a következő pár sort idézni: „A tiszta komikumnál bátran ignorálhatjuk az aethikát, csak a tényleges ellenmondásokra, melyek magában a helyzetben rejlenek kell figyelnünk. Byron Don Juanjában is találko-

zunk e komikummal; a pikans jelenetek nevetésre fakasztanak bennünket, a nélkül, hogy bensőnket fellázítanak. Julia, — midőn férje az alguazillal szobájába ront, — paplanja alá rejti Don Juant s egy mennydörgő szónoklatot rögtönöz: mily szemtelenség ágyáig hatolni. Mindent átkutatnak az egész szobában, még az ágy alatt is szemlét tartanak, de semmi gyanusát sem vesznek észre. — Don Juan azalatt keményen izzad a paplan alatt. Másutt pedig Don Juant a konstantinápolyi szultánno megveszi rabszolgaként s női ruhába öltöztetve a hárembe jut, de minthogy ágya még nincs ott, parancs szerint egyik odalisk mellé kerül, ki aztán éjjel oly élénk álmodik, hogy felkiáltása az egész haremet felveri. Ily esetben, mint már mondtuk, el kell tekinteni minden erkölcsi kritikától; e mellőzést azonban a körülményeknek kell eszközölni. A lánynak öltöztetett Don Juan minden akarata s közreműködése nélkül jut hálótársul az odalisk mellé s hogy az aethikai követelményekről csakhamar megfeledkezik, ez épen nem lephet meg bennünket. Byront nem kell összezavarni Wielanddal, ki csak azért fest, „mert az érzékiség tetszetős neki.“

Valóban a költő tendenciája itt csakugyan satirikus s e tendentia, gazdag képzelete minden

csapongása mellett is untalan előbukkan. Don Juan egy ironicus polemia, korának szenvedő, zsarnokoskodó erkölcsisége ellen. A költő felhasználja a satirikusok régi jogát s könnyörtelenül lerántva a hazug lepleket, a meztelen valóságra utal. — A helyzetek, melyekben leginkább feltűnik ereje, tán megbotránkozást szülnek s így „Don Juan“ fiatal lányoknak csakugyan nem való; de e helyzetek éppen nincsenek trivol színekkel kifestve, hogy a phantaziát csiklandozzák; az összbenyomás vidám, jóleső. Don Juan nem egyéb, mint egy satirikus adalék a nők történelméhez; a szerelemnek minden nemzeti öltözetben megjelenő ironicus előállítás.

Hogy Don Juan a költő életével benső összefüggésben van, könnyű átlátni. Kora erkölcsi cseinek terroristicus hatáima üldözi őt s többé-kevésbé ez okozza azt is, hogy nejtől elvál. Ez erkölcsön áll boszút Don Juan s a költőnek valódi élvezetet szerez, hogy az álszenteskedés arczába vághatja gúnyja ostorát. Részemről Don Juant nem is tartom blazirtnak, Don Juan egy teljesen üde, vig ifjú, ki daczára számos kalandjának sohasem esik ki hangulatából.

Byron elbeszéléseinek majd minden alakját a blazirtság s a világfájdalom képviselőjeként

akarják feltüntetni. A giauroknak s a tengeri rablóknak bizonynyal nincs derült tekintetök, de azért jellemök alapja korántsem a kiéltség. Egy átviharzott élet erélye s szenvedélye nyilvánul minden vonásuk-, érzésök- s cselekvényükben. Tompult szívök van, mint Korzarnak, de csak azért, hogy feltámadó szenvedélyök tizszeresen hasson; vagy megjelenésök egészen titokszerű, mint Lara-é, de azért Lara nem a divat blazirt alakja: sok vonás van benne Timonból; egy kijózanult idealista, ki gyermekkorában örökösen a „jóról“ álmodik s későbbi éveiben keserű lesz, fatalista, ki az akarat tetteit sorsnak nevezi, örült-sége nem agyában, hanem szívében tanyáz; amaz alakok egyike, kik eltörülhetetlenül vésik vonásaikat kedélyünkre, démoni hős, de tetterővel telve, Hamlet ellenese.

Egészen másként van skepticismusának világfájdalmával, mely általános érvényű jelleget visel magán, mely nem az élet és világ megutálásából származik, hanem ezek mögött állva emeli fel sötét arczát s intézi aggasztó kérdéseit az emberiséghez. E skepticismus alkotja Byron költeményeinek valódi vonásait s az igazság theologiai és philosophiai nagyszájasainak joga van ezért őt kárhoztatni, elítélni — föltéve, hogy

igy fognak tenni Hamlettel és Shakspere egyéb műveivel, valamint Fausttal is.

Annyit azonban nekik is el kell ismerni, hogy a kétség út az igazság felé. A kétség az élet legfönségesebb java, csak azután jön maga az élet. Az átmzódik Byron összes költeményein, ez Manfréd- s Kainban érvényesül legmélyebben. Az első, az erkölcsi skepticismus, Byronnál néha játszi, frivol színekkel vegyül; a második, a metafizikai skepticismus, mindig költészetének legszabadabb, legvilágosabb pontján áll.

Byron ép úgy mint Victor Hugo, megveti a hadi dicsőséget; Childe Haroldban, Don Juanban a legsarkastikusabb gúnyyal fordul el tőle. Csak a szabadság diadalát ismeri. A költői hirnevet sem képes megvetni; Childe Harold negyedik énekében dicsőíti Petrarcat, Tassot, mint kiknek nevét az utókor könyvek és ujjongások közt emlegeti.

Skepticismusa — Don Juan daczára — legkevésbé meri bántani a szerelmet. Mindenhatóságáról, mint az egész emberiséget átölelve tartó erőről, meg volt győződve s költői elbeszéléseinek mindegyikében isteniti; ez az a sötét talány, mely megszüli Manfrédet, Larat és Childe Harold blazirt részleteibe elegiai varázsszal vegyül bele. Don Juanjában a satira kiméletlen keze

természetesen e szenvedély gyökereit is megszaggatja, de ez jogában áll a satirikusnak, ha nem marad adós az igazolással. Hogy Byron a szellemi s érzéki szerelmet a leggyönyörűbb harmoniába olvasztva is tudta festeni, azt eléggé bizonyítja Don Juan második és harmadik éneke, Don Juan s a szüzi Haide szerelme, kiket a szabadság tiszta érzete, a tenger költészete édes bűbájjal fog körül s mely Byront a világ legnagyobb szerelmi költői mellé helyezte.

Mily tisztán, magasztosan gondolkodott Byron a szerelemtől, mutatja „Ég és föld“ című dithyrambjá is.

Vessük tekintetünket most Byron metaphysikai skepticizmására. Az abszolút igazság biztos tudatában — bármily különbözők legyenek a rendszerek, melyekben az megjelenik — könnyű lesz ez egész nézponzt túlszárnyalt álláspontnak itélni. De a költő skepticizmusa egészen más, mint a bölcészé; ez lelke minden gondolati költészetnek, ez a valóságos költői dialektika. Uly költészet, mely a világ s az élet nagy problémáit kimért metaphysikai szabályok s törvények segélyével s formájában akarná megfejteni — tarthatatlannak bizonyulna. Törekvésben, küzdelemben, harcban rejlik a költészet vonzó ha-

talma s e lázongást a hideg törvényszerűségnek nem szabad megfagyasztania.

Byronnak két gondolati drámája van. Manfréd subjectivebb, itt a hős skepticus hangulata magából a sorsból ered. „Kain“ azonban izról-izre skepticus s ha Manfrédben a probléma lyrai virágok közé van rejtve, ugy Kainnak sötét, vérző szívében tövisek közt jelenik meg a kétség. Manfréd a skepticismus operája. — Kain valódi szomorújátéka.

Manfréd sokban hasonlít Fausthoz, de nagyon lényeges különbségek választják el őket egymástól. Manfréd bűnökkel terhelt lélek, kit a lelkiismeret kínai égetnek: Faust nem ismer bünt, nem lelkiismeretet. Felőtlő hibája a Byron-féle költeménynek, hogy Manfréd bűnét, bár körülé forog az egész dráma, nem helyezi teljes világitásba. Manfréd kedvesét megölik miatta — ő is legyilkolt valakit. Többet nem tudunk. Ilynemű titokteljesség drámai alapul nem vehető. A két költemény annyira elüt egymástól, hogy bátran azt lehet mondani: Manfrédban fölfedezhetjük Faust Achilles-sarkát — az erköcsi lelkiismeret hiányát a hősben. Szellemi tartalom tekintetében is különböznek egymástól. Mig Faustban oly élénken látjuk a szerelmet megjeleni, nőni — addig

Manfrédban az egész, mint halvány árny, a dráma hátterét formálja. Manfréd nem egyéb Fausttal szemben, mint egy nagy monológ lyrai intermezókkal. Manfréd feledést kér a neki megjelenő szellemektől, lelke nyugalalmát újra vissza akarja nyerni; a titokteljesség megismerése nála csak eszköz és nem cél. Byron szellemei nem is olyanok, mint Göthe jószívű, szelid tündérei. Egy véghez vitt tett fölötti kétségbeesés az, mely a hős előtt sivár pusztasággá változtatja a világot. Életunt és mégis retteg a haláltól. Még meg is unhatnak folytonos jajongását, melylyel feledésért és bocsánatért rimánkodik, ha a mű nagyszerű befejezésénél nem magasodnék valódi koloszsza. Göthe elviteti hősét Mephistopheles által, kinek kezeiből az angyal menti meg. Itt semmi nagyszerű nincs. Ha Don Juant elviszi az ördög, nem csodálkozik rajta senki, sőt a hősnek még protestálni sem igen lehet. Manfréd azonban legyőzi az ördögöt s a pokol hatalmát az emberi szellem öntudatos nagyságával, — ez oly vonás, melyet minden nagy költő megirigyelhet Manfrédtól.

II.

Térjünk át a sokkal több metaplisikai elemmel bíró „Kain“-ra, melynek mélysége előtt maga Gervinus is kénytelen meghajolni. Kain kedélyét és benső világát nem a múlt élményei teszik tönkre, mint Manfredét; ő teljesen a gondolat szülötte, a kétség mérgezi meg egész lényét. Midőn Ádám felszólítja őt, hogy köszönje meg istennek az életet, daczczal válaszol:

Nem kell-e halnom?

Az elmulás gondolata fáj neki. Mért kell mások bűneiért bünhödni? Hol itt az igazság? — Később Luczifer csatlakozik hozzá. Ez a Luczifer nem a gúny sárból és tüzből összegyurt alakja — mint Mephistophelest lehetne nevezni — nem is áll oly cordialis lábon a mindenhatóval, lénye nem az az ősi tagadás, mely Faust kísérlőjében lakik: valódi angyal, vonzó ideal a gondolkodás és érzelem legfenségesebb vonásaival, óriási dacz-

czal telve; a szabad szellem apostola, ki a mindenhatóság trónja előtt dühöng. Szemében az isten nem egyéb zsarnoknál, ki, hogy osztatlan egyedüliségében az örökkévalóságot elviselhetőbbé tegye, szórakozásul világokat teremt. — Luczifert a kétség geniusának nevezhetjük. Felkölti tanítványában a kétkedés legvakmerőbb gondolatait. Nem akar semmit rejtegetni, mindent megmutat a maga sivárságában, ellenkezőleg amaz istennel, ki a félig elkészült bolygókra embereket, teremtményeket helyez s hivatásul szabja eléjük a vakságot.

Luczifer Kain elé tárja a múlt, jelen s jövő világok történelmét. E második rész valóságos modern „divina commedia”, természetesen Dante plastikája, de egyszersmind scholastikája nélkül is; a végtelen mindenség dicsőítésére irt hymnus, melynek gloriáját csak a kétség árnya homályosítja be. Szenvedni és meghalni — ez a világ-egyetem tana; egyforma sors uralkodik mindenütt.

Luczifer és Kain vándorlásaik közben útba ejtik Hadesst is, a halál birodalmát. Az egész költemény nem egyéb, mint a halál tragédiája, — a halál az emberiség fatumjaként tűnik fel, azért időz a költő oly sokáig az alvilág árnyai közt.

Kain harmadik része drámai tekintetben Byron legjelentékenyebb alkotásai közé tartozik. Göthe ama jelenetet, hol Abel kimul, nagyszerű motivumáért csodálja s az utána következőket elragadóknak, örökbecsűeknek nevezi. A testvérgyilkolás, Éva átká s a végfordulat a valódi tragédia nagyszabású stíljében van kivive.

Byron általunk eddigelé felhozott költeményeiben kétségtelenül a tagadás szelleme túlnyomó; emésztő, sötét kétség uralkodik mindennütt, mely óriási freskókban és sarkastikus arabeskekben testesíti meg magát. E kétség — ha nem lenne ellensúlyozó szerep — minden bizonynyal egyhangúvá válnék; oly költőt, ki örökösen a világ fölött lamentál, nem lehetne a nemesebb értelemben vett nagy költők közé sorozni. De Byromnál megtaláljuk az ellensúlyt. Kainban ott van az emberi szellem istenítése, Manfrédben hátravonul a kétség s a kétségbeesés. Igaz, hogy a kétség terjedelmes homálya csupán néhány sugárnak enged utat, de ez elég, mert jelentősége mélyebb, mintsem gondoljuk. Kainban az ész hatalma győz a világ fölött, Manfrédben az akarat hatalma diadalmaskodik a poklokon.

Második ellensúly gyanánt a természet iránti lelkesedését tekinthetjük. E lelkesedés Byron majd

minden költeményét belengi s e lelkesedés hangja képes bennünket is elbűvölni. Festéseiben felülmulhatlan; phantasiája gazdag szemlélődéssel párosul s a mi legfőbb: sohasem sülyed a költészetben jogosultsággal nem bíró pusztá tájfestéshez; minden képből nagy szellemét érezzük ránk sugározni.

A német kritikuskok — kik szeretnék Byron-tól elvitatni a művész nevet — iparkodtak ez előnyt legfőbb hibájaként feltüntetni. „A leírás — mondja Gervinus — e költői tájfestés, melyet a régiek ösztöne, Anglia és Németország nagy dramatikusai s Lessing kritikája egykép kárhoztott — Byron költészetének legjobb oldala, ő maga is ezt tartotta.”

E kárhoztatás teljesen alaptalan s a czélzás, mely Lessing „Laokoon“-jára vonatkozik, rosszul van használva. Lessing épenséggel nem ítélte el a költői festést, ő csupán azt magyarázta meg; miben kell különböznie a költő képének a festő képétől. A költőnek nem szabad a holt térbeli egymásmellettséghez ragaszkodni, sőt összes erejével rajta kell lennie, hogy ezt kerülje: az apró részletfestések jogosultsága a festő körébe vág, a költőnek hangulattal kell azt pótolni. Ha elolvassuk Lessing kritikáját, úgy találjuk, hogy e

kritika értelmezése szerint épen Byron az, kit mintául vehetünk e tekintetben. Nála valóságos elegiai hangulat hozza színre Hellas templomait, omladékait s emlékezetes tájait; természet s történelem mint ellentét jelennek meg festéseiben. az „örök“ s a „muló“ lassankint harmonikus, kibékítő egészszé olvad hangulatában. Ha Childe Haroldban a Jura melletti vihart festi: a természet viharával lelke vihara ölelkezik. Üdvözlik egymást s egymásba mélyednek.

Hasonló egyítést találunk a „Giaur“-ban, „Korzar“-ban, az „Abydosi menyasszony“-ban. De nem csupán az állat önt életet, lelket festéseibe, — hogy a természetben sub specie a történelmet látja, romantikus mythossal is kedvessé s tenségessé tudja tenni azokat. Példaképen csak Manfrédet hozzuk fel.

Byron harmadik eleme a politikai elem. Lelkesedik, örvöng a szabadságért, gyűlöli lelke összes gyűlöletével a zsarnokokat. Hogy e lelkesedés, e gyűlölet nem szenvedés volt nála, azt életével és halálával egykép bebizonyította. Teljes odaadással csatlakozott az olaszországi mozgalmakhoz, melyek az olasz nép függetlenítését tűzték czélul s neve a görög szabadságháborúval elválhatatlan összeköttetésben áll.

Byront a modern politikai lyra atyjául lehet tekinteni. Korának zsarnokoskodása nem adhatott szelid hangokat politikai lyrájának. Föllármázta sírjaikból a régi Hellas hős alakjait, az éjszak-amerikai szabadságharcz nagy katonáit: Was-singthont, Franklint; ezek voltak politikai Wal-hallájának istenei; a mult kolosszeumait szembe állította törpe jelenével: „im, itt vannak embe-reitek! ezeknek kell a jövőt megteremteni!”

Napoleont zsarnoknak tartotta, de lángeszét csodálta, Lord Wellingtont azonban — kiben e vonás nem volt még — a szó szoros értelmében gyűlölte; egyáltalában győzelmes nemzete iránt mutatott legkevesebb rokonszenvet. Ő az ango-lokkal szemben nem volt Pindar, sem Tyrteus, hanem Archilochos.

Nem célunk Byront mint költőt fejlődési menetében a legutolsó mozzanatig kísérni, sem egyes műveinek részletes elemzését adni: mi azoknak csak szellemi tartalmát iparkodtunk ki-vonni, hogy megmutassuk, miszerint mély értel-mű és mély érzelmű költővel állunk szemben, kit a jelenkornak nincs jogában kárhoztatni, mert minden sorából e kor tükröződik vissza. Negati-vitása sok helyen jogosulatlan színben tűnik fel de ép azért hoztuk fel ellensúlyozó elemeit. Óva-

kodjunk őt úgy megítélni, mint Gervinus, ki jóformán mindent megtagad tőle csak azért, mert „nem csupán a legnagyobbat, mit a költészet felmutathat (Shakspearet érti) nem értette meg, de még a művészet legmagasztosabb alakjait, a görög szobrokat sem tudta élvezni.“ Tehát mivel Byron nem szerette Shakspearet s nem volt érzéke a görög plastika iránt — azért már nem lehet művész? Mikor jön el az az idő, mikor a költőt nem külsőségek után ítélik meg, hanem megítélik műveiből? Ily ítéseknek nem hogy fogalmuk, de még sejtelmök sem lehet a költés processusairól. A ki Byron költeményeinek minden sorából nem érzi ki a genius tiszta lehellejét, az inkább írjon a hármastorgatás- s a lovak idomításáról, mint a költészetéről.

Leginkább megtámadják művészetében a költő subjektivitását. — Csakugyan, vannak költők, kiknek teremtői képessége meglep bennünket s csodálatba ejt; alakjaikat a legnagyobb természetűséggel kerekítik ki s ezért mindegyiket meg lehet különböztetni: egyiket a frakk hátsó gombjairól, a másikat járásáról stb. Ilynemű művészetet nem csupán a fényképező realisták ateliars-jében, de a leghaszontalanabb regényíróknál is találhatunk. Ha ez objectivitás lenne a költői

telenség mérvadója: úgy Schiller fejet hajthat Claren, Spiess, Vulpius és Lafontaine előtt. Ilyen műveket, minthogy teljesen hiányzik bennök a mélység, a benső tartalom, minden józan ész semmisnek fog tartani. — Shakspeare halhatatlanságát bizonynyal nem a természetűen rajzolt clownok, fajankók, golyhók szerezték meg, hanem igen: megszerezte azt a szellemi mélység, világnézetének gazdagsága s épen legsubjectivebb műve — Hamlet — tette őt leghalhatatlannabbá.

A költészet egyes ágai közt különbséget kell tenni. A lyrikus mindig subjectiv: Byron pedig kétségtelenül lyrikus. Átalában mi nem nagy bizalommal viseltetünk oly költők iránt, kik nem a lyrával alapították meg híreiket. Az ó-kor tragédia-írói egyszersmind nagy lyrikusok is voltak, ép így Dante, Shakspeare, Schiller, Göthe, Viktor Hugo s Byron.

Ha Byron csakugyan lyrikus, akkor költői „elbeszélései“ még szigorubb kritika alá esnek. — Ezekből látszik leginkább alakítási képességének hiánya. A kik epikailag méregetik, bizvást elítélhetik őt. De a költői elbeszélés keverékből áll, melyben a lyrái elem túlnyomó; nem megrövidített epos, hanem kiterjedt ballada; a leg-

utósó vonásig tüzetesen kivitt jellemfestés nem tartozik keretébe. A költői elbeszélés alakjai nincsenek felruházva az epos teljes szabadságával, egy kis fonál odaköti azokat a költő lényéhez, hangulatához. Kétségbe vonhatják e költészeti faj jogosultságát, de bármint legyen: ép az egyéni hangulat ad bájta neki s az egyéni szenvedély visszatükröződése teszi legvonzóbb oldalát. Byron lehet e modern költői elbeszélés megteremtőjének nevezni. S a költői elbeszélés e modern alakját — mely Byron halála óta oly nagyon elterjedt — nem is lehet régi aesthetikai chablonok szerint megítélni. A lyrai s az epikai elem vegyítését ugyan Tibull és Propertius római elegiáiban is feltalálhatjuk, sőt ha jól megtekintjük, a két elem között ugyanazon arány áll, a mi áll a modern költői elbeszélésnél. Valóságos chemiai processus! Csak az elemek belső elhelyezése szüli a különbséget — s ezt a modern szellem, ugyhiszem, eléggé megmagyarázhatja.

Az sem igaz, hogy Byron elbeszéléseiben egyáltalában ne lenne jellemzés. Lara például sokkal mélyebben rajzolt alak, mint Korzar-Beppóban a szenvedélyes, indulatos olasz jelleme. Még kevésbé illik e megrovás drámáira. Elnevezték őt Alfieri utánzójának, az ál-classicizmus imá-

dójának. — Való, hogy a költőnek lussal és vérrel kell felruháznia drámában az alakokat. De hol van a jellemzés detaillirozásának határa? Százféle a vélemény. A régiek komoly költeményekben sohasem léptek túl bizonyos ponton: Shakspeare idejében ellenkezőleg: a részletezés túlsapott a rendes határokon. Korunk a kettő közt középutat keres. Igaz, hogy Byron inkább szított az antik drámához, de csakis a roszakarat mondhatja rá, hogy nem drámaíró. Míg „Promethens“ költőjét dramatikusként nevezik, addig ő is számot tarthat e névre.

Velencei drámáit egykissé hideg magatartással, „Verner“ től vájromantikájával adjuk zsákmányul a költő gyűlölnék — még akkor is marad Byronnak egy darabja, mely az angol színpadokon mai nap is fennáll, természetesen a legfényesebb kiállítás segélyével, mert e nélkül a mai színházi közönség Shakspeare „Téli regéjé“ s „Szent Ivánéji álmát“ sem élvezhetné — s e darab „Sardanapal“. Aláírjuk az utósó betűig, mit Rosenkranz „Aesthetik des Hässlichen“ című művében e darabról mond: „Sardanapalban egy magában véve nemes, de gyöngé, humanus, de engedékeny s az élet élvein teljes odaadással csüngő természet emelkedik fel lassankint a va-

lódi királyi méltóságra ; hős lesz, fenséges halált szenved ; e darabnak oly mérhetetlen szépségei s mélységei vannak, hogy talány marad : mért nem adják a szinpadokon.“

A mi pedig az epost illeti, Byron a modern satirikus epos terén valódi úttörő.

Byron tökéletes művész, tökéletes költő és pedig modern költő. Műveiben ráismerünk korára. Sohasem választott oly anyagot, mely iránt korunk szelleme ne viseltethetnék érdekl. A XIX. század problémáit egytől-egyig feltalálhatjuk költeményeiben. Mi a restauratio alatt kezdetét vette, még nem ért véget. Byron műveiből egyetlen oly sort sem lehet kivetni, melyet a jelenkor ne élvezhetne. A német kritikusok szava pedig nem vox populi, sem vox Dei. Byron páratlanul s oly magasan áll, hogy mindenkor csodálattal kell feléje fordulnunk. A valódilag nagy költők halhatatlanok maradnak.

A SZERELEM HEINE DALAIBAN.

I.

Heine szerelme mesés, csodás világ, oly mystikusan szomorú és mégis oly könnyelműen vidám, elragadó gyönyörök, isteni kéjek mindenütt és mégis, e kéjek magukban hordozzák az iszony előérzetét, az elhagyatottság minden átkát és sebnyilásait. A költő maga mondja szerelméről, hogy az sötét pompájában egy rémes, gyászos regéhez hasonlít. Még találóbban Sphynxhez hasonlítja, melynek feje és melle asszonykép, de a mellen alóli test merő oroszlán-karmokból áll. A szilajon villogó szemeknek a csöndesen, édesen mosolygó ajkaknak nem tud a költő ellenállni és csókokkal borítja el a bűvös arcz havát. A márványarcz megelevenül, égő, lázas csókok kéje vegyül a marczangoló, szívszaggaató karmok által okozott fájdalmak közé. Igen! oly talányosan, rejtélyesen tekint reánk Heine dalaiból a szerelem, mint a mondai kor sphynxei: tele illattal,

csalogány-dallal, s közbe-közbe hármóniatlan zür-zavarral, tébolyitón. Szerelme rejtett ösvényei majd virágillatos ligetek felé vezetnek bennünket, majd mérges gőzű mélységek s halálfélelmes hegyszakadékok bozótjába visznek. Itt vidám, mosolygó mezők, csillámos vizek, hol tündérek és habléányok enyelegnek egymással: amott a kísértetvilág összes rémei, a legmogorvább, legsivárabb természet társaságában.

Mielőtt Heine szerelméről bővebben beszél-nénk, megjegyezzük, hogy e szerelem teljesen ellentétben áll ama bányászlelő, ártatlan, hold-kórságos szerelemmel, mely a német költők nagyrésznél annyi émelegős költemény szülője s mely különösen Geibel dalaiban van megtestesítve. Ezzel a szerelemmel, mely nagyon megelégszik azzal, ha a kedvest egy álomlátásban magához ölelheti, s midőn szenvedélye legmagasabb fokán van, egy szüzi csókon kívül nem kér egyebet, ezt is szemlesütve, alázatosan, a koldusindulatok alamizsnakönyörgésével kéri: ezzel a szerelemmel Heine szerelmének semmi dolga sincs. Heine szerelme nem hajnalfuvalom, nem szüzi, jámbor álomcsók-dosás. Heine tudja, hogy a szerelemhez nemcsak szellem kell, de égő szemek, melegen, forrón ölelő karok is kellene. Szerelme nem valami jótékony,

kényelmes hőmérsékű parázskisugárzás, de a lélek legmélyein sustorgó, pokollángokkal égő szenvedély. Ám nagyon tévednénk, ha azt hinnők, hogy egyedül az érzéki lázongás, e sötét szenvedély gyilkos tüzei alkotják szerelme elemeit. Az érzékiség s a pusztító szenvedélyek majd mindig sentimentális rajongás s szelid epedések társaságában jelennek meg nála. Szive legirtózatosabb viharhangjai közé, mintha távol csendülő üveghangok tiszta, csalogató zenéje vegyülne. Igaza van, midőn dalairól azt mondja, hogy azok oly vadul szakadnak fel lelke mélyéből, mint az Aetna lávalángja, de ép oly igaza van akkor is, midőn dalait a lilium kelyhéből fölszálló illathoz hasonlítja. A vágyó, álmodozó szelidségen át keresztül hangzik a szenvedély reszkető szava s a szilajon dobogó szív vészharangverése. Ha nem vesszük számba „Romancero“-ját s „Utolsó költeményeit“, akkor az 1817—1821. terjedő költeményeket, az „Álomképek“-et, a „Dalok“-at és a „Sonettek“-et, (melyek „Junge Leiden“ czim alatt a Dalok Könyvét megelőzik) kell legsötétebb s legszilajabb költeményeinek tartanunk. A szerelem itt ugy jelenik meg, mint a legrettenetesebb hatalom, mely halált, nyomoruságot hoz s melytől a múltó élvezeteket csak az örök boldogság árán lehet meg-

vásárolni. A költő phantaziája felesküszí a mélységek kísértetalakjait s együtt bolyong, jár velök halottsárga temető-mezők sírszobrai között. Boldogtalan szerelme lázaiban maga a kedves is jéghideg kísértetté változik, s a szellemjárás éjfélóráiban nem egyszer meglátogatja őt, — vagy, ha mint aranyfürtös, kedves lánygyermeket állítja elénk, kivel menyegzőjét akarja megünnepelni — mily iszonyu éji nász! a pokol sötét szörnyei alakokat váltogatnak s ők azok, kik a menyegzőt előkészítik, kik ide s tőrá sűrűnek a fáklyafényes templomfalak onladékai közt s szivetrázó, velőrengető ujjongásaikkal beföltik az eget és a földet mindenütt. E képek ellentéteül lehet venni az 1831-ben megjelent „Új tavasz“-t. E dalokban túlnyomó a csöndes, fájdalmas epedés, a zokogásra hangoit kedély, szelid, bizalmas ábrándok, édes hevülések, eltűnő s újra visszatérő álmódások. A virágbalzsamos, madárdalós tavasz újra itt van, megjött szépségeivel, elhozta ékes menyasszonyi koszoruját. A költő beteg szive újra épül, gyógyul s boldogító aggálylyal bizza azt a bűvölő szerelemre. A csalogányok dala, a rózsák és liliumok, a nyárejek csillagfényei — kedvesek, szépek lesznek ismét szívének. Érzi, hogy szerelem az, mely az egész természetet áthatja: a tavasz úgy tűnik

fel előtte, mint egy hangverseny, melynek karmestere, Amor, az ő szívében vett lakást; a szerelmes csalogányt édes dalaival, a természet kibékítő, alkotó s fentartó hatalmának nevezi. Ellenben a „Dalok könyvé“-nek, „Lyrai intermezzo“-nak, s a „Hazatérés“ dalainak nagyrésztében a két külön elem nem egyszer összeolvad. Szívének nyomora mellett, mely csak abban talál vigasztalást, hogy a hűtlen kedvest is nyomorultnak tudja, megjelenik a szelid vágy, mely a lányka ibolyakék szemének talányait akarja megoldani s e talányfejtés oly sok kint szerez neki. A szív feldúlt érzelmei itt könnyedén, zajtalanul emelkednek a felszínre; némely dal olyan, mint ellehelt solhajtás, melyben a névtelen fájdalom bús rezgései mégis hallhatók. Gyakran úgy tesz, mintha a költő szájalmat érezne saját fájdalmai iránt; végül kifárad szenvedéseiben, álomba ringatja lelkét s dalai, melyek az álmélet ködéből csendülnek, a legtisztább szerelem-dal hangjai.

E két különböző elem meghatározásával még korántsem hatoltunk Heine kedélyének mélyére. Hogy ezt tehesük, vizsgálnunk kell először amaz álláspontot, melyet Heine a romanticismussal*) szem-

*) Itt mindenütt a német roman'ikus iskoláról van szó.

ben elfoglal. A romanticismus a phantázia korlátlan uralmában áll, a szellem küzdelme ez ama bilincsek ellen, melyeket századunk hideg, rendező, logikailag fejlődő s prózai elméje készített. Miután a phantázia szakított az észszel és megvetéssel fordult minden rationalis rend és logikai haladás ellen, — felszabadul az alany a dolgokban rejlő szükségesség és törvényszerűség nyomása alól. Az alany úgy tekinti az alárendeltséget, mint lealázó kényszert, s szabadságát arra használja, hogy szembe kacsagja ama kényszerűséget. A romantikus „írónia” nem egyéb, mint a tárgyak ellen folytatott játék-küzdelem, a képzelet suverainitása, mely minden kifogondolható alakot magára ölt, komolyan sohasem akar érvényre jutni, de nevetve forgácsolja szét a tárgyak zürzavaros képeit. A romantikus gyűlöli amaz elzárkózott, művészi organismust, ő a költői czéltalanság tanának hódol. A feket vesztett phantázia iránytalanul csapong szereteszét: ott van a lyrában, a drámában, az époszban, a legszembetűnőbb izléstelenségek kíséretében; költészet és kritika összekeverednek; művészet, vallás, erkölcsiség alaktalan köddé mállanak. — A romanticismus a tárgyias észszel s a józau értelemmel szakítva, megtagadja a jelen valóságait; e világ túlságosan

prózaai előtte: körvonalait nagyon élesnek találja, alakjait igen testeseknek. Elmenekül a phantázia birodalmaiba, az alkony-ködös, csodálatos fényű álmovilág tájaira, hol tündérek és démonok űzik a legbizarrabb játékokat, vagy középkori lovagok vívnak a becsületért, hitért, szerelemért, avagy egy transcendentális vallás láthatatlan, mystikus alakjai sereglenek az istenek trónja köré. E romantikus hitvallás szeretne népszerűségre vergődni, — de míg a középkor mondáit és legendáit felidézi, elzárja azokat az utakat, melyek a néphez vezetnek. Naiv akar lenni — különösen mondáiban, de ahelyett gyermekes és izetlen lesz; alkotásaiban megragadja a valóság egyes töredékeit, jellemeihez a közönséges életből vett motívumokat használ, de korántsem állapodik meg a klasszikus realizmusnál, sem nem eszményíti a realis világból vett képeket, de minden realizmusból játékot, gúnyt űz, szóval ahol realis, ott is phantasztikus mindenütt. Novalis „kék virága“ mindenütt jelen van. Így alakítja át a romantikus képzelet a komikumot is barokká, a fenségest háttartalan iszonyattá, a természetet barátságatlan sötétséggé.

Kívül esik feladatunk keretén, hogy minden ködszalat megvizsgáljunk, mely Heinét a romau-

tikus iskolához köti. Csak egyet akarunk felemlíteni. Heine maga mondja magáról, hogy ifjú éveiben a romantikus iskola legködösebb álmainak élt, s „Vallomásai“-ban érinti, hogy ama sebek daczára, melyeket a romanticismusnak köszönhet, végtelen vágyat érez s vissza-vissza-óhajtja a tovatünt álombirodalomnak virágos, holdsugaras, kísértetes légkörét. E vágygyal írta meg 1840-ben „Atta Troll“-t, a romantikus iskola „utolsó szabad erdődalát.“ Nem eléggé romantikus dolog, hogy e költeményt Heine maga is phantasztikus, céltalan dálnak nevezi, céltalannak, minő az élet, a szerelem, s az egész teremtés? A költemény maga egy sereg rajzból áll melyek majd sötéten és barátságtalanul nagyszerűek, majd kaczerak és pompázók, — köröttük összefüggetlen kalandok tömege csodálatos alakokkal, boszorkány-néppel s kísértetekkel. Többé-kevésbé prózai írataiban is mutatkozik e romantikus alaktalanság és összefüggetlenség. Tekintsük meg egy pillauatra az „Eszmék“-et és az „Uti képek“-et. Mily ragyogó, sziporkázó tündérvjáték, mely itt szemünk előtt feltárul! — és mégis, a költő istenszeszélye nem egyszer rontja meg az olvasó tiszta élvezetét. Az „Eszmék“ tulajdonképeni története mint alaktalan illat szét-

foly előttünk, s ugyanez áll nőalakjaira nézve is, kik, mintha ködalakok lennének, egymás testén suhannak keresztül. A költő alanyisága mindenütt ott van az előtérben, sőt tulajdonképen csakis a költőt látjuk, ki lágy, fájdalmas, vig, ártatlan és frivol érzelmeinek csillogtatásával kaczerkodik, s romantikus hangulatát és vágyait a leggenialisabb virtuozitással használja fel. Mily csodálatosan romantikus amaz elfojtott könyvek végzetszerű dala, a kis Veronikáért, a Delhi sultanaért, ki 3000 év előtt meghalt, s kibe a költő szerelmes! Romantikus a brentai virágról szóló dal, vágyai a szent Ganges után, érzélgős rajongásai a gyermekkor tündértörténeteinek felidézésekor, s végre a Napoleon iránti határtalan, bálványimádó tisztelet. Bár Heine épen nem volt — a többi romantikusok példájára — a kath. vallás lelkesedő előharczosa, de nem tudott ellenállni amaz erős hajlamoknak, melyek őt feléje vonták. A vallásban rejlő titkos, sejtelmes költészet vonta őt. Valomásaiban így nyilatkozik e tételnél: „Én mindig költő voltam, s ezért kellett, hogy a költészet, mely a kath. dogmák és istentisztelet jelképeiben virágzik és tündököl, nekem fényesebben nyilatkoztassa ki magát, mint a többieknek;

ifju koromban gyakran hatalmaskodott fölöttem ama költészet végtelen édessége, titokteljes, boldogító túlságai és sötét halálöröme ; én is rajongtam olykor a menny malasztteljes királynéjáért, tisztaságának és jóságának legendáihoz ékes rímeket kerestem és első költeménygyűjteményem nyilván mutatja e szép madonnakorszak nyomait, melyeket aztán későbbi gyűjteményeim kiadásánál nevetséges szorgoskodással iparkodtam megsemmisíteni.“

Egy pillantás Heine dalaira, s meggyőződhetünk arról, hogy azokban túlnyomó a romantikus elem. Romantikus a szerelem szakadatlan kísértetiessége, valamint ama kaczer kéjelgés is, mely az érzelmekben nyilvánul. Ő dalai szárnyán Indiába szeretné vinni kedvesét, ama csodás tájak felé, hol az érzések is oly exotikusok mint a növények, — távol vidékek balzsamos mezőire, hol a phantázia új birodalmakat építhet magának s ahol India nincs névvel nevezve, bizonynyal szintén valamely tündértartomány forog szóban, hol „nagy virágok epednek az alkony aranyfényében.“ A „holdfényes éjjel“ mindenütt ott van e dalokban, vagy, mint a „Nordsee“ czimű gyűjteményben, a tenger titokteljes zajlását halljuk, s a phantázia játékának tündéribbnél tündéribb ké-

peivel találkozunk. Imádja e tengert s képzelete sasszárnyakon repül el fölötte; hullámaiban látja a mythologia vergődő alakjait; a ragyogó ár felett átsuhanó rózsás felhőkben Görögország száműzött isteneit s csodás phönixeket, melyek szerelni dalokat ujjonganak. Még „Lamentatiói“ is visszaemlékeztetnek ama tüneményes romantikus korra, midőn a regék után vágyakozó szívet tündérek, koboldok, habléányok tánczolták körül.

II.

Mint már említettük, a romantika megveti a való világot, s hódol saját phantasmagóriáinak. Ez ellenmondás és dualismus Heinét is jellemzi, de dissonantiája még ezzel nem ér véget. Heine semmiesetre sem csupán romantikus, ő egyuttal teljes ellentéte a romanticismusnak. „Atta Troll“ című költeményének előszavában úgy fejezi ki magát, hogy ő tanárát, a romantikát, végül jól elpáholta. A romantikusok teljes lelkükből meg voltak arról győződve, hogy elfoglalt álláspontjuk jogos. Ők a költészet ősmithológiáját, s a phantázia világát a középkori kereszténység felhőibe burkolták, s így óhajtották állandósítani a jelenben. Heine pedig szakított a romantikával, különösen a politika és a vallás terén. Ő a mozgás, a tett embereihez számítja magát, a forradalom szellemét halhatatlannak nevezi, dicsőíti Franciaországot, mint a szabadság előharczosát. Egyik

tanulmányában, mely a „romantikus iskoláról“ szól, a romantikusok ellen fordul s a „hazugság pártjának, a zsarnokság uszályhordozóinak, a mult minden nyomora, iszonya s balgaságai ujáteremtőinek nevezi őket.“ Hamis vélemény, hogy az ember csak szellemi vigasztalás után vágyódik, „mi inkább ugy vélekedünk, hogy az embernek jobban szükséges a testi szerencse. Schlegel Frigyesnek szemere lobbantja, hogy a jelen fájdalmait ugyan átérezte, de nem érezte szükségességét, hogy a világ jövőösorsán változtatni kell: ő panaszkodott az éjjeli sötétség miatt, de nem vette észre, hogy az ég ellenkező oldalát a kelő nap fénye biborozza. Heine a jelen fájdalmai mellett nem az elmulás agóniáját vigyázza, de az uj-jászületés kinjait üdvözli. Hegelben, mint a romanticismus bátor ellenlábásában, a legnagyobb németbölcészt ünnepli; vele bevégződött a bölcsészeti forradalom. Heine a „romantikus iskolában“ bevallja, hogy ő a pantheismus harczosa, ama pantheismusé, mely szerint Isten a tettet szentesíti, s maga Isten a haladás előfeltétele.

Ha szerelmi dalait olvassuk, ott is hiányozni látjuk ama hitet, mely hisz a romantikus ideálban, de itt mégis inkább romantikus maradt, mint a politika és a bölcsészet terén. A roman-

tikus szerelem ideálja úgy tűnik fel előtte, mint valami hamis, beteges, mint valami olyas, a mi közel áll ahhoz, hogy túlélje magát, a mi már nem vág össze a jelenkor szellemével, s a világ szívtelen, éles, közönséges prózájával minduntalan összeütközik. Öntudatával már régen búcsut mondott az illatos, álmodozó szerelemnek; megsemmisítő élce, merész, kegyetlen kritikája, s mindenütt a középkori idöket követő haladás magasztalása, izról izre a modern kor szelleméhez fűzik őt. S így meg van arról győződve, hogy vágyai, álmái, melyektől szíve nem szabadulhat, tarthatatlan, eltűnő ködképek csupán, mert a modern kor szellemével szemben nem állhatnak meg a romantikus idős színes hazugságai.

Heine az öntudatlan, a naiv, az ártatlan minden varázsát átérzi, mint egy gyermekiesen tiszta s érintetlen kedély. Erről fényes tanuságot tehet a „Harzreise“ lapjai közt előforduló „Hegyi idyll.“ Pedig költőnk már régen megvált minden őseredetitől, közvetlentől s természetestől. Ez ellenmondást, mely egyrésről abban nyilvánul, hogy az ártatlan, félig-meddig öntudatlan álmodozás egészen hatalmába ejti, másrésről pedig, hogy már minden naivval, őseredetivel s öntudatlannal szakított, — ez ellenmondást csakis

ama rajongó, érzelgős vágyakozásból lehet ki-magyarázni, mely még mindig a tovatűnt álom-birodalmakért eped. Ezért fájdalmas Heine szerelme; ő olyasmit keres, a mi már visszahozhatlanul elveszett. Sentimentális vágyódásai és panaszaí saját szemeiben is úgy tűnek fel, mint a reakció elemei, nem jogos és tarthatatlan elemek. Szívének s érzelmeinek minden óhaja a romanticismus álomisteneihez vonja őt, de tudja, hogy mihelyt elméjének szemei kinyílnak, — a szappanbuborék szétszakad. Igen, Heine maga az alvó lovag, kit a „Hableányok“ czimű költeményében romantikus alakokkal körül tánczoltat, de

Szemét az új csukva tartja,
 (Van esze!) és se hall, se lát,
 A holdfénynél csak csókoltatja
 A szép hablányoktól magát . . .

Mert tudja, hogy ha felnyitná szemét, a holdfényvarázs tündérképei egyszerre tovarebbennének. Az ellenmondás tehát fokozódik. A romantikus szerelem fájdalma keserű valóságra vál. Menekülni akar a bűvölet elől, s ugyanekkor szive vérezni kezd. E valóság daczára sem hisz annak állhatatosságában és fenmaradásában s e gondolat mellett csak a dissonantia növekszik. Ha

Heine egy ismeretes költeményét e sorokkal végzi,

De, hogy ha szólsz: szeretlek kedvesem!
Ah! akkor sirnom kell keservesen

méltán kérdezhetjük: mi indítja arra a költőt, hogy kedvese vallomásának hallatára könyekben törjön ki? Az ok abban rejlik, hogy csók, ölelés, enyeltetés még nem emlékeztetik a költőt a szerelem mulandóságára, de mihelyt a szerelemszavát hallja, sziklaként nehezedik rá az elmulás rettentő gondolata.

A költő tehát azért nem akarja e végzeteljes szavat: „szerelem“ hallani, mert a közel múlásra emlékezteti. A csók mellett „sokra gondol“ és azért szeret könyezve csókolni. A gondolat fájdalma öntudatára ébreszti; a könyek megnyitják fájdalmait. Heine tudja, hogy a vágyak mily gyorsan virágoznak és mily gyorsan hervadnak el; tudja, hogy a szívek, melyek néhány pillanat előtt szíven pihentek, nemsokára elmenekülnek s elfedik őt. A szerelem csak „árnyszerelem“, a csók csak „árnycsókolás“; a szív oly természetesen feled, mint a szemre álom zárul. Ha szerelmére gondol, egyuttal telhőalakokat lát maga körül, kik gúnyosan szemébe kaczagnak. De

ez ellentét gyakran elmosódik nála és a fájdalmat csak sejtjük, mintha távoli zenehangokat hallanánk. Kit nem érintene édesbúsan ama lágyság és kedvesség, melylyel „Du bist wie eine Blume“ című kis költeménye van megírva?

Heine egyáltalában nem ismeri a szerelem örömeit. Dalai meg vannak mérgezve s kedvese az, ki e mérget készítette. Szive kígyók közé rejti el kedvese arcját. Menjünk egy lépéssel tovább. Heine nem akar a dissonantiák között megsemmisülni, de szabadulni vágy a fájdalom és kínok elől. Heine nevetségessé teszi a szerelmet, s bolondnak nevezi magát, hogy eszményért sohajtoz, midőn a hétköznapi élet pora minduntalan szemébe esap. Tekintetével ott csüng a romantikus túlvilágon, de egyttal ő az, ki e túlvilág cifraságait leszaggatja. De azért mégsem sikerül neki, hogy ama bűvös világ ideálját kibékítse a prózai valósággal és a reális élettel. E megosztás romanticismus és modern szellem között erőtlenné teszi őt a valóság poétikus felfogására. E kézzelfogható világ, szerelme álmvilágával szemben, nagyon közönségesnek, mindennapiinak s nyomorultnak tűnik fel előtte. A minden illuziót tönkretévő próza figyelmezteti őt, hogy hatalma van az illuziókig hatolni, hogy köl-

tészet és próza összekeverednek, s az ellentétek szakadatlan sora jelenik meg szemei előtt. Ily próza és ily költészet nem illenek egymás mellé, de a legellenségesebb módon állnak egymással szemközt; e megfigyelésből származik a nevetés, a heinei élcz. A romantikusok „modern trillái“ megszülik az ehhez szükséges ellentéteket, s Heine kaczagva ront a fájdalmas emberek közé.

Ez nem nevetés könyek közt, de a könyeket megszakító, hangos kaczagás. A költészet legfényesebb magaslatáról egyszerre a sárba pottyanunk. Ez nem érzelmek könnyelmű, lelkiismeretlen kigúnyolása, de a fennebb jelzett ellenmondás szükséges következménye. Mentül jobban kínozták a költőt a romantikus fájdalmak, annál élesebbnek kellett lenni az ellenmondásnak, annál cynikusabbnak az összehangtalanságnak.

A természet festéseinél is szereti Heine alkalmazni e contrastokat. A május aranyos verőfényével s balzsamos fuvalmaival szemben ott áll a városi poéta, papírral, írónnal kezében, lorgnettel zsebében; s a ragyogó, tündöklő tenger elomló bibora mellett egyszerre megjelenik a matrözgyerek, kit a kapitány derekasan összeszid egy

ellopott hering miatt. A mi pedig a szerelmet illeti, ennek túlhajtott érzelgősségeit nem egyszer a legnagyobb nevetség tárgyává teszi. A boldogtalan szerelem fájdalmai is részesülnek e szerencsében. Ha Heine azt rajzolja, hogy a philister vásárnap-i öltözékében mint kóborol át erdön, mezőkön, s hosszú fülei mint gyönyörködnek a madarak dalában, míg ő ablakára gyász-fátyolt terít, régi szerelmének kísértetlátogatását fogadja, s a könyekig megindul: úgy véljük, mintha azt akarná mondani, hogy annak az ostoba philisternek, prózai lelkével több joga van gyönyörködni, mint neki rajongani. De Heine nevetése nem mindig ily vidám. Köny és mosoly, élezt és fájdalom egyszerre összefolynak, mint „Ratoliff” című költeményében.

A romantikus vágyak s a rideg valóság megsemmisítő összeütközése leginkább „Seegespenst” című költeményéből tűnik ki. A tengermély megmutatja, feltárja a titokzatos birodalmat, a tündérek világát, — a költő le akar a mélybe rohanni, de a kapitány még jókor észreveszi és megragadja: „Doktor, sind Sie des Teufels?”

Mélység és könnyelműség nála örökös harcban állanak. A legrosszabb, mit szívében hordoz, egyuttal a legostobább is. Hogy szerelmét nem

viszonozzák, ezzel keveset törődik, csak csókolhassa kedvese ajkát, neki ez elég vigaszt szerez. Ő tudja, hogy kedvese holnap ama kék egyenruhás huszárcapitányba bolondul, ki most lovagol el az ablak előtt, — de ez nem tesz semmit, azért élvezi az órák költészetét. Következik egy csomó élvezet à la Blaubart. Heine kinyilvánítja költeményeiben, hogy a húst teljesen emancipálni kell a szellem hatásai alól. Erény nem kell a szerelemnek, s a lélek szépségét, mint „véleményt“ gúnyolja. De e mélységből, e chaosból nem egyszer száll tisztább magasságba, s régi szerelme mindig csillagként világít felé, melynek sugarai lelkét is fénybe vonják.

III.

Mindeddig készakarva mellőztük a „Roman-cero“-ot és az „Utolsó Költemények“-et. Bár az ezekben jelentkező világnézet nem egyéb, mint Heine fentebb elsorolt nézeteinek tovább-fejlődése, de mégis, e tovább-fejlődés egyuttal oly jelentékeny átalakulást mutat, hogy a költő muzsájának e két utolsó termékét külön kell vizsgálat alá vennünk. Hogy azonban szerehnének e végső átalakulását teljes világításba helyezhessük: fordítsunk némi figyelmet ama fejlődés titkaira.

Mi lett 1848 után a költőből? Ő, kit előbb a nap aranyfénye csókdosott, kit vidám tündérek, halavány és kaczer habléányok tánczoltak körül; ő, ki virágokkal koszorúzta meg homlokát, s így felkoszorúzva járt a szerelem madárdalos, balzsamos mezőin: most kórágyon fekszik, s ott fekszik hónapokig, évekig, lassan, gyötrötten hurezolva kinteljes életét, félvakon, tehetet-

lenül mint egy gyermek, élve eltemetve, minden remény nélkül, hogy valaha még ujjonghat a ki-kelet madaraival, — mint maga gúnyosan megjegyzi — egy spiritalistikus csontvázzá nyomorodva, elveszve, megsemmisülve. Érezte, hogy nem csupán testi ereje mondta fel a szolgálatot, de lelki ereje is megtörött. És annál nyomorultabbnak érezte magát, mentül ragyogóbban tűntek fel a távolból szebb emlékei és diadalai. Láta, hogy fénylő koszorúját letépi homlokáról, s diadal kocsija darabokra törve hull össze a dicsőség országútján. De ép e szörnyü képek látására kellett a költő lelkéből kitörni a reakciónak, ép ez érzelmek ingerelték meg egyszer, utoljára a legnagyobb szellemi erőfeszítésre. Szelleme daczolt a kórral, s e kórnak lelketölő fájdalmaival. Heine majdnem páratlanul bizonyította be : mily végtelen hatalma van az emberi szellemnek, midőn saját, testi és lelki gyötrelmek-től szétmarcangolt szellemét vette fel költeményei tárgyául, s gúnyolni kezdte azt oly hangon, mely szerfelett hasonlított egy sirboltból feljaro kísértet rémes kaczagásához. Prometheus fájdalmai jellemzik ama költeményit, melyek e korszakból valók : mindegyikből kihangzik e büszke hang : „Ti, a világ és az élet esztelen hatalmai, bár-

mennyire éreztetitek fensőbbiségeteket velem, uralmatok daczára több vagyok, — mint ti vagytok, erősebb és hatalmasabb, mert a sárból és piszokból, hova dobtatok, fölemel költészetem, s lelkem gúnyolódhatik felettetek. Van valami bennem, mit nem tudtok meghajlítani, leigázni, a mi bukásommal is diadalmaskodik.“

A kedély e sötétsége sötétte teszi világnézetét is. E világnézet a legszélsőbb pessimizmus, a legnagyobbszerű s legrettenetesebb nihilizmus jellegét hordja magán. Betegsége csak külső ok, mely a költő lelkében már régen szunnyadó világot kigúnyoló nihilizmust életre rázza, s a legkövetkezetesebb végletekig kiképezi. Heine a romantikus eszményt szétrombolta, de minthogy e rombolás után is visszavágyódott bűvös világába, valami ténylegesen újjal nem tudta pótolni azt. Egyes részleteket felhasznál ugyan a valóság jelenségeiből, mint pl. egyik politikai satyrájában („Deutschland, ein Wintermärchen“) de a valóságot, összeségében, majd mindig úgy tekintti, mint valami eseménytelen, balga, semmi tisztább törekvést nem ismerő zsidvásárt. Jobb napjai megőrizték attól, hogy ily feketének lássa a világot, s még „Eszméi“-ben így kiált fel: „Hála a jó égnek, élek! Ereimben ifju, piros vér pezseg, lépteim alatt

szikrát szór a föld, szerelemmel, mámorral ölelem át a fákat és a márványalakokat s fák, márványképek ölelésem hevétől élni kezdenek.“ De a rettenetes kör lassanként kioltja az életörömet s felveri a valóság szörnyübbnél szörnyübb képeit. Most úgy jelenik meg előtte a valóság, mint az eszményi világ teljes ellentéte, mint a legpusztább, legsivárabb, legkétségbeejtőbb látvány, melyet valaha emberi szem láthatott. Belenéz a világba és nem lát ott egyebet, mint hazug álarczokat; felnéz a derüs, tiszta égbe s azt hiszi, hogy az „egy kék temető, megfosztva isteneitől.“ E földön nincs mit veszteni; lomha miasmái közt ugysis tönkre megy minden, mi nagy, az égiek sirnak, látva az alant nyüzsgő föld nyomoruságait. A bős kedvtelés bizonyos felkesedésével keresi fel a költő a tökéletlenségeket, a legszentebbet és a legszebbet elborító sarat s tükörként állítja fel a teleologusok világával szemben. Különösen gúnyolja ama teremtoi bölcseséget, mely a test szervezetét oly csodásan rendezte be. Kétkedik a világ mindennemű haladásában; Németország mozgalmaira, a politikai irányköltészetre, a negyvennyolczadiki forradalomra nincs más válasza, mint gúny és keserűség. Herwegh és Venedey, a fekete-piros-aranyos patriotismus, a frankfurti parlament

egykép kikapják a magukét. A költő az egész történelemben nem lát egyebet, — s ezt „Vitzliputzli“ című költeménye is bizonyítja, — mint egy rettenetes tragikomédiát esztelen vérfecsérléssel. A „Romancero“ merő grotesk-komikus, barokk, barátságtalan s frivol tárgyakat ölel fel, melyek mindegyike a történelemből van kiválogatva. Mindenütt nyomoruság, az erkölcsi törvények lábbal tapodása, az ember iszonyu sorsa, a legborzasztóbb kontrastok, a legkiméetlenebb gúny s mindez bizonyos előszeretettel tárgyalva, s a világ szeme közé szórva. Kegyetlen kaczagással mutatja fel a világ bűnlajstromát; az igazság keresztre van feszítve; csak a pénz ad jogot az élethez, csak hízélgés, csuszás-mászás, szolgálkúség boldogít; alaktalan, lelketölő erkölcsiség teremt nagy jellemeket. Ép úgy gúnyolja hazáját, a német ostobaságát, a számárhangokat üvöltő patriotákat, kik megvetik a föld cseresznye-szeméit s oly túlvilágban hisznek, a hol a cseresznyék mag nélkül teremnek; barátság, rokonhűség, vallás, művészet, dicsőség, mind e szörnyű kétely martalékaivá lesznek. A költő kigúnyolja a túlvilágot, unalmas boldogságával, nyárspolgáris kényelmével; kijut a katolikus tanok nagy részének is, melyek a gyarlóságok csodálatos

keveréke miatt félig-meddig már magokban véve is nevetségesek. Még a művészet — ama hatalom, melynek segélye nélkül gúnyolódni sem lenne képes — még ez sem menekszik meg kételye elöl, s a költő kékszinü ködnek, elmuló páragóz-nek nevezi azt s miután a hirnév sem egyéb, mint a legostobább szavak egyike: a világ teljesen üres és sötét marad.

Menjünk egy lépéssel tovább. Heine visszatér a hithez, bevallja, hogy ő hisz égi személyes istent, — de e hit nem menti meg. Láttuk, hogy Heine a hegeli bölcsészetet a jövő bölcsészete-ként üntette fel, s ő maga a pantheistákhoz sorakozott. Míg az ész-aristokraczia tagjai az atheizmussal kaczerkodtak, addig ő is szívesen engedett a tannak, de, mint a „Vallomások“-ban elbeszéli, nemsokára észrevette, hogy az atheizmus tanain nagyon megérik a sajt, pálinka s kapadohánybűz, később pedig, midőn minden csíz-madia-inas és szabó-legény tagadni kezdte az isten lételét: felhagyott minden atheizmussal. A hegeli bölcsészetből kiragadta a communismust és ezt állította helyébe. „Deutschland ein Wintermärchen“ czimű költeményében már communistikus programmal lép elő — „Vallomásai“-ban a communistákat a jövő pártjának nevezi, s meg

van arról győződve, hogy e párt vezérei a legnagyobb logikusok Németországban, egyuttal a legtehetségesebb emberek, s a legerélyesebb jellemek is. S ha Heine azt mondja, hogy a művészet és tudomány érdekei veszélyeztetve vannak a nép souverain hatalma által: önmagát veri le, midőn más helyt azt állítja, hogy általános népnevelés mellett kevés idő alatt értelmes, élet-erős népet lehetne teremteni. Saját vallomása szerint: a költő tiszta, érzékeny természete volt az, mi megakadályozta, hogy a néppel közelebbi érintkezésbe jöjjön. Mint látjuk, mindez nem tudományos alapokon nyugvó elmélet, de a romantikus és modern kor közötti tévelygés; iszony amattól, vonzódás élehez, majd távolodás ettől, s vágyódás az után. Ez ide-oda hanyattatásból származnak legszembeesőbb s legvastagabb ellenmondásai. S így nem talált Heine teljes nyugalmat sem a romantikus világban, sem a modern kor légkörében; a múlt és a jövő egyikép síváran, szomorún és vigasztalanul tekintettek reá. Ez alaktalanság ködei közt bolyongva, visszatért az istenhez; szüksége volt arra, hogy valakihez fordulhasson. De e távoli, mindenható, jóságos istent nem tartotta valami nagy tekintélynek sama költemények, mélyek élete utolsó éveiben születtek,

majdnem egytől-egyig hangos tagadásai annak, hogy egy személyes isten létezik. Mig azt hireszteli, hogy visszatért az istenhez, kigúnyolja őt; úgy látzik, csakis azért fogadta el a deizmust, hogy annál drastikusabban tehesse nevetségessé. Betegsége mit eredményez? Úgy véli, hogy ő nem más, mint egy kis földi Aristophanes, kinek apró élcze, olcsó sarkazmusa bátran eltörpülhet a mennyei Aristophanes kolosszális tréfáival szemben. Leborul a „mindenség nagy szerzője“ előtt, de a porban is érzi, hogy lelke szikrázik, s joga van a hatalmas isten nagy tréfáit bírálat alá venni. Heine a transcendentalis istent csakis azért fogadta el, hogy minden lépten-nyomon kompromittálhassa és nevetségessé tehesse.

És ép így mutatja szerelme is a legiszonyúbb ellentéteket. Az első szerelmek összes romantikus illata betölti újra még egyszer a költő lelkét; szép asszonyok, tarka álarczos csoportok, régi tündérvárak vonulnak el szemei előtt, de mind oly kísértetiesen, oly szellemszerűen. Ha visszatér eszmélete: ama tündértájak illata helyett nem érez egyebet, mint a megmelegített serviette szagát. Álmában újra ifju és vidám, kedvesével karöltve jár hegyen-völgyön s annak szelid, csengő hangja visszaadja minden

erejét, csókokkal borítja el a kis kezét: ekkor fölébred s látja, hogy a kórágéhoz van szegezve. De nem csupán a tünt gyönyörök: a tünt fájdalmak is visszatérnek. Ujra gyötri kedvese szívtelensége, majd ismét nem talál a régi szerelemből egyebet, mint hamut; később nemcsak e régi szerelem, de az új, az akkori is gondot szerez neki. Természetesen, sokszor épen nem lehet megkülönböztetni: láz, vagy szerelem-e az, de nem egyszer éreznünk kell, hogy a szerelem tiszta lángjai lobbannak fel kedélyében. S ez valóban csodálatos, tüneményszerű. Még ott a betegágyon is, ezer és ezer testi és lelki gyötreim között oly édesen, lágyan, tisztán gondol Matildjára. Olvaszuk csak el az „Angyalokhoz” írt költeményét.

Meg kell emlékeznünk még a „Mouche” iránti szerelméről. E szerelemre a halál ráborította titokteljes fátyolát; a költő szavai szerint: egy vértanú-virág és egy haldokló szerelméből állt e szent viszony. Bizonyos, hogy Heinet e szerelem oly magasra emeli, a minő magasra ekkorig nem emelkedett. De itt is megragadja olykor a cynismus s vádolja kedvesét, hogy egészséges szervezettel hogyan tud oly beteg, nyomorék embert szeretni, mint ő. Azonban az általános nihilizmus mellett e körülményt

sem lehet csodálni. A szerelemnek, e szent hatalomnak is részesülnie kellett a pizsokban. A szerelem a pokol kigőzölgése, a legpizskosabb élvezetek egyike:

Kérded mi a szerelem? Megmondom:

Csillag az, csakhogy — szemétdombon.

Ez a heinei szerelem végeredménye. De ez eredmény nem mond ellent annak, hogy ő hitt hatalma istenségében s végtelenségében. A szerelem dissonantiái megszaggatták szívét, de az összetépett szív közepén mindennél szentebben és sértetlenebbül volt elrejtve az. Heine a romanticismus és a modern szellem közt állva, nem tudta kibékíteni s összhangzásba hozni lelkét az eszménynyel, a pillanat heve ide-oda ragadta s rettenetes ellenmondásokba keverte, — szélsőség itt, szélsőség amott, de egy hátrahagyott költeményében bevallja, hogy ő érezte ama csodás, mindent szentté bűvölő szerelmet, mely fölér az örökkévalóság összes gyönyöreivel és üdveivel.

SCRIBE ÉS ISKOLÁJA.

I.

Scribe ép úgy elmondhatja magáról, mint Béranger: „Múzsám a francia nép“, csakhogy Scribe múzsája más időben és más hangulattal jelenik meg előttünk. Ezt nem igen lelkesítik fel politikai vagy hazafias ügyek; császár és köztársaság, alkotmány, jezsuiták, sajtószabadság s a rajnai határkérdés neki nagyon kevés gondot szereznek. Költői fellöbbenés és mély megfigyelés előtte egykép ismeretlenek, de annál több vonzódást és kedvet mutat a napi élet tarka mozgalmai, az érdekek ellenjátékai iránt. Átnézete — ha a lármás, fényűző, könnyelmű, de mindemellet vonzó, sokban szeretetreméltó s szerfelett életerős francia társadalmat kell jelenítenie — mindig éles és biztos. Egy cseppet sem kiméli nemzete gyengeségeit, de e gyengeségeket oly naiv szabású vonásokkal vegyíti, hogy inkább pikansok azok, mintsem sértők. Kreis-

sig*) Béranger-val hasonlítja őt össze. Mig Béranger költészete éreztetni akarja velünk: mire képesek a francziák, ha nagy nemzeti eszmék lelkesítik őket. — Scribe a munka mellett, a viszontagságos élet kereskedelmi forrongásában mutatja be előttünk nemzetét. Tulajdonképeni tere a legelterjedtebb osztály, az ugynevezett középosztály. Ott honos a bankár irodáiban, a börze coulissái mögött, a szalónokban, a boudoireokban, az üzletemberek dolgozószobájában, s a művészek ateliers-jében.

Hol élvhajzás, hírvágy és „becsület“ utáni küzdés veri fel az országutak porát, ő helyén van. Bizonyos előszeretettel mozog e tisztátalan légkörben; a csélszövények és szenvedélyek titkai ismereteseek előtte. De bármily odaadással alkalmazza is magát társadalmához, — kevés illúsiót köt hozzá; kizsákmányolja egyénei gyengeségét, ám azért szemökbe mondja az igazságot. Innen van, hogy művei az előkelő kritikának cél-táblái lettek, mig a szerző valódi kincsbányákat, a művelt közönség pedig unalomüző időtöltést talált bennök. A ki nem franczia s az utósó évtized franczia népét ismerni akarja — nem katonai

*) Studien zur französischen Cultur- und Lireraturgeschichte. Berlin, 1865.

magatartásában, sártól és löportól fekete zubbo-
nyában, hanem házi, vagy bálöltözetében —
az csak Scribe színműveit figyelje meg s a fran-
czia társadalomról hübb képet nem szerezhethet ma-
gának. Valamint a tartalom, maga a for-
ma, az alak is ugy tűnik fel nála, mint Béranger
chansonjainak sajátyszerű függeléke. Béranger
ugyszólván, egészen kimerítette az eredeti, nem-
zeti alakot. A romantikus iskola összes, amyira
magasztalt lyrája nem egyéb, mint a délromán,
angol s német minták többé-kevésbé sikerült
utánzata; a franczia regény elég termékeny s
jelentősége is van, de lényegesen a külföld ha-
tása alatt, nevezetesen ^mGöthe, Walter Scott
és Dickens regényei után keletkezett s fejlő-
dött ki; a komoly dráma s a tragédia óriási
léptekkel haladt Shakspeare és Schiller
nyomain, de elerőtlenedvén, kénytelen volt a régi
klasszicitás kerekvágásába visszatérni. Béranger
az ó-franczia chansont nemzeti dallá emelte; a
vigjáték s a társalgási színmű Scribe egyénisé-
gében találta meg valódi kifejezőjét. Népe jelleme,
szokásai, társadalmi erkölcei nagyon alkalmas
tárgyakat szolgáltatottak kezébe. Franciaország-
ban például már az iskolás gyerkőcökben is
megvan a rangvágy, a kitüntetések utáni sovár-

gás. Ha a gyermeket nyolcz napon át nem verték meg, — a „prix de sagesse,“ a jóviselőtök rendjele mosolyog feléje, ugyszólván követeli azt s e kis csillag egész életén keresztül világítani látszik; csakhogy természetesen a későbbi években ezüst és karmazsinvörös szalagok váltják fel azt s a szerencsés szülők s irigy iskolatársak bámulata helyett a község, a kortársak, a nagy közönség s kiválólag a hölgyek megigézéseért tör lándzsát az ifju. Üzlet, hatáskör, cselekvési mód nem sokat változtatnak a dolog lényegén. A pör, ki a legkövérebb disznót viszi a kiállításra, ép oly büszkén fogadja a hivatalos kitüntetést, mint az akadémia koszoruzott írója, vagy a győzelmekkel hazatért tábornok. Az egyetemen a komoly tanárokat tapsviharokkal üdvözlik a hallgatók, ép ugy mint egy tánczosnöt vagy zenevirtuózt, s az akadémia nyilvános ülésein nagy számmal megjelenő hölgyek keze és pillantása egykép vetekedik a győző dicsőségében osztozni. A társadalmi elismerés valódi szükséggé válik s befolyása megmérhetetlen jóban s rosszban egyaránt. A francziák minden fényes és gyöngé tulajdona benső összefüggésben van vele.

E versengés, e tetszés-szomj, a társaság ité-

letétől való tartózkodás itt csakugyan szükséges, mert az egyént semmi mélyebb értelemben vett erkölcsi kötelek nem fűzi össze az egészszel. A vigjátékirónak megbecsülhetetlen kincs. Mindent megnyer mellette, mit a tragédia elveszít. E határozott társadalmi tan, a társasélet s az erkölcsök ez éles vonásai kész kosztümként tűnnek fel az író előtt, csak fel kell öltöztetnie velők meséje alakjait; a bonyodalmak megoldása mintegy előírva áll kora erkölceiben és szellemében s az író nem működhet ezekkel ellenkezőleg, ha csak nem akarja kockáztatni a hatást. Ha az író érzi, hogy társadalmi nem bír előszeretettel az emberi gyarlóságok s hőbortok minden típusa iránt — melynek erőteljes alakítása Shakspeare vigjátékaiban annyira elragad bennünket, — úgy simítja, csiszolja azokat mindaddig, míg közönsége kívánalmainak megfelelő alakba lesznek gyúrva. A néző abban a pillanatban tudja: kivel van dolga, gyors tájékozást nyer a jellem felől s bizonyos odaadással engedi át figyelmét az egyszerűen, érthetően megindult s mindvégig ügyesen bontakozó cselekmény menetének s ép oly gyönyört talál az élvezetes, könnyed, unalmasá sohasem váló dialógbán.

A fentebbiekben egyszersmind elmondottuk

Scribe darabjainak előnyeit és hibáit is. Teljes megítélése nem tartozik ismertetésünk szűk keretébe s nem is teszi célunkat. Ránk nézve nem lehet érdekes: egymásután felszorolni mindazon komikus jeleneteket s anekdotákat, melyeket Scribe és társai színműveiben már dramatizáltak. — E tarka, vig csoport elérte célját, ha a közönséget megnevettette. Az irodalom- s művelődéstörténelemnek alig van némi köze hozzá. A francia társadalom képét akarjuk műveiben előtűntetni.

Scribe életéből s személyiségéből igen kevés jutott a nyilvánosság elé. Párisban született 1791-ben 11 évvel később mint Béranger. Nem volt annyira magára hagyatva mint emez s képzettségét korántsem köszönheti a véletlennek s jószívű rokonai részvételének. Ifjúsága a császárság fénykorába, egy, a „gloire“ iránt meglehetősen érzéketlen társadalom időszakába esik. E körülmény megítélésénél nem kell feledni, hogy ez években még Béranger sem igen lelkesedett a napoleoni csatákért, a „Roi d'Yvetot“ című költeményét akkor írta, midőn a csatamezőkön ezrével hullott a francia fiatalság. Míg a dalnok élénk chansonjaival vidította fel a közönséget, Scribe 1811-ben a „A Derwis“ című vaudeville-

lel lépett fel. A császárság bukása s a restauratio nem ártottak neki. Tovább haladt pályáján s a vaudeville-tréfákban gyakorolta technikáját, míg 1827-ben egy ügyes erkölcsi színművel (Pénzházasság) a „Théâtre français“ deszkáira jutott. A juliusi uralom első évtizede leginkább tanúskodik termékenységéről s hatásáról. Amaz osztály ragadta kezébe a gyepelőket, melyhez Scribe születés, nevelés, jellem szerint tartozott. Scribe fellelkessedve a hatástól, fáradhatatlan volt s mindinkább változatosabb, ügyesebb, szellemesebb alakításban mutatta be a fényűző, forrongó s alapjában annyira trívól társadalmnak képmását. A közönség nevetett saját hőbortjai felett. Scribe maga is szerfelett élelmes volt; míg a gazdag üzlet- és pénzembereket pelengerre állította szindarabjaiban, addig a művészetben igen ügyes tapintattal létesítette a munka felosztás elvét. A drámai tehetségek egész sora köszönheti neki kiképzettségét s nem egyszer gazdagságát és hírnevét is. Scribe választotta a tárgyat, nagyjában telosztotta s rendezte a cselekményt, tanítványai pedig a dialógot készítették hozzá. Nevök az ő firmája mellett foglalt helyet, a jobbak aztán később emanczipálták magukat és saját kezökre dolgoztak. Így lett Scribe milliomos. Mint ügyes

üzletember, sohasem utasította vissza a jövedelmet ígérő ajánlatokat. Rachel Felix számára megírta Lecouvreur Adriennet, a kosmopolitikus berlini maestronak operaszövegeket teremtett Ördög Róbert, Hugonották, Észak csillaga stb. cím alatt. Klasszikus, romantikus mű, vaudeville, jellemszínmű, történelmi dráma, opera — neki mindegy volt, csak pénzt kapjon érte. A történelmi nagyságokkal olyan ugrásokat tesz, mint Jean de Paris a legendákban. Tolla előtt meghalt államférfiak és hősek kevésbé biztosak mint élő nyeglék és himpellevek. Struensee borzadalmas kimulásától bolozatot ír, Marlborough bukásáról egy élcezes vigjátékokat, nagy Péter haláláról s első Katalin trónalepéséről, egy sentimentális szerelmi drámát. Birch-Pfeiffer, Kotzebue és Iffland, termékenysége előtt bizvást megsemmisülhetnek.

Magában érthető, hogy e sokoldalúság s e túlvitt szolgálatkészég mellett határozott, komoly politikai nézetek nem állhatnak meg. Scribenek mindamellett meg van saját nézete s véleménye a politikai s socialis kérdéseknél. Nem csinál belőle lelkiismereti ügyet, mint Béranger tette ezt dalában, de szavazata mindenesetre figyelembe veendő akkor, ha társadalmának megítélése forog

szóban. E társadalomból nyer ő életet, e társadalmat tükrözik vissza darabjai, s így megérdemli, hogy ez oldalról mélyebben figyeljük meg működését.

A rendszer nehézkedési pontja, természetesen, itt is a forradalom s a forradalom következményeinek felfogásában rejlik. Scribe e politikai hitvallásnak sajátos alakot teremtett. Szem előtt tartva e trilógiát: „előbb, alatt, utóbb“, feladatául tűzi ki, a régi uralmat, a forradalmat s a restauráció korát történelmileg drámai rajzokban, vagy vaudeville alakban tárni a párisiak elé. Az első darab Surgy herczeg családi tanácskozmányába vezet bennünket. A gyermekek el látásáról van szó. A legidősebb fiu, természetesen, a jószágokat kapja, azonkívül lovasezredet s nőül egy gazdag örökösnyt nyer; az ifjabb fivér máltai lovaggá, nővére pedig apácza legyen. A társaságban ezenkívül van egy feslett lovag is, ki hitelezőit kijátszsza, kigúnyolja s e mellett pénzt az ablakon dobálja ki. A sentimentális elem Juliában testesül meg, ki, egy a herczegi család által tönkrejuttatott kereskedő leánya s Surgy házában nevelkedik. A lány szerelmet érez a lovag iránt, de a herczegnő s a főgondnok cselszövényei más irányt adnak e szerelemnek. Következik

néhány „Ármány és szerelem“-féle jelenet. Julia, a csalódott kedves, egy borbélyhoz megy nőül. A lovag erőt vesz bánatán, lerázza szülői házának előítéleteit czipője porával s miután egy á la Rousseau tartott erőteljes diktióban a születési előítéletek botorságait kigúnyolja — kereskedő lesz. A második darab („Pendant“) a rémuralom korszakába helyez át bennünket. A hercegi család kivándorolt, szétszóródott. A polgárrá lett lovag azonban dicsőségteljes harczokat vív Franciaországért. De később neve vesztőhözó lesz rá nézve. Menekülnie kell; álöltözetben lép ama házba, hol Julia lakik férjével. A convent ep ekkor engedi meg a szabad elválást. A francziák kapva kapnak az alkalmon s tömegesen gyakorolják az új jogot. Maga Gérard is, a borbély — bár szereti Juliát — de hogy a házassági hűség aristokratikus hírbe ne hozza őt, hajlandó hódolni a divatnak. Segédkezet nyújt a házához menekülő lovagnak, hogy megmenthesse. Sikerül a szomszédos ultra-jacobin czipészt megcsalni s a lovagot biztonságba helyezni.

A harmadik darab husz évvel később játszik s ugyanezen társaságba vezet bennünket. Gérard mint vitéz harczos Austerlitznél marad. A lovag mint kiszolgált tábornok s gazdag gyáros boldo-

gan él Juliával. A republikánus czipész Caracalla kapusként szerepel házánál. Az első darab fellelt magaviseletű vicomteja is visszaérkezik Franciaországba. A forradalmat s a császárságot egy kopár szigeten aludta végig. Párist természetesen rítul megváltozva találja, dühöng a társadalom újabb alakja ellen s nem képes eléggé bámulni, hogy a tábornok Surgy egyetlen leányát egy polgári osztályból származó ügyvédnek adta nőül. E mellett a forradalom jótéteményei túlságos módon dicsőítetnek.

Im, körülbelül ez lenne Scribe álláspontja s ugyanez a középosztály álláspontja is. Látjuk, hogy e politikai hitvallás lényegileg nem sokban üt el a Beranger-étől. Találkozunk a születési kiváltságok megvetésével, minden erő és tehetség érvényesíti magát. Csak a nemzeti büszkeség emelkedett hangja, a császár hirnevének zajos imádása, a munkás osztályok szentimentális jajongása hiányzanak műveiből. Nem akarja nemzete fényoldalait elfüdni, mert e fény saját homlokát is glóriába vonja, de annyira sem vak, hogy a hibákat, a gyengeségeket ne merje tükörként közönsége elé tartani, melyet, ha megjavítani nem bír is, legalább saját bűneivel s torzképeivel indít kaczagásra.

Scribe kétségtelenül a középosztályt ismeri legjobban. A „Pénzházasság“ legkeserűbb satyrái közé tartozik. Modern társadalmunk legviszszataszitóbb alakjai fűzik az egész cselekményt, mely mindvégig élénk és érdekes. Az erényes személyek diadalra jutását e darabban valódi rembrandti háttér emeli, körvonalaik szinte fénylenek az árnyban s alakjaik szoborszerűleg domborodnak ki a homályból.

II.

Scribe a „Pénzházasságban“ pelengerre állítja a pénzaristokratia lelketlen materializmusát, hasonló erélylyel ostromozza számos más darabjában az undok és tisztátlan érzelmeket, melyek birvágygyal, élvhajhászással s a bűnök hosszú sorával párosulva megméretelyezik, szétmarnozangolják a kedély világát. Scribe bármint akarná is más utra terelni tövékeny műzsáját, újra és újra visszatér a nyegleségekhöz, melyek a szabad verseny létrejöttével nem csupán a franczia, de egész társadalmunkat leginkább jellemzik. Könnyörtelen guynyal mutatja meg a „civilisatio fővárosának“ önző hajszája balgaságait. Mint vonul háttérbe a leiket nemesítő munkaszereit, mint hamvaádnak el lassankint az igazságérzet legkissebb szikrái is, a családi élet s az erkölcs korlátait mily durva rohamossággal szaggatja szét a kinesvágy, s a pillanatnyi jutalom után

rontó kapzsiság, sivár önzésben találva végső menedéket: mindez életerős, gazdag s hű vonásokkal lelhető fel egyes darabjaiban. Ide tartoznak a „Pajtáskodás“, „Puff“ s „Calomnie“ ezimű színművei. Scribe tolla nem kegyelmez sem az íróknak, sem a művészeknek: kereskedőt, képviselőket, francia paireket egy kalap alá húz s egytormán ostoroz. A „Pajtáskodásban“ köznapi alakok egyesülnek s aljas cselekvényeken vonszolják keresztül a cselekményt. A társadalmi alakok meglehetősen számmal vannak képviselve: orvosok, ügyvédek, journalisták, írók, alacsony és magas rangu politikusok. Az egész darabot francia szellem lengi át. Központja egy nőben testesül meg, kit a szerelmi tévedés szenvedély és boszúra ingerel. E szenvedély hozza létre a bonyodalmat, indítja s végzi be a cselekvényt. Minden darabja nemzete sajátságait, a párisiak szokásait tükrözi vissza. Majdnem elmondhatnók, hogy a francia társadalom története szoros összefüggésben van Scribe színműveivel. Páratlan könnyed kézzel szövi-fonja cselekményeit. A „Pohár víz“, „Bertrand és Raton“, „A czárnő“ teljesen, a csalódásig egyek. Neki csak pár személyes motívumra van szüksége és kész a fordulat, az egész darab menete. Politikai dolgokban köny-

nyen ítélt, ép úgy mint nemzete. A legfontosabb kérdések egy-egy theaestélyen dőlnek el s maitressei igen ügyes politikusok. Ha túlságosan bele-mélyed is nemzete hibáiba, s e hibák könyörtelen ostorozását a legszigorubbán hajtja végre: azért nem feledkezik meg sohasem nemzete erényeiről és jobb, szebb oldalairól. E tekintetben tapintatosságát ügyesnek, páratlannak lehet mondani. Rendesen három alakot vesz fel a társadalomból, kikben nemzetének akar hizelegni: katonát, művészt, tudóst s részben nőt. Csak néhány sentimentalis vonás hiányzik, hogy Béranger katonáit lássuk magunk előtt. A francia dramatikuskok, novellisták s dalköltők majd mindig különös előszeretettel bántak katonáikkal. Ez is nemzeti vonás s jellemző a „glorie“ népére nézve. Katonájban szokta megtestesíteni minden erényét. Ez alakot képesek idealizálni, mint Augier tette „Le Gendre de Msr. Poirier“ czimű darabjában. Hektor, a montmeytani herczeg, egy napon arra ébred fel, hogy majdnem összes vagyonát elpazarolta. 5000 frank évi jövedelme marad neki, semmi egyéb. Beáll az afrikai hadsereghez; úgy él mint a legutolsó katona és négyheti szabadságidejét a farsang alatt használja, hogy 5000 frankját Párisban nagyúriasan elkölthesse. Az egyik

év szabadságideje alatt egy fiatalkori barátjával találkozik, ki gazdag házasságban él polgári születésű nejével. Ez a jó barát (marquis de Presler) szemrehányásokat tesz neki, hanem a katona derekasan megfelel. Amnyi erélyt, amnyi bensőséget, nagyságot és tüzet fejt ki ellen-dikeziójában, hogy a francia író — ha egy ily jelenetet megteremtett — biztosítva van darabja sikeréről.

E nemzeti hiúság és gyengeség korántsem kerülte ki Scribe figyelmét. Nagyon ügyesen tudja mindezt kizsákmányolni és hasznára fordítani. Hanem ez olyan dolog, melyet Franciaországban nem lehet gúny tárgyává tenni. Maga Scribe is ingadozni látszik, mikor egy ily alakot ránt elő: ő is komolylyá lesz. Mily óriási méltánytalanság lenne egy katona ellen cselszövényeket fenni: azt „Bertrand és Raton“ czimű darabjában lehet leginkább észrevenni. „Une Chaine“ czimű művében St. Gérán tengerész kapitány valódi lovag, kit a tizenkilencedik században még megértettek és szeretnek, szavakban szegény és egyszerű, annál gazdagabb s hatalmasabb tetteiben, hálás, jótékony, nagylelkű, a hiba legkisebb árnya sem esik tiszta, nemes homlokára „Puff“ czimű darabjában d'Angremont kapitány szerepel, természetesen szintén az afrikai hadseregbe van beosztva;

egy kissé embergyülölő, de a jog és igazság szilárd, erős, majdnem don Quixotti végletekre menő harczosa. Ugy tűnik fel, mint a jelen társadalom egyetlen egészséges alakja. Nyilván lehet látni hogy Scribe nemzete nagyságaival szemben épen nem érzéketlen, habár a lyrai emelkedettség s enthusiasmus nem azonos tehetségével. Hol csak alkalma nyílik, mindig állit elő egy önálló, becsülettel munkáló és a gyakorlati életben sikerrel küzdő egyént, oly embert, ki sem jobbra, sem balra nem tekintgetve, a társadalmi terdeségek s ocsmányságok süppedő talaján biztos léptekkel vergődik keresztül. Hyenkor átmelegszik. Saját lelkét s tiszta érzelmeit önti diktóiba s teremtő erejének összes hatalma felbuzog nyelvében. Művészei s tudósai egyszert, nemes, küzdő, becsületes emberek. Munkás kezök megmenti őket, érényeik érvényt szereznek törekvéseiknek. Kiemelkednek a nyomorból és a darab végén illő jutalomban részesülnek. Beműnket csupán az az egy lep meg, hogy e jutalmat Scribe majd mindig pénzben osztja ki. Művészei s tudósai gazdagon házasodnak. A nőnek, kit elvesznek, legkevesebb 500,000 frank jövedelme van. Ez Scribe gyengeségeihez tartozik s itt félig-meddig igazak van azoknak is, kik őt a materialismus hizelgőjének,

a magasabb pénzügy udvari költőjének nevezik. Maga a tiszta szerelem nem elég jutalom előtte, a végzetet rábirja néhány százezer frank kifizetésére is.

Még egy harmadik elégtétellel tartozunk Scribének s a társadalomnak, melyet rajzol. Női alakjairól akarunk pár szóval megemlékezni. Scribe a nőalakokban nemzete erkölcesinek és életszokásainak minden előnyét egyesíti. Nőnek finomságát s költőiséget költsésem hagyja az alantóság fokán, mindenkor magasabbra emeli őket. Darabjaiban férfiak és nők oly bensős, tiszta baráti viszonyban jelennek meg előttünk, hogy a frivolitásnak még halvány színet sem vehetjük azokon észre s hatásuk tiszteletre gerjeszt bennünket. A nők áldozatokat hoznak a férfiakért. Különösen érdeklődnek a művészek s a tanult emberek iránt. Ezekért sokszor versengésbe is kapnak. Minden hiúságukról képesek megteledkezni, ha a barátság áldozatokat igényel. Így a „Pajtáskodás“ című színművében Zoé és Agathe egyesülnek, hogy Edmund segélyére lehessenek. Edmund ugyanis levelet ír Zoének, melyben szerencsétlen szerelméről beszél s félig-meddig sejteni engedi, hogy kétségbeesésben a végsőre is képes. Zoé azt gondolja, hogy Edmund szerelme

öt illeti. Később azonban megtudja tévedését, megtudja, hogy Edmund Agathet szereti, de azért egy perczre sem ingadozik, hanem hű, igazi barátja marad továbbra is Edmundnak.

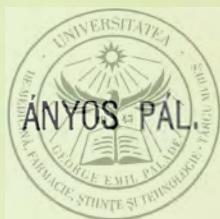
Az e körbe tartozó drámai motívum legne-mesebb emelkedést nyer „Une chaine“ czimű darabjában. E darab meséjének alapja egy teljesen franczia viszony. Egy vidékről Párisba jött fiatal zeneművész először lép a nyilvánosság elé s zavara, féltékenysége, tartózkodó modora egy lépéssel sem viszik előbbre pályáján. A magasabb körök egy széplelkű hölgye felajánlja neki pártfogását s nem sokára hasábokat irnak a fiatal művésztől, zeneművei bejutnak az operába. E pártfogásolási viszony azonban később melegebb, szenvedélyesebb színt ölt magára. Szerelmesek lesznek, de a nőnek férje van. A nő küzd s midőn szép és természetesen gazdag cousineja megérkezik, a történet fordulatot vesz s jó véget ér.

A modern franczia dráma és vigjáték — mint ezt Scribe képviseli — semmiesetre sem tarthat igényt maradánozásra. De mint nemzete sajáttságainak s társadalmi erkölceinek hű képe, becszel bírós elismerést érdemel. Schmidt Juliannak igaza van, midőn azt mondja, hogy az újabb franczia vigjáték-írók tökéletesen Scribe után in-

dulnak s annak szellemében működnek. Tehetséges írók vannak köztük, mint Bayard, Sandeau, Augier, Legouvé, Mélesville, Mdme de Girardin, Ponsard stb. „de egyik sem tud közülök újat teremteni.“ Ez utóbbi állítást azonban nem írjuk alá teljesen. Mert eltekintve a tehetséges, de irányt tévesztett Augier s Ponsard működésétől, kik az antik világot akarták vigjátékokban előállítani, a legmodernebb társalgási darabokban is van új, van olyasmi, a mi eddig nem volt meg a vigjátékokban. És ez a moral. A szerelmet a házasság ellen. A fiatal Dumas „Diane de Lys“ darabjában megkezdte, a „Demi-Monde“-ban folytatta. Hanem annyit el merünk mondani, hogy ez újabb moral nagyon frivol színekkel ékeskedik s meglehetősen önkényű. Leghűbb követője Barrière, ki számos darabjában (Les filles de marbre; Les faux bonhommes; Les parisiennes; Les fausses bonnes femmes stb.) ijesztgeti a közönséget. A regény cymnisisa átlépett a színpadra.

I.

E kor gyermekei közül — írja Kölcsey — bizonyosan Ányos az, ki leginkább saját tüzében látszik olvadni s kinek érzése a nemzetiséggel s phantaziája a hon képeivel leginkább rokon. Soráiból egy szeliden bús s a hazához hevülettel vonzó léleknek harmoniája hangzik felénk; énekbe ömlő sentimentalizmusát a honszerelm érzelmei által vezeti s a lenyugvó napban a haza lebeg, mint a szeretőnek kedvelt leánykája, szemei előtt; szivétől veszen táplálatot emlékezete, mely a nemzet mult korának történeteinek oly örömmel andalog s a viruló mezőn a rajta elhullott hős árnyékát pillantja meg; kísérőjévé teszi a bajnoknak a poétát s az új kort a régivel összekötvén, e párosításban egy költői középvilágot keres, melynek megszelidült, megnemesített fényében magát minden érző honfi fellelhesse s meglelkesítve lelhesse fel. De nem bírhatott

Ányos mindazzal, a mi a bámulatra méltó költő kiformáltatására kívántatik; kedvezőbben fogadó nemzet s szerencsésb körülmények kívántattak volna még, hogy e bimbóból a szemet, szívet és lelket gyönyörködtető virág a maga teljességében felviruljon.*)

Ime egy minden tekintetben helyes és mélyreható ítélet a fiatal és szerencsétlen Ányosról, ez időszak egyetlen valódi költőjéről, a kinek saját világa van, a ki szenvedéseit nem csinálja, de átéli s kit „inkább eredeténél mint egyébnél fogva“ lehet csak a francziás irány verselőihez sorozni. A h i v a t á s különbözteti meg őt kortársaitól.

Bánatos, kísérteties jelenség. Lépteit komor búsongás árnyai kísérik, könnyes szemekkel bolyong a földi téreken, kedélyét az elégia fellegei fátyolozzák, meghasonlásban el a világgal, elégedetlenségben magával; lelkén zivatarok zajlanak keresztül s a szenvedélyek forgó szele tovaragadja nyugalját; nem ad neki vigaszt a hit, nem ez a látható szép világ; a mulandóság gondolata átnyilazza s égő sebekkel bolyong mindhalálig. E háborgás, a tusakodó szellem e békétlensége, e benső, titkos viharok, e szakadat-

*) Kőlcsey Mind. Munk. III. 33 lap.

lan lázongás csakis nagy szenvedélyeknek s nagy tehetségeknek lehet sajátja.

1756. évi deczemberben, Esztergáron, Veszprém megyében „változott emberré a semmiség szomorú kebléből.“ Már gyermek éveiben nagy hajlamot mutatott a contemplatióra; kereste a magányt, napokig elbarangolt a bakonyi rengeteg vadonat tájai közt. A gyermek lelkére ideje-korán rá-rajzolódtak e sötét képek, e komor erdők, e zuhatagok és szakadékok, a magány e félvilágossága, e titokzatos zúgok, melyek kimagyarázhatatlan hangulatokat ébresztenek fel, e különös, rejtélyes lombzúgások, a végtelen bükkös e tengerszerű moraja, mely mint valamely hatalmas, örök dallam, szüntelenül körülötte harsogott. Heves képzelemre az ily első, gyermekkori benyomások állandó s uralkodó jelleget látszanak vésni, mintha a szellem egyszerre, hirtelen hatalmába esnek valamely rejtélynek s ettől aztán sohasem tudna többé szabadulni. Így történt ez a fiatal Ányossal is.

Élete egyideig megoszlott a természet és a családi tüzhely közt. Elemi tanulmányait Komáromban nagyanyjánál kezdte, később Győrött, majd Pápán folytatta és végezte. Tizenöt éves korában fordulatot vett élete folyása. Egy kicsi-

nyes ok, egy képzelt sérelem miatt daczból, haragból végzetes lépésre határozza magát s a következő évben (1772.) már a mária-nostrai Pálos szerzetes rend tagjai közt találjuk őt, hol István keresztnevét a Pál névvel cseréli föl.

Oh, bizonynyal nem gondolja meg : mit tesz. Nincs más célja, mint a képzelt sérelem visszatörzése. S ha mindjárt egy élet árán is : az nem tesz semmit, az nem jön számításba. Az ifjúság, a tavasz, a bimbózó élet ábrándjai, gyönyöre, boldogsága — hadd vesszenek ! Még nem is sejt-heti, hogy ez akaratosság, e makacs, e kegyetlen dacz mennyi fájó köny forrása lesz a jövőben ! Hiszen ekkor csak tíz e n h a t éves ! Odadobja ifju évei nyíló koszoruját : hadd hervadjon ! Oh, bizony el is fog az hervadni menthetetlenül, de majd jön a bánat, a késő fájdalom is miatta ; fölébred az önvád ; a visszaemlékező szerzetes szomorú czellája mély, szivből szakadó sóhajoktól hangozik s nem lesz hatalom, mely ujjíateremtse azt a tündérvilágot, mit meggondolatlansága hamuvá égetett, sem isten, a ki az eltévesztett élet-pályát megváltoztassa.

Felszentelése után. tanulmányainak folytatása végett, a nagyszombati egyetemre küldték. 1776-ban bölcsészettudorrrá lett s Báróczy

és Bessenyei munkáit olvasván, lassanként feltámadt benne a vágy: megosztani lelkét, gondolatait és érzelmeit dal hangján a rokonlekekkel. A múzsa — ki már rég homlokon csókolta őt — most kedvese gyanánt vont a keblére elhagyatottságában. A kolostor kertjében gyakran olvastatta az ó-kor klasszikusait: Ovidot, Virgilt és Horácot, de legkedvesebb költője mindvégig Lucanus maradt. Ezek voltak magányának vigasztaló társai s ezekkel örült és bánkodott az ábrándos ifju. A szerzetben csak egyetlen egy barátja volt, kivel szívet meg merté osztani: Bersenyi Kristóf, paulinus.

Ez mérsékelt, gyógyítgató a költő tépelődő lelkét, — de való vigasztalást mégis csak a költészet szerzett neki.

Ányos érzé, hogy nagyra van hivatva; kuszált törekvéssel tört tisztább ideálra. A valóság sivár volt előtte: eszményibb világ után áhított. Ezt csak a költészet teremthette meg számára. Itt volt az idő, hogy szíve kiáradjon, hogy fájdalmai kiömöljenek. S megszülettek az első költemények. Ányos illetékes embereknek, irodalmi férfiaknak óhajtotta volna ezeket bemutatni, a kik kritikát mondjanak róluk; valamely Bessenyei-társaságbeli költővel akarta közölni az első zsengéket s íme vágya csakhamar teljesült is. 1776-ban,

az idegen vasas ezredével folytonosan vándorló Barcsay Ábrahám Nagy-Szombatba jött. A félénk s tartózkodó szerzetes személyesen nem merte őt felkeresni, hanem levélbe zárta néhány költeményét s elküldötte neki, kérvén: „mondaná meg magyarul, ha méltó volna-e tovább fáradnia? és remélhetne-e hasznos előmenetelt a magyar poézisban?”

Barcsay válasza baráti ölelés volt s e pillanatban megköttetett ama nemes barátság, melynek irodalmunk egyik szakában sem találkozunk oly gyakori és oly tartós példáival, mint a testőrök-nél és követőiknél. Az írók érezték ez időben hogy benső barátság, szeretet nélkül még elhagyatottabb pályán mezognának; csak a szeretet sorakoztathatta őket oly phalanxá, mely bátran szembezállhatott az eléjük torlódó akadályok tömegével. Barcsay azonnal felismerte Ányos ritka és mély költői tehetségét s ez órától kezdve — mint Bacsányi mondja — nevelője, barátja, Quintiliusa lett.

Az egyetem Nagy-Szombatból Budára tétetvén át, Ányosnak is meg kellett válnia barátaitól s 1777-ben Budára mennie, a hol körülbelül öt évig foglalkozott a theológiával. De mit használt a tudomány! Meghasonlásba jött magával. Szive vérzett, lelke szárnyai vergődtek s a lemondás balzsamcseppjei csak egy-egy pilla-

natra altatták el fájdalmait. Titkos féreg — az eltévesztett élet fájó gondolata — rágódott benesején s lassanként emészteni kezdé az ifju költőt, feldulta egész kedélyvilágát. Bizonyos zavar fogta el őt s végletek, szélsőségek közt ingadozott. Megvetette a zajongó világ hiú küzdelmeit s magányos czellájába húzódott szomorú könyeivel; gondolatait a kétely keserítette meg s kerülni látszott az embereket. Jellemző, hogy czellájában két tücsök-bogarat tartogatott s ezeket annyira megszelidítette, hogy hívására előjöttek üregeikből. Egy karthausitól sem lehet többet kívánni. Töprengésekkel, lelki küzdelmekkel mérgezi meg magát. Csak a barátság élte, tartja fenn még, csak ez szerez neki némi vigasztalást a boldogtalanság közepett.

A főváros közepéből, mint fölszentelt pap 1781. november havában Nyitramegye felső-elefanti zárdájába tették át. Ez nem az ő óhajtása volt, de előljáróinak parancsa. Elszakították a világtól. Az elefanti zárda valóban azok számára épült, kik lemondtak minden örömről. A remete-pálosok néma kolostorának pusztja, kietlen tája volt, melytől a természet szépséget és termékenységet egykép megtagadott. Az egész vidék tele meszes dombokkal, sötét, vadon erdők-

kel s vad bérczekkel az erdők felett. „Az ilyen tájék jó és kellemetes lehet ugyan eleintén s egynéhány napi mulatásra — mondja Bacsányi a költő életiratában — és talán lakásra is a nyugodalmat kereső korosabb embernek, de Ányos ifju, érzékeny és poéta volt!“ — „Mennyit kell érezni itt egy poétának — írja maga Ányos 1782 febr. 10-ikén Mészáros Ignácznak — sokat, kedves barátom, kivált olyannak, ki a nagy világból ily remeteségre küldetett.“ Ezzel elszakították őt barátai köréből is, az enyhe révparttól, mely még legtöbb kárpótlást nyújtott odaveszett álmaiért. Zimankós, barátságtalan téli estén érkezett meg az ifju szerzetes Szent-elefant zord vidékeire, új száműzetése hideg klastromába, hol egyetlen lelket sem talált, kivel rokonszenvezhetett volna. Mindehhez még hozzájárult bomladozó egészsége, mely lelkét is teljesen beteggé tette. Napról-napra mogorvább lett. Barátaival ugyan sokat levelezett, de e leveleket már a kétségbeesés szinezi. Itt készült költeményeiben (pl. a Fohászokadásban) a tovamenekülés vágyainak ad kifejezést, de szenvedéseinek legnagyobb része nem költeményekben nyilvánult, csak sóhajokban, könyvekben. A szakadatlan kínban s küzdésben kifáradt léleknek lankasztó nyugalma volt ez s

nem pihenése, csak pihlegése öszszetörött szivének.

Elefánti remeteségéből nemsokára (1782. októberben) Székesfehérvárra helyezték át, hol mint tanár az első gramatikai osztályt tanította. Testben-léleekben betegen, megtörve érkezett rendeltetése helyére s itt betegségét még inkább fokozta a város mocsáros környéke s a Sárviz posványos árknak egészségtelen kigőzölgése. Egyéb művein kívül Nagy Ignác fehérvári püspök megbízásából kath. egyházi énekeket készített s gyűjtött itt. De azon mértékben amint gyűjteményes művei szaporodtak: roskadt a költő. Érezte, hogy napjai meg vannak számlálva, hogy meg kell halnia. 1784. július havában Veszprémbe vitette magát, hol a felgyógyulás reményével bízatták, de ahol a költő szive még azon év szeptember 5-ikén megszűnt dobogni és vérezni.

Huszonyolcz éves korában halt meg! Az ifjuság legszebb, legvirágosabb évei! A letarolt tavaszt vitte a sirba magával. Örömtelen életkora hervadása volt ez; martyr-ut, vértanúi pálya, melyet nagy szenvedések, nagy fájdalmak s zord lemondás árán dicsőség fénye borít el ragyogó sugarakkal. Az ő dicsősége csakugyan „könyvekben megtört szivárvány.”

II.

Ányos pessimistikus költő. Sötétnek látja a világot, mert kedélye sötét. Van-e értelme a költők pessimismusának, világtájdalmának? Van-e joga a költőnek saját kedélye színein keresztül nézni a világot s ítélni fölötte teljesen egyénileg? Egy, e kérdést vitató írónk, helyesen jegyzi meg: „Ötezer év a világ és az emberiség történelméből nem tanítá meg a kritikát arra, hogy szenvedés van és hatvan év a világszenvedés nagy kifejezőjének, Byronnak, halála óta nem elegendő arra, hogy a kritika elismerje, miszerint az, ki nem adja magát a lét boldogságnak magasztalására, talán szintén megérdemli a költő nevet.“ Még szebben s még igazabban mondja Arany János: „A művészet harmoniája nem mindig az optimizmusé is egyszersmind.“ Valóban így van. A legsötétebb lélek is adhat harmoniát: kétségkívül bús akkordok, bús dallamok

összesége lesz ez, de mégis harmonia. Bú és öröm mindig volt a világon s bánatnak és vidámságnak mindig voltak külön-külön dalosai. Az egyik könnyel jár, a másik kaczagással: amaz nem sir hiába, emez nem kaczag ok nélkül. A pessimistikus világnézet tehát ép oly jogosult a költészetben mint a vidám és derült. Ha a művészet nem egyéb, mint az élet, a való eszményítése: úgy miért volna csak az élet egyik oldalának az a kiváltsága, hogy eszményítették? Homer mosolya elbűvöl bennünket, de Byron fájdalma fenséges. Az egyik rovására tehát föltétlenül a másikat dicsőíteni, legalább is elfogultságról s egyoldalúságáról tanuskodnék. Vannak, akik a derült világnézetet a költő egyedüli s valódi hivatásaként akarják feltüntetni. „Igen! kiáltanak fel, a világ vigasz után vágyódik skibékülést akar! A fájdalom hangjai felszaggatják sebeinket, a derü begyógyítja azokat!”

Ideje volna, hogy az ily meddő okoskodások s egyoldalú felfogások végre elnémuljanak. Az aesthetika felállithatja a maga szabályait, de nem feledkezhetik meg arról, hogy a költői műveknek keletkezési proczessusaik is vannak; hogy a költőt első sorban nem az aesthetikai tanulmányok avatják költővé, hanem az életviszonyok, az ér-

zelmek, az indulatok, szenvedélyek, melyek uralkodnak fölötté, megalkotják világát és egyéniségét.

De tegyük fel, hogy a világ valóban nem óhajt egyebet, mint vigaszt; tegyük fel, hogy a költő főcélja: a kedélyt megnyugtatóni s a kétségtől marczangolt sziveket kiengesztelni. E kiengesztelés minden derült világnézet mellőzésével is elérhető. A költők nagy fájdalmai és szenvedései mellett önkénytelenül is enyhülést kell éreznünk, mert nagy sebeik láttára megfeledkezünk apróbb fájdalmaikról. „Nagy fájdalom kisebbre balzsam“ mondja nagyon szépen és igazán a legnagyobb lélekismerő, Shakespeare „Cymbelin“-ben. S csakugyan így van. Ezt éreznie kell mindenkinek, ki Byront, Poët, Leopardit, Heinet olvassa.

Azt sem mondhatjuk, hogy a világfájdalom lejátszotta már a maga szerepét. Az emberiséggel keletkezett s az emberiséggel fog elenyészni. Faust aligha lesz lélekharang a mult összeomló világa fölött, mint ezt Carlyle hirdeti. Az örök hangok mindig megújulnak. Vannak, kik a problémák megszüntétől teszik függővé a világfájdalom elnémulását, de egy futó tekintet a történelemre meggyőzhet bennünket, hogy az emberiség

haladásával növekvő arányban áll a problémák szaporodása; minduntalan több és több oly dolog vetődik fel, mely fölött az ember ujjonghat, de boronghat is.

Szükségesnek tartottam mindezt röviden előre bocsátani, mielőtt tüzetesebben szólnék, Ányos költészetéről.

Ányos költészetünknek komorabb alakjaihoz tartozik. Kételkedő, forrongó, sötét szellem, költészetének főjellemvonása a fájdalom. E fájdalom s a sötétség, mi azon előmlik, teljesen össze van olvadva életével, ebből fakad, ennek borujával növekszik s válik mindjobban komorrá: tehát egyéni. Igazi lyrikusoknál mindig a közvetlen élet a hangulatok szülője s az egyttal költeményeiknek tárgya is. Azokat a hatásokat, benyomásokat osztják meg költeményeikben, melyek szíven találták őket s teszik ezt őszintén, benső szükségéből fakadólag, épen ezért hatnak aztán az olvasóra is közvetlenül. Ez őszinteség és közvetlenség jellemzik Ányos lyráját is. Bántja őt az élet, a mulandóság, a világ hiábavalóságai és hiúságai; feledni ohajtana, szabadulni kívánna gondolataitól, de nem tud; könnyei szüntelen ömlenek, mély kedélyének kiapadhatatlan forrása-ként. Lelkének elegikus hangulata minden dalán

végigvonul; mint a vándorfelhőt saját elmaradhatatlan árnya, követi őt pályafutásában saját komorságának homálya. Érzelmait többnyire képekben adja s e képek sorra mind az egyéni fájdalom színeivel vannak árnyalva. A külvilág fénye megtörik lelke fellegein. Az Elenyészendő Rózsa, a Lenyugzó Nap, Fohászzkodás, Sohajtás, Tünődés, Egy boldogtalannak panasza a halvány boldnál, Egy hű szívnek keserve kedvese sírjánál, Bucsúvétel, A csalfa szeretőnek megvetése, Az ifjuság, Megbékülés, stb. című költeményei már címükkel elárulják az elégiai tartalmat s csakugyan egytől egyig vigasztalan, megadó panaszok árjával, keserű könyvekkel, kétségbeeséssel telvők. De élete magyarázatul áll e költemények mögött. Valóban! átélt szenvedései, szomorú viszonyai, eltévesztett pályájának érzete az ő legigazabb kommentatorai. Tudjuk, hogy ama fájdalmakat, melyeket zeng, nem szenvedgi, de érzi s szánjuk őt. Résztét ragadja meg szívünket e költemények mellett s ahol az ember résztét érez, ott megkönnyebbül, valami édes, jól eső érzés hatja át, mely minden szomorúsága daczára is boldogit.

Igen! De „az egyéni szerencsétlenség nem lehet arra feljogosítva, hogy az egyetemes élet

hiábavalóságát hirdesse, hogy átkot s káromlást zúditson az emberiségre, melynek ő csupán egy számba sem vehető porszeme. — Az egyén mindig hajlandó saját beléletének mulandóságához mérni az emberiség folyton előbbre rohanó életét.“

Ányos sem marad meg az egyéni fájdalomnál: magáévá teszi az emberiség könyeit, agyával is érez s gyakran a legnemesebb világfájdalom magaslatára emelkedik. Jajveszéklései belevegyülnek az egyetemes fájdalom kiáltásaiba s ha szíve meg is csendesednék, többé nem tud menekülni üldöző rémétől: a gondolattól.

„A világ büntet — írja egy helyen — azért, hogy megismertem s haszontalanságait, hitetéseit, melyekkel halandóságunkat valóság színe alatt csalja, megsejdittem. Hol, vagy miben találjunk valóságos gyönyörűséget, örömet, nyugodalmat? Nincsen oly édes dolog a világon, melynek élésében a szív meg ne betegedjék, ha változást nem érhet. Ki érezhette az ivásnak jóságát, ha sohasem szomjuhozott? és kicsoda nyughatott, ha előbb nem fáradt? Ilyen a test; mindenkor bágyadás után nyngszik. De a szív és a lélek mikor fáradnak el? El kell magadat tökélned: nem gondolni, nem érezni, vagy emésztődni. — Hát nincsen-e valóságos öröm a világon? Elég

lehet azoknak számára, kik vígan tévelyg-
hetnek s szép színekkel csalattatnak; de a ki
sokát lát: bánattal büntettetik azért, hogy
életének haszontalanságát, hiába való vágyódá-
sait, igazságainak bizonytalanságát, önön magá-
nak hivalkodásait, mulandóságát s természetében
érzéseinek kínos rabságát ismerni tanulta.“

Gondolataitól, midőn látja: mily chaosba so-
dorják őt s mennyire felébresztik benne a kételyt:
szabadulni vágy. Szinte megborxad magától:

Bár csak álom lenne, mitől gondolkozom:
S képzelt mennydörgések, melyektől irtózom.

De nem álmodok s nem képzelt mennydörgé-
sek azok. Ön-lelkén zajlik keresztül a zivatar, s
az éj, mely másoknak edes álmot csókol szemére,
őt ébren tartja, lázzal élteti! Oh ezek a terhes,
álomtalan, kínos éjszakák!

Fuss már egyszer éjjel kínos sötétsége;
Te eleven halál! Boldogok restsége —
Megölsz unalmaddal; nem kell csendességed,
Szerencsésbb szemekre folyjon édességed:
Enyimnek nedvesek fájdalom árjától
S nem várnak enyhülést álmodok tréfájától.

Keresi a gondviselést, hogy elmerülhessen
szemléletébe. A ki önvégzete örök hatalmával
mindenen uralkodik, tán őt is magához fogja

emelni. A hitben keres vigasztalást, de lelkére minduntalan a kétely árnyai vetődnek. „Benyargaltad a földet s már most tovább sem valóságot, sem örömet, sem állandóságot, sem bizonyos rendeket Istenen, Természeten kívül — melyeknek magyarázására mégis elégtelen minden fáradságod — nem találván, hallgass magánosságodban és sirj!”

A világ öszhang, harmonia után áhitozik s költőitől azt várja, hogy vigaszt, engesztelődést nyujtsanak neki. De mint adhassa meg a költő a követelt vigaszt, midőn maga sem találja azt sehol? Hogy engesztelhesse ki, midőn elméje és keble meg hasonlításban állanak egymással? Legfőlebb csak szűnleges nyugalmat talál s Toldy ismét helyesen jegyzi meg: „az az elégiai nyugalom, mely Ányos munkáim elterül, nem a kiengeesztelődés, hanem a *r e s i g n a t i o n y u g a l m a*.”

Azt a békét, mit ő magának óhajt s melyet megosztani vágyrna az egész világgal, — hiába keresi, az mindvégig ideálja marad, melyet képzel, követel, elérni törekszik s melyet — bár bizik benne — soha el nem érhet.

„Oh békesség! Oh nyugalom! Oh valóságos gyönyörűség! térj be az erkölcsök udvarába; ne

legyen sem oly nehéz megszerzésök, sem oly kínos fentartások. Ott fog néked a letapodott emberiség oltárt emelni s nyomorúságainak terhétől ellankadva elődbe térdepelni, hogy tőled új erőt kölcsönözthessen pályafutására !“

A könyvek, a tudomány szintén csak kéte-lyét táplálják s magányossága csendjében valóságos küzdelmeket, forradalmakat idéznek elő. Mit meritsen ő a megismerésből? A tudományok --

— — — — — álöltözetekkel

Csalják világunkat tündérmélységekkel,

S titkos mérget nyujtván arany csészéjökkel

A halált itatják velünk tetszésökkel. »

Hiába mélyed el a történelmi tanulmányozásába : nem tud kibékülni azzal a szomorító gondolattal, hogy mindennek, a mi szép, jó, — egykor rútul el kell veszni !

Bölcs s vitéz Athénnek hol vannak hamvai

S koporsó kövekből épített falai ?

Halhatatlan Sparta Lycurgos lelkével

Mennyit nem tündöklött okos törvényével.

Eltűnt . . . Nyugodj' írótlólam . . .

Mit ügyelsz mulandó világ folyásával,

Mit meg nem változtatsz ezer lant hangjával !

Ám ahelyett, hogy csakugyan elfordulna a világtól, még jobban szemügyre veszi. Birálat alá

vesz mindent. „Irtóztató igazságok közt hánykolódunk — írja Barcsaynak — bárcsak az egész világ hallaná sóhajtásainkat!“ Mi használna! „Mindenkor hasonló bünöket átkozunk és cseleksiünk, és bárcsak azok mellett maradnánk! de addig ingereljük a szelid természetet, míg egészen ki nem forgatjuk sarkából és a legalacsonyabb cselekedetre nem kényszerítjük. Mikor aztán szégyenleni kellene gyengeségeinket, akkor új neveket gondolunk ki, hogy bűneinket erkölcsöknek lenni higgye a világ“.

Mennyit kellett ez embernek szenvednie, míg ily kitörések, kifakadások könnyítettek, úgy ahogy, lelke terhein! A kétely tépdeste szüntelenül; meghasonlott kedélye tisztán láttatja és érezteti minden nyomorát e felkiáltásokban, ez odavetett szaggatott jajokban, a magával nem bíró szív e monológ-szerű kiömléseiben és tuláradásaiban!

III.

Eddig Ányosnak egyéni és világfájdalmáról beszéltünk. Láttuk egyéni fájdalmainak benső motívumait és láttuk, hogy világfájdalma szükségképi kifolyása volt az egyéni fájdalomnak. E fájdalom őt félig-meddig egyoldaluvá teszi s az ilyen egyoldalúság a nagy közönség előtt nem előny, pedig kétségtelen, hogy a hangulatok ez egyoldalúsága nyilván erős költői egyéniségre vall.

Ányosnak minden költeményén (még bizalmas jellegű epistoláin is) rajta van az egyéniség bélyege: az elégiai hang. A kül- és belvilág váltakozó szemlélete örök háborgásban tartja szellemét. E háborgás a reflektáló költészet lényegében rejlik, mert a szemlélés, — mint egyik aesthetikusunk mondja — a gondolkozó előtt annyi gyarlóságot és hiányt tüntet fel, annyi oly képet, mi hajdan szebb volt, vagy a mi óhajtásaink szerint szebb lehetne, hogy a költő szívé-

ben bizonyos elégedetlenség támad, mely a tárgyakat szivesen fedi el éppen ezért a bánat fátyolával.

Anyost épp ez az örök háborgás, ez a nem szünő elégedetlenség és meghasonlás avatják valódi, határozott költői egyéniséggé. Munkái közt alig van egy-egy versszak, melyet ez állítás bizonyítására idézni ne lehetne. Még lelkesedése is komor, a megadás és beismerés sötétsége szinezi.

Gyermekévei — mint életrajzi vázlatában láttuk — eltörülhetetlenül vésték szívébe a természet iránti vonzalmat és szeretetet. E szeretet a sirig kísérte. Gyakran a leglázasabb lelki küzdelmek közepette megjelen előtte a természet hű anyai képe s költőnk fájó esengéssel beszél hozzá :

Kelj fel szép Auróra piros nyoszolyádból
 Kelj fel ! Siess ama magános erdőkre,
 Tiszta forrásokra, szomoru mezőkre.
 Melyek már megszokták hallani szavamat,
 Mikor bús énekkel fejezem hajomat.
 Ottan fülemilék s gerliczék nyögése
 Felel jajjaimra s patakok csergése,
 Ottan számlálom el hiv magánosságnak :
 Hány nyila szegezett a mostohaságnak.

Ott, hol a „nymphák lankadt lépésekkel járnak s befonják hajukat myrthuslevelekkel“, ott

megnyugtató érzelmek fakadnak szívében s tán meg is fog békülni a szelid természet mosolyait látva. Ányos e nemü reflexióit mindig a csöndes gyász bibliai egyszerűsége lengi át.

Lehetetlen még elgondolni is, hogy ily fogékony lélek és nagy szenvedély türelmesen alávetette volna magát szerzete fogadalmainak. Ő nem született ascétának. Ha csak lelke lenne — mint maga írja egy helyen — úgy a klostrom falai közt nyugodt maradna. De érzékeny, hév kedélye, szeretet s szerelmen után vágyó szíve van s szinte hallani véli, a hogy a benne háborgó, küzdő természet hangos szavakkal követeli a maga jogait. Fogékony az élet gyönyörei iránt, mély szenvedéseinek gyógyszerét a valódi boldogságban keresné, eszménye van, mely álmai képe, de fogadalmi bilincsekként zörögnek lelkén s lelke vágyain. Ányos szerelmes volt, és pedig szenvedélyesen szerelmes. Viszonyáról ugyan semmi bizonyosat nem tudhatni, az idő végkép feledésbe merítette azt, de a fennmaradt apró, töredékes költemények, a leveleiben helylyel-közzel elszórt gondolatok s kifakadások — bágyadt titokzatos köddel vesznek körül egy alakot. Hogy a boldogságnak nem volt része e viszonyban, annyi bizonyos. Lehet, hogy e viszony

volt meghasonlásának egyik főmotivuma. Ányos számos levelet irt, melyek világot derithetnének erre, de e levelek legnagyobb része elveszett, megsemmisített, vagy lappang valahol,*) mindössze is nyolcz jelent meg művei közt „Érzékeny levelek“ czimmel, mely czimet aligha a költő adta nekik. E költeményes levelek korántsem a puszta fantazia szüleményei: a legmélyebb és legmelegebb érzés, hevülés dalai ezek, aminőket csak amugy csinálni nem lehet. Mert ha valódi költőnek hirdetjük Ányost, akkor fel kell róla tételeznünk, hogy tárgyait s hangulatait nem a levegőből kapkodta, hanem felkeből merítette.

Az „Érzékeny levelek“-nél nincs megemlitve sem év, sem hely, sem személy: mikor, hol s kihez irattak? Egyes töredékei, részletei azonban elárulják a költő benső küzdelmeit és sejtetni engedik, hogy nem alap nélkül születtek.

Pathmosi vak gyerek repdes körülötten,
 Unszol: emlékezzem, hogy mire születtem?
 Mérges nyilaival döfödi mellemet,
 Leggyengébb érzéssel ruházza szívemet.

Még nyugalmas éjzidőn is felverik éber álmai

*) Lásd: Kazinczy Ferencz levelezése Kisfaludy Károlylyal és körével. Kiadta: Kazinczy Gábor: 27. lap.

s a szerelem oly problémának tűnik fel előtte,
mint az élet, a világ.

De vajon mi lehet az édes méreg,
Mely szívünket marja mint egy titkos léreg?
Szörnyen ostromolja az egész világot,
Kunyhókból királyok székeire hágott
S a mely szívet egyszer megsértett nyilával:
Kaczagva hagyja el hitetlen szárnyával.

Egy-egy felkiáltása meggyőz bennünket, hogy
lánczai közt vergődik: „Oh gyengeség: mért bí-
rod annyira halandó szívünket! Vagy oly édes
ne volnál, vagy örökké uralkodnál rajtunk! Ne-
héz veled bizonyos esztendőig társalkodni, mert
éppen akkor ragadtatod ki kebelünkéből, midőn
érzésedre legjobban készülünk! De ne emlé-
kezzünk erről, mert megszomorod-
dunk.“

Műveiben vannak helyek, hol gúnyoros sar-
cazmussal említi a szerelmet, de legtöbbször még-
is elragadtatással emlékszik róla s magát az
érzékeséget oly gazdag colorittal festi, hogy kor-
társai műveiben még csak halvány viszfényére
sem találunk e költőiségnek és szabadságnak.
Kéziratai közt találtam egy költeményt, mely után
hajlandó vagyok azt hinni, hogy Ányos elvesz-
tette kedvesét; annál is inkább hiszem ezt, mint-

hogy e költemény: a „Titkos Polyxéna“ keletideje egybevág a műveiben álló „Kedvesem sirjánál“ című hangulatteljes költemény keletidejével. „Hunyjuk be rá szemeinket és szánjuk szerencsétlenségét“ írja róla Kazinczy. Pedig sajnálnunk kell, hogy így szemet hunytak a kortársak minden előtt, mi Ányossal történt; bizonyynyal nem egy érdekes adat veszett el így, pótolhatatlan veszteség ránk nézve, kik Ányosban első sorban nem a papot, hanem az embert, a költőt akarjuk látni.

Abba kell tehát hagynunk a meddő találgatásokat, mert e viszonyt pusztá képzelet után felépíteni: kétségkívül a valóság és a hűség rovására történék.

Kövessük tehát gondolatainak és hevüléseinek szomorú utjában tovább.

Keservei elüzik őt a magányba.

Oh holdog szabadság erdők közepében
Ahol ki-ki bátran sirhat keservében,
Nem úgy mint halandó társaink ülében,
Kiknek kegyetlenség lakozik szívében.

Magányos erdőkben. sirja el legmeghatóbb panaszait, itt legszebb elegiáját, mely daczára régies zamatjának s négyes rimeinek még maig is egyike a magyar költészet legszebb, legiga-

zabb elégiáinak. Ez az „Egy boldogtalannak panasza a halavány holdnál“ című elégia, mely egyuttal azt is megmagyarázhatja, mért tartották Ányost saját kortársai „csodajelenség“-nek. Hadd álljon itt egész terjedelmében.

Szomoru csillagzat, mely bus sugárokkal
Játszol a csendesen csörgő patakokkal!
Csak te vagy még ébren boldogtalannal,
Kiknek szívük vérzik s küszködik bajokkal.

Hallod, hogy sohajtnak estvély homályában,
Midőn a természet szunyadoz álmában —
Nincs álom ezeknek gyászos kunyhójában.
Eltűnt, eltávozott boldogabb hazában!

Ott egy temetőnek lálom keresztjeit,
Bágyadt szél mozgatja cyprus-leveleit.
Oh, ez árnyékozta sokak tetemeit,
Kik velem érezték az élet terheit.

Egy fehér árnyékot szemlélek sirjából
Susogva felkelni, halottas honjából;
Valjon nem lesz-e az azoknak számából
Kik, mint én, könyeztek szívök fájalmából?!

Oh bár felém jönne! nem félnék képétől.
Többet reménylenék borzasztó lelkétől,
Mint élő halandók szemfényvesztésétől,
Kiknek számkivetve vagyok kegyelmétől.

Jaj de ismét eltűnt ; ez is fut engemet !
 Talán észrevette hullani könyemet ! . . .
 Oh hát nincs már senki, a ki nyögésemet
 Hallaná s enyhíteni akarná ügyemet ?

Üss te boldog óra, amely inségemből,
 Ki fogsz szólítani ily sok gyötrelomból ;
 Szakaszd ki e sebes szívet keblemből
 S csinálj port agyagból készített testemből

Talán majd valaki jő sirom szélére
 S akasztván egy darab fátyolt keresztjére,
 Reá emlékezik barátja szívére —
 Egy könyet gördítvén hideg tetemére.

Ányost, mint elegikus költőt, sokan méltat-
 ták, de mint hazafiás, mint a nemzeti szellemet
 hathatósan ébresztő költőt, kevesen. Pedig a ha-
 zafiúi fájdalom igaz hangjait is föltalálhatjuk köl-
 teményeiben. E költemények egy része világos
 tanubizonyossága tiszta magyar érzületének. A kö-
 rülötte hullámzó s háborgó viszonyok felrázták
 őt is. E korban a költők lantja egyuttal fegyver
 is volt kezökben.

II-ik József lépett a trónra.

Mellőzte a koronázást, nem vette figyelembe
 a *pragmatica sancti*ót, nem tartott országgyü-
 lést, a nádori s más hivatalokat betöltetlenül
 hagyta s új, erőszakos intézkedései egészen ki-

forgatták Magyarországot a régi formából. József a vallással sem törődött sokat, mind ezt, mind a papságot irgalom nélkül megtámadta: veleszületett hevessége, türelmetlen természete, teremtésszomja, az elmaradás élénk érzete, de különösen a vágy, hogy minél előbb szedhesse művei gyümölcsét — rohanva vezették ujitásaiban.

Egész élete alkotás és teremtés volt, de egyttal az ellentétek küzdelmének szakadatlan láncozolata is.

Amint megkezdődtek erőszakos ujitásai, megkezdődött az elnyomott jogérvet fellobbanása is s a tudatra hozott korcszmék hangos szavakat adtak a nemzet ajkára.

Ányos is azok közé tartozott, kik nem tudták hallgatagon tűrni a nemzet megaláztatását, kik nem tudták magukba fojtani keserűségöket. Így született meg a „Kalapos Király“ című hazafias költeménye, mely a legújabb időkig csak mint kézirat szerepelt, de költeményeinek újabb kiadásába már fel van véve.

Ányos, még mielőtt e költeményét megírta, már, mintha megsejditette volna a jól elfátyolozott, de bekövetkezhető veszedelmeket: feljajdul s különösen a magyar viseletnek idegennel való felcserélése keserű kifakadásokra készíti. „Mire

visz a köntösnek megváltoztatása? — írja „Gondolatai“-ban. Megpuhult a szív; az ész megfeledkezett őseinkről; alig lát magán a mostani magyar csak egy foltot is már, mely emlékeztethetné, hogy azoknak unokája, kik nemes vérökkel fizették azt az örökséget, melyben most heverész! úgy tetszik, mintha az öltözet másolásával kioltották volna mellökből annak a nemes tűznek még szikráját is, melyet anyjoknak tejével szoptak. Honnan származik az anyai nyelvnek elfelejtése és az idegen szözlés módjának szeretete? Félek, nehogy ez is a viseletnek sorsát kövesse. Más öltözet más nyelvet szül; más nyelv más indulatokat; más indulatok más hajlandóságokat, és így lassu lépésekkel, a pallérozásnak gyönyörű színe alatt elvész a hazai, a nemzetség más nemzetséggé válik . . .“

Hazafias aggálya, elkeseredése azonban a „Kalapos Király“-ban nyilvánul legerősebben. Ez egész költemény (mely különben töredékes mű) lázas izgatottsággal, pezsgő, erőteljes nyelven s keserű gúnynyal gázol végig József reformjain. A költő nem képes magát fékezni s mint József az intézményekkel: oly kiméretlenül bánik ő József személyével. Oltalma alá veszi az eltiprott népet, a megingatott intézményeket, a mellözött jogokat;

gyűlölete annyira kicsap a rendes mederből, hogy József anyját, Mária Teréziát is (kiről több költeményében teljes elragadtatással s kegyelettel szól) bánkodó gúny közt említi fel:

Há! képtelen fajzás! véred gyalázatja!
 Gyilkosa népednek, nem pediglen atyja!
 Megöszült apáink miként csodálkoztak,
 Hogy rajtad s anyádon egykor szúnakoztak;
 Tudod: a pozsonyi vár palotájában —
 Miként nyöszörögtél anyádnak karjában!

E költemény olvasásakor különös érzések közt hányattatunk. Szokatlan e nyílt, őszinte, erőteljes hang a meghunyászkodás és nemzeti aluszékonyság e korában s a ki e verset közvetlenül megírása után olvasta: bizonyynal megdöbbsent e merészségen. Iszonyuan támad a koronátlan királyra. Mátyás az igazságos, tüzzel-vassal rohant Fridrik kastélyának, nem szánta feláldozni sok kipróbált hívét, csakhogy koronázottan üljön a magyar trónon —

De ez megelégszik, hogy kalap van fején,
 Mert háromszázezer zsoldos él kenyerén.

Minden sorában sujtja a császárt, ki azt véli: „ezeknek fegyvere királyság, holott kegyetlenség, erőszak, tolvajság.“

Ő csak itthon űzi régi mesterségét
 Csalárd ígéretit, szives kegyességét,

Ekkoráig a két fortély oltalmában
Csoda szerencsével hevert trónusában.

Ha megszorul, földig megalázza magát,
Örző angyalának nevezi jobbágát,
De ha szerencsáját jobb karba szemléli,
Csaknem félistennek lenni magát véli.

A XVIII-ik század magyar költői közt tán egy sem mondott ennyi igazságot s ily leplezetlenül, uralkodó szemébe.

A „Kalapos Király“ egyes helyein s kivált vége felé előtérbe lép a katolikus, a békés lakából kiűzött szerzetes is. Ő pártosnak, eretneknek tartja a császárt, mióta Kalvin, Luther, s a vadrácz szabadságot nyert tőle. E vallási kérdéseknél is előbb dühöng, tajtékozva kel ki a zsarnok ellen, majd szelid, féltő aggodalmainak ad kifejezést: mi fog történni a „szegény remetegséggel s az ájtatos szállásokkal.“

A költemény vége felé a mennydörgő hang — mintha kifáradt volna — fokonkint csendesül; a harag az elégiák panaszába kezd olvadni; az erőt a lágyság váltja fel s mintha költője érezné, hogy kiesett a felvett szerepből: hirtelen megszakitja s így marad ez töredék, de szerfelett érdekes töredék. Nyílt bizonyítéka e költemény különben annak is, hogy Ányos nem csu-

pán kitünő elégiai költője, de kiváló harczosa is volt korának s lehetett volna még kiválóbb, ha nem vész el oly sajnálatosan korán. Teljesen felfogta hivatását.

Küzdésre, kinokra volt kárhoytatva. De a költők valódi iskolája a fájdalom. Ők maguk áldozatok, műveikben azonban új életet kezdenek.

Az ő czélja is az volt, mi kortársaié: a nemzet emelése irodalma által. Az emberiség, a haza iránti érdeklődése, a természet, barátság, szerelem iránti meleg, szenvedélyes vonzalma alkotják egyénisége összeségét. Mint költőtől, az új nemzedék is sokat tanulhat tőle. Ez a meghasonlott, harczaiiban kifáradt kedély a legmegragadóbb elégiák alkotója s daczára sötét búskomorságának, még a legutolsó pár sorban is, melyet halála közeledtével ír, nem a kétségbeesés, de a resignáció hangjait hallatja; nem fáj neki, hogy meg kell válnia, — hiszen minő helyről távozik? Egy „nagy játékhelynek vétkes piaczaról, színes örököknek c s a k fővényhalmáról.“

CSOKONAI ÉS LILLÁJA.

Uraim és hölgyeim! Nyílt titok, hogy Csokonai szeretett gyakran és nagyokat inni. Jó barátai, mikor költői érdemeit akarták magasztalni, így szóltak: „Ez aztán a dicső torok!” — ellenségei pedig szentül meg voltak arról győződve, hogy mindig részeg. E tulzott hír elterjedésének tulajdoníthatjuk, hogy a költőről oly arczkép maradt ránk, mely a valóságtól nagyon elüt. Mint mikor valamely régi festményt kontárkéz ecsete vastagon bemázol, agyon-modernizál. Várnunk kell, míg a hamis kolorit darócz-vonásai lehámlanak. Akkor aztán előttünk áll a valódi kép.

A nagy közönség soraiban keveset találunk, a ki nem tudná, hogy a „Csikóbőrös kulacshoz” intézett jóízű bordal szerzője senki más, mint Csokonai Vitéz Mihály; de szintén keveset, a ki tudná, hogy Csokonai korának egyik legeredetibb költője s egyik legszerencsétlenebb embere. Hiszen még magam is úgy tanultam, (száradjon

a professzorom lelkén!) hogy Csokonai faragatlan tehetség volt, a ki a magyar költészet klasszikus finomságát holmi-féle parasztosságokkal akarta megmételyezni, hogy nem volt semmi érzéke az igazán szép iránt s lelke sohasem birt fölemelkedni tisztább, eszményibb világok légkörébe. S azalatt, míg ezeket mondta, kegyetlenül tubáskolt a jó ember s egész zivatarokat tüszögött a nyakunk közé.

Szegény költők! Szellemetek lobogó északi fényét sokszor faggyú-gyertyák mellett elemezik a kommentátorok s kényelmes zsöllyeszékben ülve hidegen, közönyösen mondanak véleményt ama küzdelmek fölött, melyek szíveteket fölemésztettek! Oh, mert a rossz mindig hamarabb terjed s több hívőre talál, mint a jó, — aztán (köztünk legyen mondva) a költőkre sok mindent ráfognak kortársak, életirók, kritikusok egyaránt. Gondoljanak csak önök Düntzer vaskos kötetére, mely Goethe „Faust“-ját a szó szoros értelmében agyonmagyarázza, -- annyira, hogy az ember feje szinte belesötétedik a tudós német fölvilágosításaiba s a dicső magyarázatok után „Faust“-ból sokkal kevesebbet fogunk érteni, mint azelőtt. Shakspere-re ráfogták, hogy lopott; Byronra, hogy a „Chilloni fogoly“ czimű remek költői be-

szélyét London utczáin kocsikázva s egy lady mellett ülve írta meg; Poé Edgarra, e tüneményes szellemre, hogy világhírű „Holló“-ját, a fájdalom e felséges szimfóniáját, részeg fővel vetette papírra; Petőfire, hogy iszákos volt.

Csakhogy az ilyen „szép“ hírek közönségesen nem a való, hanem a képzelet, nem az igazság, hanem a szóbeszéd, nem a megértés, hanem a félreértés vásott szülöttei.

Csokonai ivott, az kétségtelen. S e pillanatban szinte látom a költőt, a hogy ott ül magányos pohara mellett s tekintetét leszögzi komoran, sötéten az asztalra, melyre vastag porréteg rakodott; egyet-egyét hörpönt a pohárból, azután reszkető ujjal betűket von keresztül a porrétegen s e betűk lassanként egy névvé kerekednek, melyben úgy rémlik: sorsa van megírva, mert az a név egy nőé s így hangzik: Lilla.

Csokonai nem tartozott a nyugalmas szellemek közé. Érezte, hogy költőnek született s költőileg akart végig rohanni az életuton. Természetes izgékony-sága, heves képzelete, elfojthatatlan gyűlölete minden iránt, a mi rendes vagy pedáns, erős vonzódása mindahhoz, a mi költői, rendellenes és kalandos: már idejekorán eljegyezték őt a szerencsétlenségnek. Huszonegy

éves korában, mint a debreczeni kollégium segédtanítója, özszeütközésbe jött előjáróival s intézeti pörbe keveredett, mert tanítványaival, a kik úgy tódultak előadásaira, mint a teatrumba, sokszor a komoly órák helyett nagy sétákat tett, mulatott, játszott, sőt több ízben együtt pipázott és ivott is velük. Annyi bizonyos, hogy ilyen jóízű professor nem minden bokorban terem, de az is kétségtelen, hogy a peripatetizálás e módszere nem felel meg sem a paedagogiának, sem az intézeti fegyelemnek. Az lett a vége, hogy Csokonainak el kellett távoznia. Már ekkor ismerte a héber nyelvet, tudott latinul, olaszul, francziául, németül s olvasott angolul is. Elküldték Halasra legáczióba. A legáczió gyűjtött pénzzel Pestre rándult, hogy ott az irodalom kitűnőségeivel megismerkedjék. Azután visszajött és Sárospatakra ment jogot hallgatni a híres Kövytől, de mikor tanulmányai közben a magyar törvények ama cikkelyéhez ért, hogy „ha a méneses lovak az ötven számot meg nem haladják, egyeniően osztatnak fel özvegy és gyermekek közt, ha pedig több számból állanak, csak a gyermekeket illetik“ akkor becsapta a törvénykönyvet: tanulja más az igazságot belőle. Bucsut mondott a jogtudományoknak. Elvándó-

rolt a Dunán-tulra, hol Bicskén, egy fehérmegyei kis faluban telepedett le, ha ugyan letelepedésnek nevezhetjük azt az állapotot, mikor az ember soha sincs otthon. 1796-ban felment a pozsonyi országgyűlésre tyrtaeuskodni s szerkeszteni a „Dietai Magyar Muzsá“-t, mely épp oly gyarló véget ért, mint maga az országgyűlés. Innen Komáromba vándorolt, hogy a fölkelő nemeség szervezésen jelen lehessen s költői hevülésekbe ringathassa magát.

Tehát folyton ide-oda, minden határozott cél nélkül, de annál nyugtalanabb kedélylyel s lobogóbb vágyakkal. Élet ez? Azt hiszem, sokkal jellemzőbben lehetne cikázásnak nevezni. Maga sem tudta: mit keres, mit akar? Mint írónak, nem kedveztek neki sem a politikai, sem a társadalmi, sem az irodalmi viszonyok. Csalódás és kiábrándulás követték őt lépten nyomon. Kűszált lélekkel tört előre s olyan világ, olyan társadalom után járt és óhajtozott, mely nem létezett. Pedig szerették, csak hogy ez a szeretet is fájt neki: nem a költőt illette, hanem a czimborát. Érzései durva kedélyekbe ütköztek, de szeretetreméltóságáért, jó ötleteiért szívesen megbocsátották neki azt az éllhetetlenséget, hogy csak poéta akart lenni. Hát foglalkozás ez, vagy hi-

vatal, vagy paskum, vagy mi az isten csodája? Az ilyen ember a múlt század végén nem sokkal több számba jöhetett, mint egy histrió. Csokonai azzal vigasztalta magát, hogy legalább független, szabad. De hát nem szabadok-e a sátoros cigányok is?

Volt ekkor Komáromban egy élénk, barátságos kis ház, a Bédi ház, a hova Csokonai is járatos volt. Majd minden este megtordult ott. Többnyire ifju lányokból s fiatal emberekből álló társaság gyűlt itt együvé, mely jó magyar szokás szerint, annúgy esaládias fesztelenséggel mulatozott. Egy nyári este (a nyári esték különben is veszedelmesek) a költő, beléptekor egy új jelenséget pillantott meg. Dobby Márton így fotografizotta le az utókor számára; „egy karcsu, derék termetű, kinyílt homlokú s szívű, keilemetes, interessáló ábrázatú, szöke, gyenge, rózsaszájú, tüzszemű lánykát.“

Vannak oly találkozások, a hol a bemutatás, egyuttal szerelmi vallomás is. „Csokonai professor ur!“ (Gyengédségből elhallgatták, hogy exprofessor.) „Vajda Juliska kisasszony.“ A költő meghajtotta magát, de oly ügyetlenül, hogy bátran visszakövetelhetette volna minden pénzét attól a tánczmestertől, a kitől így tanulta. De ez a táncz-

mester most Ámor s az ingyen tanítja meg az embert az esetlenségekre és ostobaságokra. Akarva, nem akarva, úgy kell táncolni, a hogy ő diktálja. Költőnk alig várta, hogy az oldalszobába párologhasson. Itt aztán rendbe szedte magát s összehalásztta elveszett alakjának minden szeretetreméltóságát és kedélyét. Most már nem félt azoktól a tűzszemektől, belenézett nyílt egükbe s láthatta bennök az egész, határtalan, ragyogó mennyet, a bimbóba fejlődő, virágokba szökkenő tavasz verőfényét, a sugárözönt, melynek habjaiban mámoros pacsirták trilláztak s lelke jó kedvtől szikrázott, kifogyhatatlan volt az élczben, a tréfában; bohó ötletei tarka pillangók gyauánt röpködtek szerte s szíve, ez a rózsatövisék közt vergődő csalogány, betöltötte ujjongásával az egész körülötte pompázó kikeletet. Aztán — hirtelen elnémült, magába mélyedt, úgy kellett kizavarni őt ez álmódosásból. Mi történt vele? Szeszélyesebb lett, mint azelőtt? Nem. Csak szerelmes lett. Igen. Ez maga volt a szerelem. S nem az a szerelem, mely okoskodik, házalui jár s közvetítők nélkül nem boldogul, — nem az a szerelem, mely a taute-okkal szövetkezik s higgadt és langyos, mint a limonade: de az az önfeléd, hirtelen, váratlan jövő szerelem volt ez, mely

ugy találja szíven az embert, mint egy az ég kékjéből kipattanó arany-nyíl s fölgyújtja a lelket mint az őserdőt a villám. Az a követelő, de mély — az a viharos, és mégis gyöngéd szenvedély volt ez, mely eszményén kívül semmivel sem törődik, mely a boldogításnak minden föltételét, de ugyanekkor a boldogtalanságnak minden elemét is magába rejti; egykép hivatva van a teremtésre és a rombolásra.

S Lilla? Lillának tetszett ez a szép tűzi-játék. Hogyne! hiszen az pompás mulatság, mikor valaki értünk a lelket szétrakétázza. Hízeltgette neki, hogy a már ekkor hírneves költő, a társaság legkiválóbb ifja, az öreg urak kedvence, a menyecskék mulattatója, kít a ház urnője sem győz eléggé dicsérni, neki, az igénytelen leánykának udvarol. Hiszen csak játék és — édes játék. De a játék mellett aztán az ő szíve is szikrát fogott s rokonszenvvel simult az ifjuhoz, a ki nemcsak elméjével, szellemességével emelkedett ki környezetéből, de mélyen érző szívvel is meg volt áldva, vagy — verve. A formaszerei vallomás az ismeretség után csakhamar megtörtént. Csokonai levélben tudatta kedvesével, hogy szereti. E levélben egész lelkét föltárja. Lilla kiolvashatta belőle, hogy Csokonai szerelme nem

költői ábránd, de komoly, mély szenvedély. „Vizsgáld meg levelemnek minden sorait — írja a költő — s közöld velem végső meghatározásodat, mely után vagy főboldogsággal megtetézel, vagy holtig tartó magányosságra kárhoztatsz...”
 E levél elküldése után Csokonai — költeményeinek kiadása végett — Pestre ment s ide várta a választ is. A válasz azonban nem jött. Szerelmes embernek kész pokol a bizonytalanság s költőnk is bevallja, hogy Lilla egy kis „nem“-jétől jobban retteg, mint a haláltól. Kiadási szándékával is felsül, egész Pesten nem talál egyetlen vállalkozót sem, a ki ki merné adni — Csokonait. Visszasiet hát Komáromba. Itt azzal a hírrel fogadják, hogy Vajdaék elutaztak. De Bédiné egy levelet ad át neki — Lillától. Mintha a következő szerencsétlenségek csiráját mind magába rejténé ez a kis levél, fekete pecséttel van lepecsételve. A költő aggódva, elsötétedve, de mégis lázasan és mohón tépi fel. Nehány rövid sor van a tulsó lapra vetve és azok közt ott van az a végzetes szó is: „szeretlek!” Egy kicsi kis szó, de abban benne van minden: a bizonyosság a jövő, a menny! „Mihelyt vettem boldogító kezeckédnek sorait, — válaszol Lillának a költő, — azonnal az öröm ezer édes érzésekkel lepte

meg tusakodó szívemet s azonnal kiindultam Komárom földéből. Megyek és röpülök, kedves angyalom, a te leveled szárnyakat köt az én óhaj-tásomra s ragadtatva-ragadtatom az én szerencsém felé, mert ami a legnagyobb szerencsém volt, feltaláltam.“

De hát hova rohant a költő? Talán kedvese után? Nem. Neki most céljai vannak, új élet áll előtte, meg kell számolnia a sorssal, emberré, számba vehető emberré kell magát teremtenie; a dicsőséget szolgálatába szegődtetve, foglalkozás, hivatal, munka után látnia, szakítani a multtal, odadobni eddigi legdrágább kincsét: a szabadságot Lillaért! Szerelmi lázát legyőzi benne a tettek utáni vágy; nemes, nagy szive nem akarja elámitani Lillát szerelmi frázisokkal; nem a csillagokkal hitegeti, hanem egy — tüzhelyet keres számára, nem az eget rajzolja elébe, hanem az otthont. S újra Pestre kóborol ez az Orbán lelke, de most nem rettegve, hanem boldogan. Mint afféle komoly idealista, nem is képzei, hogy reményei hajótörést szenvedjenek s azt sem érti, hogy Lilla mért reszket szüleitől e viszony miatt? „Ha oly kegyes vagy, amilyen szép, ne tagadd meg tőlem az én békességemet; írj ezután is, de írj hosszasabban, forróbban és úgy,

hogy én annak olvasásában elájuljak . . .“ Ez-
 után arra kéri kedvesét, hogy válaszát mindjárt
 levelének vételekor kezdje el s mindent mellőzve,
 szüntelenül írja, hosszan, sokáig. „Ma kezd el,
 ma, mikor ezen leveletem veszed ; tégy félre
 minden dolgot, feledkezzél meg mindenről, még
 magadról is. A feljövő nap már a papiros mellett
 találjon s mikor lemegy, utolsó sugara is a te
 csókra méltó betüidre pillantson s csak akkor
 vedd észre, hogy a szerelemben elmerültél, mikor
 az én nevennek emlégetését a hajnali kakasszó
 rezzenti félbe.“ Köttesse be azután a levelet ak-
 kora csomóba, hogy ő azt egész könyvnek gon-
 dolhassa s küldje utána Pestre. Ő várni fog tü-
 relmesen. E levelét október 21-dikén írja s a vá-
 laszt csak november végére kéri. Miért ilyen későre ?
 Hiszen szerelmes szívnek borzasztó idő ez ! Hat
 hét — hat egész esztendő ! Ne feledjük, uraim
 és hölgyeim, hogy a múlt század végén vagyunk ;
 — képzeljenek önök maguk elé végtelenbe nyuló,
 kétségbeejtő, sáros, gödrös országutakat, az uton
 egy masszív járművet, melyet elcsigázott gebék
 vontatnak, egy döcögő, czanmogó fogatot, mely
 csigalassusággal halad előre s mely Komáromból
 egy hónapban tán egyszer indul, hogy Lilla szerelmes
 levelét Pestre vigye : iszonyatos szerelmi posta,

megbukott panoráma-tulajdonosoknak való gyász-kocsi, magyarul úgy hívják, hogy delízsáncz!

De mi hát a tulajdonképeni terve ennek a szegény poétának? Minden áron ki akarja adni a verseit, mert érzi, hogy ezeknek művelődés-történeti missiójuk van. Poézissal és Széptudomány-nal kell megszelidíteni a nemzet zord izlését. Más nemzeteknél is így történt, mielőtt a felsőges tudományokig felemelkedhettek volna. Erre tanít a világ összes irodalma s valóban nálunk is több magyart szoktatott az olvasásra Gyöngyösi Murányi Venusá, mint az Apáczai Cseri János minden Encyclopaediája! Egészen talpra esett gondolatok, — de mit használ, ha azért a versekre nem akad kiadó? Maecenást kellene keresni. No de ezt megteheti Komáromból is s legalább újra látja Lilláját, kinek látása egy a vigasztalással. Ott hagyja hát Pestet s visszasiet Komáromba. A titkolt csókok, ölelések, könyvek, az apró összezörrenések s boldog kibékülések közt egészen megfelelkezik Lilliának egykori balsejtelméről. Hiszen a lány szülei szívesen látják őt, — szívesen, mint afféle ártatlan embert, a kit nem kell komolyan venni, mert csak úgy — mókáz. Pedig hát Csokonai szerelme nem volt mókázás. Az az ide-oda bolyongás mind csak

azért történt, hogy a költő végre valahára helyre vergődhessen. Egy kis zugot keresett a hazában, a hol leendő élete párjával megvonhassa magát. Bekopogtatott azokhoz a magyarokhoz, akiknek az ősei előkelő magyar írók voltak. Levelet intézett a helytartó tanácsoshoz, b. Orczyhoz s a kincstár alelnökéhez, Koháryhoz, pártfogásukért esedezve. Nagyon jó helyen kopogtatott. Azok miatt ugyan bizvást éhen vesztetett volna. Az új csalódás kellemetlenül érintette, de nem ejtette kétségbe. Most barátai biztatására a Dunántúl gazdag Maecenásánál, gr. Festetics Györgynél próbált szerencsét. Híre jart, hogy a gróf egy osztálylyal meg fogja nagyobbitani a csurgói református gimnáziumot. Oda professzor kell. Elment tehát Keszthelyre és felajánlotta szolgálatát a grófnak. No már kérem szépen, azt a saját tapasztalásomból is állithatom, hogy egy poéta embertől untig elég áldozat, ha a leendő felesége kedvéért — professzorrá lesz. Csokonainál pláne dupla érdem volt, mert ő már egyszer megpróbálta ezt az állapotot. Mégis neki ment újra. A gróf megígérte, hogy fentartja számára a khatedrát.

Csakhogy ezalatt Komáromban nagyon furcsa dolgok történtek. Lilla apja elfogdosta a

költő szerelmes leveleit s látva, hogy ez a viszony egészen komoly jellegű. közbelépett. Hogy is ne! Majd biz' ő a leányát egy ilyen kasza-kapa kerülőnek adja! Ha még legalább disznókereskedő, vagy lócsiszár lenne — de poéta! Olyan ember, a ki pénzért hazudik. Csak bogarai vannak, de hol a hat ökre? Szobájába hivatta Lillát s megmagyarázta neki e viszony örültségeit. Befekettette előtte Csokonait a rágalom vastag szennyével. Hiszen ez egy közönséges korhely, a kinek se országa, se hazája. Egyebet sem tesz, mint csavarog és a mások nyakán élösködik. Eddig is hitegetett, hitegetni fog ezután is, megcsal ezerszer, magát sem tudja eltartani, nemhogy a feleségét. A szemétdombon veszétek el! Ilyen emberhez akarsz nőül menni?

A fiatal leány rémülve hallgatta atyja rettenetes vádjait; szívének nem volt egyetlen egy védő hangja sem; mindent elhitt s kijelentette, hogy hallani sem akar többé Csokonairól.

A költő pedig ezalatt vígan kocsikázott Komárom felé. Alig várta, hogy láthassa Lilláját s ünnepélyesen megkérhesse szüleitől. A szülők úgy fogadták, mintha semmi sem történt volna, de a lány hideg volt, mint a márvány s a költő faggatásaira nem mondott egyebet, csak azt, hogy :

„Nem is bánom, nem is tehetek róla.“ Ráadásul aztán a szülők bemutatnak Csokonainak egy embert, egy fakereskedőt, mint Lilla boldog vőlegényét.

A tündérvilág fel volt dulva. „Nem is bánom! Nem is tehetek róla!“ Balga gyermek, majd egykor megbánod, majd egykor fájni fog, de már akkor késő lesz; majd jön idő, mikor mentegeted magadat s el akarod hitetni lázadó sziveddel, hogy Csokonainak visszataszító arcza volt; elosztogatod a költő szerelmes leveleit, mintha menekülni akarnál az emlékektől s késő vénségben, mikor már nem Lilla lesz a neved, hanem Rebeka, előveszed a megmaradtakat s rideg magányodban, a mindörökké letarolt múlt zörgő avarja közt, fonyadt kézzel forgatod e szenvedélyes vallomásokat, melyek egykor téged illeltek s megsiratod őket késő könyekkel, keservesen!

„Nem is bánom! Nem is tehetek róla!“ A költő nem hallott egyebet, csak e néhány röpke szót. Bezárult fölötte a menny s kiterjedt előtte a sivatag. Mint mikor egész viruló tavaszt bedérporoz s fehér zúzzal belombol a visszakerülő tél: olyanná lett élete. Nem maradt más hátra, mint elbucsuzni Lillájától.

Im az a búcsúlevél, melynek minden sorából

kiragyog a költő nagy szive s melyet megindulás nélkül csak Lilla olvashatott:

„Lilim! Én tégedet még most is halálból szeretlek, még most is, Lilim. Ah, szeretett Lilim, ez a levelém az utolsó hozzád az életben . . . Oh áldott leányka, tartsd meg az én szerencsétlen nevemet magadnál; jusson eszedbe olykor-olykor, hogy egy érzékeny fiatal később lett volna téged birni, hogysesem a világot . . . De ne, ne epeszd ily kellemetlen emlékezéssel vidámságra teremtett szivecskédet. Felejtsd el az én szerencsétlen nevemet, felejtsd minden indulataimat azon boldogságnak kebelében, melylyel sor-sod most biztat. Ejts egy pár könyecseppet ez utolsó levelémre: ez nekem és az én leghívebb szeretetemennek elég áldozat fog lenni te tőled. Én pedig megárasztom az én könnyeimet, hadd tolyjanak ki zápor módra az én indulataim mind a két szememen.

Csodálkozom, hogy szived úgy megváltozott, úgy elpártolhatott attól, akinek már ajánlva lenni látszott. Bizonyosan valami nagy vetségemnek kellett lenni ellened, a mely irántam téged oly idegenné tett. Mi lehet az? én még csak gyanítani sem tudom, sőt esküszöm az egekre, mindenre ami Szent, — esküszöm saját szivemre,

hogy tudtomra ugyan semmivel sem tartom magamat ily elhagyásra érdemesnek!

De talán nem is birtam én soha is a te szívedet; talán csak magam álmodoztam magamat oly boldognak, hogy te engemet szeretsz: te pedig vagy nem szerettél, vagy nem hitted, hogy én téged oly teljes szivemből szeresselek, mert különben soha sem tettél volna ily szerencsétlenné. Ha pedig te is úgy szerettél engemet, mint én téged: úgy boldogtalan vagy te is és jövődében is a te keserűséged duplázni fogja az én magányos keserveimet. Oh, Juliskám, ha ez így van: szánlak tégedet!

Miért nem adtad ki magadat akkor estve csak egy-két szöcskével is? Még az én legszomorúbb szavaimat is ezzel fogadtad el; „Nem is bánom, nem is tehetek róla!” Én ebből mit húzzak ki egyebet a legrettenetesebb megvetésnél? Ha ezt nem mondtad volna, vagy irántam való hű szeretetednek legkisebb jelét adtad volna, — eddig ketté volna vágva a csomó s tul volnánk, kincsem, mindenem. Még most nem lett volna késő, meg lehetett volna orvosolni mindent és József-napon a gróf hintáján láttál volna bemenni udvarotokra: két hét múlva minden könyhullatásink örömkönyvekre változtak volna!

De mivel önönmagad mondtál le rólam, engemet vétkesnek soha nem vádolhatsz! engemet, a ki irántad még most is soha meg nem aluvó indulattal lángolok, nem kárhoztathatsz! A te sziveden állott, kinek add; senkinek erőszakot tenni rajta nem lehetett volna. Az én feljövetelem s a te eltökélt szándékok rábirták volna kedves szüleidet, hogy annak engedjenek által, a kít te szeretsz és a ki téged oly igen szeret. Két hét múlva egy szép városbeli professzorné lettél volna, én pedig a legboldogabb teremtes te általad. Én te benned soha egyebet nem néztem, hanem a mit nézhet egy philozofus, a ki a virtusnak barátja és egy érzékeny poéta, a kinek gusztusa nem éppen otrombá. A mi a te lelkesen kívül van, azt én másban is föltalálhattam volna. Egy érdemes hivatalu s elegendő fizetésű ifju ember mindig biztathatja magát gazdag menyasszonnyal, de az én lelkem sokkal nemesebben gondolkozó, hogysem indulatait pénzért árulja. Én tégedet csupán magadért kedveltelek.

„De már ennek mind vége van s pedig én miattam van-e? kérdezd meg magadat. Én b á n o m, de mit tehetek róla? erővel senki szívével nem bánhatok. Fejet hajtok hát a kényserítő szükségnek s minthogy te nem szeretsz:

nem is törekedem szép személyed birtokára. Elmegyek Keszthelyre és csak édes emlékezetedet viszem el magammal. Üres lesz az én szobám tetőled, de szivemben mindenkor jelen leszel! Elmegyek Keszthelyre, te pedig Almásra s két egymásért teremtett sziv ily messze fog egymástól esni . . . mindörökre !

Légy boldogabb mint én s töltsd nagyobb meglelégedéssel ifjui napjaidat ; légy boldogabb mint én, édes reményem ! és a bánat sohse üljön a te szép arczáidra, melyek engem állandó bánatra kényszerítének. Légy oly boldog, hogy én soha eszedbe ne jussak. Egy szerencsétlennek emlékezete ne zavarja meg a te nyugalmadat.

Én holnap délután indulok, elhagyom ezt a Komáromot végképen, a melytől te is majd meg fogsz válni. És mi, mi nem együtt fogunk menni! Még holnap reggel elbucsuzom kedves szüleidtől, a kiket szivességükért mindenkor tiszteltem, — a kiket oh mely forrón szerettem azért, hogy Lillát neveltek az én számomra ! Akkor meglátjuk még egymást az életben s ah Lillám, többször sohasem. Örökös határfal lesz felvonva közöttem és közötted, — végkép elválunk egymástól: te az örökre : én pedig a holtig tartó szomorúságra.

Eddig volt, hogy szerettelek : már most csak

tisztelnem szabad tégedet; a szerető név barátta változott, de oly barátta, a ki csak a Balaton partjairól sóhajtozhat te utánad... Éljen a legtisztább boldogságnak karjain... Szeressen oly forróan az ég, mint én mindenkor szerettelek. Isten hozzád. Csókollak, még egyszer, — a legutólszor csókollak. Ah! elvesztett, kedves Lillám, isten hozzád!“¹⁾)

Igy végződött e kilencz hónapig tartó s Csokonainak egész életére kiható viszony, melynek örömei, fájdalmai megannyi gyöngygyé alakultak át a „Lilla dalok“-ban. De e dalok Lillája egészen más, mint az élet Lillája. A költő a gyarló asszonyt ideállá teremtette, besugarazta szellemével szívének holtig tartó imádatával. Fiatalon halt meg: Lilla késő vénséget ért.

Azt szokták mondani, hogy a szerelem a nőnél az életnek nem csupán egy része, de maga az egész élet, a teljes élettörténet; férfi embernél pedig csak olyan jelenet, olyan epizód-féle. Itt megfordítva történt. Csokonai soha sem nősült meg; Lilla kétszer is férjhez ment.

Ugy látszik: jobban tetszettek neki az — epizódok.

¹⁾ E levél, az összes adatokkal együtt, Haraszti Gyula »Csokonai Vitéz Mihály« című monographiájából van véve.

BERZSENYI DÁNIEL.

Ugy hozzátörődünk a klasszikai chablonokhoz, hogy legizmosabb költői tehetségeink sem tudtak végkép szabadulni hatásai alól. A kisebb szellemek e masszív klasszikai öltönyt, meiyet hajdanában titánok viseltek, kénytelenek voltak széjjel tépdelni, darabokra szabadalni s a maguk hitvány szöveteiből készült foltokkal megtoldani. E fűzött bocskorokban, e méltóságos tógákban és ó-palástokban aztán úgy tűntek fel, mint valamely álarczos menet pulcinellái s költészetök valóban nem volt egyéb, mint — modor. A forma végkép lenyűgözte, megkötötte őket; ha jární akartak: bukdácsoltak s könnyen elestek. Egyetlen költőnk volt csak, kit a római nehéz jelmez nem feszélyezett egy cseppet sem, a kinek izmai keresztül dagadtak e titán-ruha dús redőzetén. Bajuszos, athléta alak, harsogó hanggal, rengő léptekkel. Ahogy szokatlan jelmezében, ünnepélyesen közeledik felénk, szinte döbbenve szemléljük s hajlandók vagyunk azt hinni: egy rengeteg

arányu római alak! De mily kellemes csalódás! csak a jelmez római rajta: vérmérséke, hevüléseinek mennydörgő pathosa, mély melancholiája — egészen magyar.

* * *

1795 körül a soproni iskola tanulói közt feltűnt egy ifju, a ki nagyon rosszul tanult, hanem annál jobban verekedett. Berzsényi Dánielnek hitták. Egészséges gyermek volt, szilaj vérmérsékkel, térfias hajlamokkal s hatalmas öklökkel. Kitűnően vivott, lovagolt, úszott, tánczolt; asztalt, embert, lovat könnyű szerrel átugrált; szívesen legyeskedett a nők körül; kereste az alkalmat, hogy a békés német polgárokkal összezőrdülhessen, egy izben tizenkettőt elvert közülök s beledobálta őket a város tavába. Csak úgy pezgett, csak úgy duzzadt az erőtől; rakoncátlan, féktelen volt, mint a zivatar s eszménye már akkor a — vitézség. Gondolt is rá, hogy felcsap katonának. Figyelmét korán megragadták a nagy tárgyak; a kisebbekkel nem sokat törődött. Az iskolában, úgy a hogy, megtanult latinul, a soproni lányoktól pedig németül s leczke helyett Horácztot és Gessnert olvasgatta.

Szigoru atyjának mind ebben nem sok öröme

telt s előbb csak ideiglenesen, aztán végkép kivette az iskolából s gazdaságra fogta. A fiatal, heves vérmérsékű Berzsenyinek nem nagyon izlett ez a kényszerű tiszt, még kevésbé volt inyére, hogy atyja eltiltotta a költők olvasásától s így az éj óráit lopta meg, hogy a költészetnek áldozhasson. Érzékeny szive s égő képzelme új világba ragadta s irogatni kezdett, de nem annyira azt énekelte meg amit érzett, mint inkább kedvenczének, a sentimentalis Matthissonnak érzelmeit viszhangozta.

Mi vonhatta ez erőteljes ifjút, ez egészséges tehetséget a Matthisson szeretetéhez? Túlérzékenysége, koronkénti ellágyulásai, szomorú helyzete. „Gátolt szerelmeit“ énekelte meg s epedései hasonlítottak az oroszlan nyöszörgéséhez. De Horáczt azért nem kevésbé szerette s utánozta. Magának irogatott s jöformán gyakorlat kedvéért, éppen ezért minden lelkiismereti furdalás nélkül, szabadon vette át mintáitól a képeket, kifejezéseket, úgy annyira, hogy némely strófája a tiszta travestaczió hatását teszi ránk. Azt azonban bizonyosra lehetett venni, hogy ez erős léleknek lesznek saját hangulatai is s izmos tehetsége nem egyszer keresztül fogja magát törni az idegen befolyásokon. Ez meg is történt.

Legelső ódája a „Ronlásnak indult hajdan erős magyar“ kezdetű óda volt, mely később úgy zengett végig az országon, mint a mennydörgés. Mint tizenhét éves ifjú, megfordult a fölkelő nemesség szombathelyi táborában s túláradó örömmel, lobogó lelkesedéssel szemlélte a fényes, magyar sereget, melynél szebb spártai had soha nem szállt Trója alá s rettentőbb hadi nép nem kevélykedett Bécs letörött falán. Ekkor készültek a „Felkölt nemességhez“ s a „Herczeg Eszterházy Miklóshoz“ című, hatalmas hangú ódák, melyekben már saját szárnyain emelkedve, mérszen tört a magasba s büszkén hódította meg a nagy tárgyak, a nagy felkesedések birodalmát: a fenségést.

Nem csodálhatjuk, hogy az atyai ház szigorú, zord, börtönszerű volt e szabad s korán kifejllett szellemnek. Fájt neki, hogy szilajságát nem mérsékelni, hanem zabolázni akarták. Ebből aztán folyton meg-megújuló harc támadt apa és fiu közt, a felreértések mindig gyakoriabbakká lettek, az összeütközések levesebbek s a harc három keserű év lezajlása után szakadással végződött. Berzsenyi anyai jószágára, a regényes Kemenesaljára, Sömgyénbe vonult, visszahagyva a lelkét nyügöző lánczokat s lihegő örömmel

üdvözölve új tanyáján a rég nélkülözött szabadságot.

Önálló ügyes, értelmes gazda lett belőle s csakhamar túltett az atyján. Huszonnégyszáz éves korában nőül vette a tizennégyszáz éves, magasabb vágyak nélkül, de annál háziasabban nevelt Dukai Takács Zsuzsánnát s családja egyszerű körében zavartalan életet élt. Figyelemmel kísérte a megyei és országos közügyeket, lelkesedett vagy elkeseredett, a hogy éppen jött s nem törődött azzal, hogy felesége felpanaszolja neki a gyertyafogyasztást.

Az egyedüliséget mintegy magára kényszerítette s készakarva nem kötött ismeretséget senkivel. Midőn később Niklára hurrzólkodott, gyakran s bizonyos keserű tetszelgéssel szerette emlegetni remeteségét. Háza szép, felemelt helyen volt, ablakai alatt hatvan holdnyi kert, melynek végén a Sásas folydogált; szobái tágasak, kényelmesek s késő őszi alkonyon, lobogó kandallója mellett itt üldögélt s álmodozott a költő, visszaélve múltja örömeit s bolondságait, míg gyermekei feltapsolták körötte a csendet s ujjongva röpöködték végig a szobákon.

Igen! A multról álmodozott; egy ifjuról akinek vére csupa láng volt; — arról a korról,

melyben „harcz és dühösség“ volt életének legfőbb eleme, midőn „tajtékos ajakkal csókolta azt, kiért szive reszketett“, midőn „tőrös kézzel ölelte barátjait s vérrel elegyítve itta örömeinek poharát.“¹⁾

Mélységes melancholia borította el, — a hirtelen elvihartzott ifjuság után, ime, egyszerre alig ismert magára. Omlani kezdett, vergődött s vérét megmérgezte az a magány, melyet magára erőszakolt. Harmincz éves korában már teljes vénségről panaszkodik s kedélye elborul. A horácziusi hatások alatt megelegedéstől zengő költő alapjában véve elégedetlen; szive fel-feldörömbözi merengéseiből, föllázad a végtelen nyugalom ellen s visszaóhajtja a harcokat. Nem csoda. Az ő vérmérsékének valóban harcokra, küzdelmekre, összeütközésekre lett volna szüksége; e holt nyugalom, e majdnem nyárspologárius mozdulatlanság megbénította, ellankasztotta teljesen. Erős és romboló megrázkódtatásokba került neki egy-egy zivatar, melyet mintegy mesterségesen hajszolt keresztül belső világán, hogy idylli környezetében az ódai hevülések magas izgalmait érezhesse. Ő, a ki eredetét Zrinyi, Nádasdi, Gyulafi vérből

¹⁾ Kazinczy Lev. Berzsenyi Dániellel. 181. l.

vette, s jobbanyáiban, egy Usebi-Pogány Ilkót és ezüst medenczékben mosdó Török Magdolnát látott, nem válhatott egészen Diogenessé, sőt maga vallja, hogy voltak órái, melyekben a „nagy ősi vér háborgatta“ s hordóját a hősi szellemek döngették. Ilyenkor aztán a múzsákat hitta segítségül s tőlük várta a pillanatnyi megnyugvást és vigasztalást, melylyel azok nem is késtek, de állandóan mégsem tudták a vergődő költőt meggyógyítani. A legjobb aczél is rozsdát kap, ha nincs más szerepe, mint tétlenül s folytonosan a falon függeni. Valjón volna-e szüksége Berzsenyinek azokra a segélykiáltásokra, melyeket Kazinczyhoz intéz: „Engem az én istennem egészen elhagyta, — én kérlek, hogy azon szent tűz, melyet bennem gerjesztél, egészen el ne hagyjon.“¹⁾ — volna-e szüksége, ha vérmérsékének s vágyainak megfelelően mellét kitarhatná az élet ütköző hullámainak s keresné és megtalálná (mint azokban a bolondos ifju években tette) sanyaru idyllek helyett a lelket edző zivatart?

Nem arról van szó, hogy Berzsenyi — kora költőivel összevetve — nagy költő? Ehhez nem fér semmi kétség, de rám azt a hatást teszi, mintha éppen az említett körülmények akadályoz-

¹⁾ U. o. 99. lap.

ták volna meg, hogy nagy tehetsége teljesen ön-
 állóvá és eredetivé izmosodjék. Mert végre is ab-
 ban a megtiszteltetésben, hogy „magyar Horácz“-
 nak nevezik, van valami, a mi inkább Horácztól
 magasztalja, mint Berzsenyit. Költészetében lép-
 ten-nyomon elővillannak a horáciusi motívumok;
 a mulandóság, a megelégedés, az idővel okosan
 élés, a bölcsesség, a római költő hasonlatainak és
 képeinek társaságában, de mi ezek helyett Er-
 délyi Jánossal inkább Berzsenyi ősz jellemét, igazi
 valóságát, karakteristikumának saját jegyeit ki-
 vánók látni, ismerni s nem pusztán nyelvbeli
 erőben és bájban, de egész gondolatvilágban, tiszt-
 tára forrott egyéniségben.

Az a kor, melyben ő szerepel és hat, klasz-
 szikus jellegű teljesen. A költőztünk a római vi-
 lágba s nemzetünket annyira áthatotta a latin
 nyelv tisztelete, hogy „Berzsenyiben mintegy
 jobban értette meg azt, mit Horáczban kevésbé¹⁾
 De azért joggal kérdezhetjük Kölcseyvel: „Me-
 lyik magyar ismerjen saját mezőire, ha rajtok Pán
 fujja a sípot s Tytirus hajhászsa bárányait?“²⁾
 Berzsenyi is végkép beleássa magát a görög és
 római világba s a régiek tanulmánya mintegy

¹⁾ Erdélyi J. Pályák és Pálmák. 67.

²⁾ Kölcsey Minden Munkái III. 30. 1.

elnyeli, elmossa benne a modern költő sajátosságait. Mit keres Boreás a Ság tetején, Helikon hangjai a Vértés vadonában, a tiburi völgyek és lesbosi berkek Székes-Fehérvár vidékén, Attika és Enna virányai, Kronos leánya, Delphi nagy istene s Saturnus Keszthely körül, a maeoni kürtök s a dircéi barsány hattyu Kemenes alján s a tihanyi érzelmes remete az asklepiadesi forma feszes nyügei közt? . . . Magát Kazinczyt is megdöbentik az ilyen versszakok:

A te rettentő károdat Lykurgusz
Vesztte, és Pentheusz letörött királyi
Polcza s vad Rhaekusz szomorú halála
Hirdeti, Éván!

Berzsenyi égő phantazijája nem nyerhetett elég táplálékot abban a körben, melybe zárkozott. A világ legnagyobb lyrikusait mindet ott látjuk az élet zajgó árában, míg Berzsenyi csöndes magányában keresi a „nagy, magas tárgyakat.“ Meg van róla győződve, hogy a szép és nagy tárgy magával ragadja a lelket, arról a művészetről még csak sejtelve sincs, mely a hétköznapi közönséges tárgyakat is a költészet zománczával tudja bevonni. A „boros pohár“ prózai kép neki, az „evés-ivást“ általában szeretné a költészet birodalmából számüzni, „mert a maga

lelkiségét érző ember nem csak szépet nem lát testi szükségeiben, de azokat mint állatiságokat minden lehető módon takarja még az állatvilágban is, a lelkiben pedig annál inkább csak lelkeket szeret látni, nem pedig testi szükségeiket eláruló evő-ivó állatokat.“¹⁾ Tehát mindig csak a nagy, a magas tárgyak! Ezek mellett észrevétlenül emelkednek ki a homályból a legszebb ideák! A költőnek — szerinte — arra kell törekedni, hogy a „legnagyobb és legmesszebb terjedő tárgyakat és gondolatokat lehető röviden, kerekén s tömötten adja ki, mint a trombita a z összeszorított hangot.“²⁾

Ő, mint ódaköltő, így is cselekedett, de éppen azért, mert nagyon megválogatta a tárgyakat, ezek meggyérültek, megfogytak körülötte. Saját elvei álltak boszut a költőn, mint a hogy „erejének hathatósága“ boszut állott fizikumán. Mindig a trombita összeszorított hangján zengeni, örökösen az ódai fenség magasát csapkodni nem lehet. Ez erőteljes érzések, e fönséges képek és gondolatok, e nagy hullámokat vető, ünnepiesen áradó stíl, e merész idomzatok megannyi bizony-

¹⁾ Berzsenyi D. Munkái II. 77. l.

²⁾ Akad. levéltár Toldy hagyatékai közt.

ságai Berzsenyi hatalmas tehetségének, de részben egyuttal okai is korai kimerülésének. Innen van, hogy mennydörgő pathosát mintegy zuhanás-szerűleg váltja fel melancholiája, szárnyaló merészségét az elégikus borongás s erejét a lágy-ság. A végletek éleztettebben elkülönítve tán egy költőnkél sem fordulnak elő, mint Berzsenyinél. Huszonöt éves korában írta meg ezt az erőteljes szép strófát :

Merj ! a merészség a fene fátumok
Mozdithatatlan zárait átüti
S a mennybe gyémánt fegyverével
Fényes utat tusakodva tör s nyit.

S alig néhány év múlva már ezt halljuk tőle :

Partra szállottam ; lekötöm hajómat ;
Semmi lünderkép soha fel nem oldja.
O te elzárt hely, te fogadd öledbe
A heves ifjút !

Világnézetének e gyors átalakulása, hangulatainak e hirteleni változása, ez emelkedések és esések, melyek szinte rohamosan omlottak egymásra : kétség kívül arról tanuskodnak, hogy Berzsenyi lelke erős háborgásokon, megrázkódta-tásokon ment keresztül. A horácziusi nyugalomból, abból az ünnepies merevségből, mely Róma világfiasan, inyenczmód, élvező költőjének ódait

jellemzi, nem sokat fogunk találni Berzsenyi költeményeiben. Nem tartozott azok közé a szerencsés vérmérsékű költők közé, a kiknek a munka „pihenés.“ De amily feltétlenül bizott képességeiben, épp oly szabadjára is hagyta őket. Naturalista volt a szó legteljesebb, de legnemesebb értelmében is. Ennek lehet tulajdonítani, hogy Kölcsey tiszta intenczióval de kissé kiméretlen hangon irt kritikája annyira felingerelte, hogy Kazinczyhoz intézett, levelében így fakad kiszigorú bírálója ellen: „Én ennek a pimasznak kamúti szeméből már akkor semmi jót nem néztem, mikor nékem a pesti kávéházba egy öl nyekegő verseket hozott.“¹⁾ Ez magyarázza meg, hogy „válaszát“ a „Tud. Gyűjtemény“ szerkesztői a költő jó neve érdekében nem adták ki s hogy három év múlva maga Berzsenyi kénytelen bevallani: „Óriási munka volt nékem zavart fővel, dühödt szívvel s minden könyv nélkül aesthetikázni, holott én Rajnis Kaulauzán kívül sem aesthetikát, sem poetikát soha nem olvastam. Most olvasok s mosolyogva recenséálgatom akkori tapogatósaimat. Ilyen voltam én mindig: azt hittem, nékem nem szükség tanulnom s nem is tanultam.“

¹⁾ Levelezése Kazinczyval. 223 lap.

A beismerés e mély és fájó keserőségeit a csalódások és csapások egész raja előzte meg és követte költőnk életében, úgy annyira, hogy a végleges összeomlás nem sokáig késhetett. Az egykor kihívó bátorságu, daczos erejű szellem törten csüngette alá szárnyait s komoran gubbaszkodott emlékei mellett, roncsok és hamvak között „bús melanchólia szomorgó nótáit“ zokogva. „Nem látogatád meg haldokló barátodat, — írja Kazinczynak — ime, annak árnyéka meglátogat téged. Árnyéka, mondom, mert az a lélek, melylyel te varaha annyit vesztél, többé nincs. Igen is, tisztelt lérfiu, én még élni kezdek ugyan újra, de lelkem régen megholt, s annak helyét egy új ismeretlen lélek szállotta meg, mely sötét és hideg, mint az éj, s nyugodt mint a sir. Azon irtóztató zavarnak, mely egész természetemet fenékkal felforgatta, nem lehetett egyéb következése mint ez a félhalál.“

Ezt a félhalált aztán 1836-ban a valóságos halál váltotta fel. Az akadémia Kölcséyt, kinek a költő sohasem nyújtott békejobbot, bizta meg az emlékbeszéd megtartásával s ez „ősz hajszálakkal, hideg valósággal kihütött kebellet“ zengte el fölötté az „engesztelő szózat“-ot, a legmegrázóbb, legmélyebb hatású gyászbeszédet, mely az

örökkévalóság küszöbén, sirnál valaha elhangzott.

Azóta sok idő zajlott el s Berzsenyi nagy maradt, koszoruja üde, zöld. Bár t e l j e s pompájában nem fejlődhetett is ki e „mezei magányában nyiló szép virág“ : jelenése mégis tüneményes, ereje fölrázó hatalmu, mély melancholiája megható ma is. A „Fohászkodás“, a „Magyarokhoz“, és az „Élet-philosophia“ czimü költeményei sok más egyéb-
 bel állandó, masszív alkotások; dús, merész nyelve pedig alapja a Vörösmarty nyelvalkotó munkájának. Magában véve is halhatatlan érdem. Nevét a maradék sohasem fogja tisztelet nélkül említeni; lelke, mely korát lángra gyujta, lelkesíteni nem szünik meg soha.

Uraim és hölgyeim! Lantos költészetünknek azt a korát, melyről röviden meg kell emlékez-
nem, szeretném a finom megindulások korának
nevezni. E kor költői nem éreznek erős rázkód-
tatásokat; iszonyodnak mindattól, ami megbont-
hatná szelid nyugalmuk harmoniáját; a termé-
zetes, a szilaj, a féktelen érzelmek, a heves ki-
törések számára nincs hely ez elegans költészet-
ben, mely a francia romantika s a német érzel-
messég vegyüléke. Költőink ép oly üvegházi nő-
vények, mint szenvedélyeik, indulataik, érzelmeik.
Szivök alig fog fel valamit a valóból s éppen
ezért nem tudnak igazak lenni. Bizonyos érte-
lemben úgy kell őket tekintenünk, mint automa-
tokat, kik az élők hatását teszik a jóhízemű
szemlélőre, — de vértelenek, hidegek, nem élnek.
Meghatottságuk kimért, mint mozdulataik; szen-
vedélyeik előkelően fagyosak s művészetök oly
gyengéd, mint a fuvalom. Nincsenek eszmények
nélkül, de ez eszmények ékes bábok; nincsenek

művészet nélkül, de e művészet nem egyéb, mint — formacsín. Mindjobban eltávolodnak attól, a mi természetes, egyszerű, igaz s mindjobban közelednek ahhoz, a mi szenvelgett, üres, hazug. Feltalálják a kerek formát, a tiszta, átlátszó előadást, melyben nyugodni látszik a belevetett gondolat. S kétségkívül van ebben a modorban valami ünnepélyesség, valamely rideg művészet, — elrejtett, hallgatag élet, mint a viszhangban, de a szívet-lelket átjáró, termékenyítő s való költészet-től úgy különbözik, mint a mozdulatlan, síma csatorna a habzó, ütkező pataktól.

Ments isten, hogy e nagyevű költők, e tekintélyes kísértetek érdemeit kisebbíteni akarjam, — de ha olvasom őket, úgy látom: oly érzékenyek, annyira át vannak finomodva, hogy a leghaszontalanabb motívum a remegések, megindulások egész vibrációját kelti fel bennök s alig találnak szavakat pulha, lágy érzelmeik kifejezésére. Kunoss egy meglőtt galambról majdnem annyi verset ír, mint Petőfi az alföldről. — Egy részről a túlhajtott érzelgősség sápadt csebecséivel, más részről a képzelet kicsapongásaival találkozunk e kor költőinél.

Tekintsük meg kissé stíljöket, — ez érdekes, tanulságos stílt, mely költészetöknek külső képe,

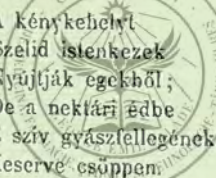
mely apáinkat és anyáinkat még elbájolta s melynek egykor hódító pompája ma nem több, mint muzeumi rongy. Soha czifrább, ragyogóbb szavak nem takartak több ürességet! Azt mondják: minden kornak meg van a maga istene; ennek is megvolt a magáé, csak hogy ez egy felcziczomázott hálvány volt s nem igaz isten. — Valóban, a cziczoma volt a fő. A legcsekélyebb szabálytalanság, a rideg formuláktól való legkisebb eltérés megbotránkoztatva volna a szemeket. — Minden törekvés oda irányult, hogy a végtele-nül kicsinyt, a semmit, a filigrant tökéletesítse. A költők kényelmesen üldögéltek a parton, nyugodtan szemlélték a hullámzó élet mozgalmait s mozdulatlanmá, merevvé másolták az előttük czikázó jeleneteket; mosolyogtak, álmodoztak, de nem merték magukat belevetni a költői alkotás viharos tengerébe.

E költők legnagyobb s legszámbavehetőbb része Bajza körül csoportosult. — A „Zarándok“ és „Andalgás“ költője a finoman és gyengéden érző szellemek egész raját vonta maga köré s ambrózia, nektár és stil dolgában jó példával járt előttük.

Bájló, rózsás lehellet — sérei közt aléló költő — szerelm estvelgő csillaga hajnalgva tűn fel alkonyult szememnek — korányi csillag — a

korányi biborégben fennragyogó istenek — bájremények csolnakán — kéjlobogva felleng tekinteted egy szép jövődő fényárnyain — szöke pompájú hajak — rózsafán termett ajak — bércz havából fútt kebel — honförfgetegnek véráldozatjai — bájvidék, viránymező, vágyadoz, csillámtető, lebeng, suhong, búszél, szemcsillagzatok stb. stb. — mind az ő kifejezései és szavai.

Rakjuk bizonyos sorrendbe e szavakat s kész a vers :

A kénykehelvt
Szelid istenkezek
Nyúlják egekől;
De a nektári édbe
E szív gyászfellegének
Keserve csöppen.

Természetes, hogy ha esetleg halászlegény vagy bojtár fog előfordulni e költeményekben: mindkettő rendkívül finoman, illedelmesen lép elénk s csak úgy ért a bókhoz, csak oly választékosan beszél kedveséhez, mint a legkifogástalanabb világfi.

A halászlegény pl. így :

Szerelmem lesz nyoszolyád
Párnád hű karom
Álomkéjbe ringatód
Nyájas szívdalom.

A bojtár pedig így:

E tündér varázsla meg
 Ez von engemet,
 Édes képe tölti be
 Fájó szívemet.

E költők nem tudják elképzelni a szerelmet
 lugas nélkül: indulataikhoz mulhatatlanul szük-
 séges a gitár s magát a természetet sem tudják
 élvezni vad szabálytalanságában, de rajta van-
 nak, hogy jelenségeit, tüneményeit úgy rendezzék
 el, mintha egy aléet ültetnének:

Falú végén erdő,
 Erdőben magány,
 A magányban sírdomb,
 Hársak alkonyán;
 Domb körül csörögve
 Omlik a patak,
 Hársak közt madár zeng,
 Szellők inganak,

A szenvedély nyers hangjával, az indulatok
 szaggatott nyelvével, a benső hév jellemzetes ki-
 töréseivel, férfiasággal, erővel sehol sem talál-
 kozunk itt; minden felolvad az érzelgésben, a
 szónokias dikcióban, pathosban s szinte látni
 véljük azt a szinpadias magatartást, azokat az
 unalmasan szabályos és keresett mozdulatokat, me-
 lyek e bágyadt hangulatoknak hivatalos kísérői.

De bármiről daloljanak, az — meg kell vallani — mindig csinnal, kecsesen, elegansan történik. A tárgyak választékosak, kifogástalanok, a stíl síma, zengzetes és émelygős.

Ime, Császár Ferencz egy szerelmi szonettje:

Midőn fakadni kezdtek bájaid
A lét mosolygó hiborhajnalában;
Tanúja voltam érzetlángzatában
Szűd mint ölelte édes álmait.
Láttam szeráfok végi árczait
Ragyogni, lányka, kéhled szűz havában,
S angyalkezőkkel az erény díjában
Fürtidre tűzni mennysugarait.
S te bájvirág lől, szép minál istenálom.
Minőt halandó ritkán álmodik
S karjára fűz egy illu. sirodig!
Oh légy szeráfja, mint lől ideálom
S öntvén szivére tiszta kéjeket —
Derits körülé tündérszép eget.

Van benne valami a Trissotin modorából s élénken emlékeztet arra a versre, melynek érdekes czime így hangzik: „Szonett, Uranie herczegnőhöz, hidegletése alkalmából.“

És a közönség? A közönséget elbájolta ez az illattalan költészet, az epedések e kecses halvány-sága, a finomság e divatos szintelensége, e lóugrások szerinti hevülések s — átengedte magát

a megindulásnak, a nélkül, hogy nyugalalmát fel kellett volna áldoznia. Az ugynevezett „művelt szellemek“ a valódi műdarab zord fenségében — gondoljunk csak itt Bánkban sorsára s a Két szomszédvárról megkoczkáztatott ítéletekre — nem vettek észre egyebet, mint a durvaságot, de felsikoltottak a gyönyörtől, ha kezökbe tévedt egy körbefutó rímekkel ellátott költemény, melyet szerzője hónapokig csiszolt, míg laposságát teljesen eltalálta. Magas szépségekül élvezik az ilyen üres bombasztokat.

Oh hölgy! te szebb vagy
A szépségnél magánál!
— Ha a halál jönnek
Te halhatatlan maradnál

A bájkorány, édenröggelek, kinhomály, sziv-lant, érzetlángzat, bájzengzet, anda stb. színes szappanbuborékhoz hasonlító szavakat oly kéjjel szűrölik fel, mint a legillatosabb theát. Czakó frenetikus hatást idéz elő e mondásával: „Fájdalmam oly nagy, hogy megolvad tőle a — nap!“ Kuthy megragadja az érző sziveket ily kifejezésekkel: „Szerelmem tengerárja fáj!“ vagy: „Róza arcza olyan, mint a szabadság lilioma!“ még jobban tajtékzó, lihegő, veszett prózájával, mely a következőkép hömpölyög:

„A lány tünde szelleme teremtő erővel terhesite meg minden képzeményt, mely rokonszenves folyammá, hürpendületté olvaszta rajta minden érző lelket, kebel-aeolhárját keresendővé, hogy életbe hozza a szívhangot, mit szárnyain ragad. A táncz rohamaiba sodródék mult, jelen, jövő, ifjú vágy, fennremény, költői szerelem, meddő élet, tarolt szabadság, hon, isten, baráti szív. Minden érzelem kelt és haldoklott, előteremtve s kiirtva öröm és keserűség karában. Az öntudat s feledés szivhabokban bukkant le és föl s örvényei felett magasztosult kedély hadarta szines lobogóit, nyomva, emelve, ragadva s hátralökve a sülyesztett észt . . .

Az élethajok tövisbokrai közül önző embertársak őrszemei világoltak rá rémületes zöld fénynyel; úton útfélen megölt remények darab testeit heverték, büszködt vérükön megutált gyönyörölve futkosó lidérczeit táplálvák s az egész üldöző kép fölé életunalom önfellege ereszkedett. Szerencsétlen nő! Emlékangyala egy iszonyú villi, össze-vissza bénított szörny, egy álomlázban nyöszörgő rém vala, melynek minden ébredése kísértő szemeket nyitott meg; naplólapjai szörnyü festményekre forogtak s ha néha mosolygott: hamvas ajkai alól nem természetesség ép gyöngyei fehérlettek elő, hanem vendégfogak odvas csontjai sárgáltak ki . . .

Ha pedig a theának kedves, boldogító mérge fejledézék ereiben; ha kezdé elvlasztani testét a lélektől s ha előhozá ama holdkórral vagy mágnesálommal rokon szendert, mely folyó istenséget cseppent az ember felolvadt letkére: oh akkor elmulék tőle a föld, az élet s megnyílnak a dicső hajlékok, melyek között csak eredeti legyen szó parancsol. Ilyenkor vallásszerű jellemmel emel-

kedék homlokának fehér boltja, mint egy, szióni lap, melyre mennyei jelenéseket készül írni egy láthatatlan kéz. Alélt szemeiben dicsfény habjai világoltak s illatozó ajka ájtatos nyílásban maradt, mint a föltárt imádságos könyv. Arcza általában hasonló vala egy eleven oltárhoz, melynek lapján jézusi szenvedések valának lefestve. Kezdődék hallatlan kéje: a működés. Lelkén a kilehelt eszme-és gondolatpárak felhővilágot boltozának . . .“

Ime, ilyen eszeveszett, örült dagály a Kuthy stilusa, azé a Kuthyé, a kiért a forradalom előtti magyar közönség rajongott s kinek fárasztó, kiállhatatlan prózája mindent elborító árjaiban élvezettel fuldokolt.

Elgondolhatjuk, hogy e stíl nem lehet tartós, nem maradandó. Ez erőszakos túlaradás, e látzólag magasra csapkodó hullámok, ez iszonyú kinnal felhalmozott s egymásra torlódó szines zagyvalék: ijesztő ürességeket takar.

Az írók jobbjai — bár többé-kevésbé maguk is beleestek e hibákba — érzik ezt. Már Kölcsey fennen hangoztatja, hogy a „valódi nemzeti poézis szikráját a köznépi dalokban kell keresni“, Csokonai tanácsolja, hogy „ereszkedjünk le a paraszt, tudatlan, egyszerű községhez, akkor majd nem lesz annyi új szó, annyi hallatlan ejtés előttünk;“ E ötvös már 1837-ben ki meri mondani, hogy „minden poézis a népből

ered“ s Toldy Ferencz 1843-ban a lyrai költés visszaesését, hanyatlását jelezvén, kikel a bizarr, a dagályos ellen, fájlalja, hogy a „nyelvünkben meglevő saját mértéket és ritmust ki nem lestük,“ — de ugyanekkor a külső és belső szépség kifejtésére a déli nemzetek poétai formuláit: a stanzát, a szonettet, madrigalt, ritornellt, a terzinát, sestiuát, glosszát és ghazellt ajánlja.

Minő tapogatódzás! Minő zavar! De egy dolog bizonyos: nyilván érezhető, hogy e túlfinomított, agyonművelt s dagályba vesző költészet sokáig már nem tarthatja fenn magát; előre láthatólag saját pompája terhei alatt fog összeroskadni.

Olyan ez a költészet, mint egy ragyogó diszterem, mint egy fényes szalon. A kik ide belépnek: mind kifogástalanul vannak öltözve, külső megjelenésök hóditó, — de a bosszantásig teszesek, a megdöbentésig szellemtelenek. Hajuk ép oly szépen fésült és fodrozott, mint gondolataik; nyakkendőjük, csokorkötéseben annyi művészet rejlik, mint egy szonettben; arcuk oly nyugodtan, oly szenvtelenül ragyog, mint lakezipőik, és hangulataik harmóniája mindig velök van, mint zsebkendőjük. Ha esetleg a lanthoz nyulnak: a glacé-keztyűt azért nem vetik le. —

Ábrándos szórakozottság, saját nagyságuk fárasztó érzete s a kimerülés kéjelmetlenségei sugárzanak ránk alakjaikról. Kecses léptekkel járnak föl-alá az ékitményekkel túldiszitett teremben, melynek levegoje fűszeres és torró. Illemeden, formulák szerint társalognak egymással, s úgy érzik, hogy minden erőlködésük daczára sem tudnak élénkek lenni; hogy mindegyikőjük csevegése ugyanaz az álmosító, szellemtelen csevegés, melylyel már annyiszor megkinozták egymást hogy egyéniségük ereje áldozatul esett az elvnek, a szabálynak, s a terem fojtó gőze egyformává szürkíti mindnyájokat. — Azt a ragyogó, klaszszikai öltönyt is, ime, hába ezitrázták, szükítették, — most már végkép kényelmetlen, — alig tudnak benne mozogni, — fulladoznak, — a hőség, az unalom, az egyhanguság szinte türhetetlen.

A legválságosabb pillanatok egyike volt ez, de épp e válságos pillanatban szakította fel a terem masszív ajtószárnyait egy daczos, merész szellem s nem törődve azzal, hogy megjelenése talán szalon-ellenes: izgatottan rontott előre, a nyakig begombolt, szorosra fűzött, fulladozó alakokról letépte a szük, alkalmatlan ruhát, a czifra rongyokat szertelányta, aztán odarohant a jól

elzárt, óriási ablakokhoz, melyeknek üvegtábláit hatalmas ökölcsapásokkal darabokra zúzta, utat engedve isten szabad levegőjének, a nevető rónák friss illatának.

A teremben véstjósuló zúgás támadt; a felháborodás, a megbotránkozás általános volt. A Petricsevics Horváth Lázárok, a Hazuchák, a Hiadorok, a Baltások, a Bangók, az Urházyak, a Sujánszkiak és a Pajerek arczuktól kikelve menekültek egy szögletbe s onnan protestáltak a hallatlan merénylet, a rendőri kihágás, a botrány, a szentségtörés, meg a szörnyű — légvonat ellen. A légvonat valóban kegyetlen és borzasztó volt; a metsző levegő szabadon süvöltözte végig a termet, kioltogatta a csillárok lángjait, belekapaszkodott a diszitmények szöveteibe, mint a vitorlákba s megforgatta ez előkelően sápadt s a korszellem áramlatai ellen magukat köpenyeikkel, shawljaikkal védő pulcinellákat, harlekineket és pantallonokat. — Az ijedelem, a rémület mind nagyobb mérvet öltött. Azt hitték: a nagy gondal épült diszterem ragyogó boltozatai rögtön rájuk zuhannak s ugyanekkor a költészet egész világa összeomlik körülük.

Az a sok rémült arcz mind ezt látszott kérdeni:
— Ki merészli ezt? Ki tör e szentélybe

haramia módra, durván, megfélekezve minden illemességről, nem respektálva tekintélyt, nem tisztelve semmiféle formulát s nem ismerve más jogot, mint saját ökleit? Ki ez a rettenetes ember?

Ki? . . . Egy heves, szilaj vérmérsékű s zord erélyű ifju, kinek életeleme a dacz, a küzdelem. Önféjü, erőszakos, kiméletlen; rendületlenül bizik magában, vakon hisz eszméiben s harczban áll a világgal. Szelleme keresi, űzi az élet forgó vé szeit, mint a felhők madara a nagy időket s e sasból — előre látható — nem lehet baromfit csinálni, ez oroszlánt semmi esetre sem lehet az irodalmi omnibusz elé fogni ló helyett. Arczára van írva egész jelleme, — nem született szolgá nak, sem másolónak, — nem fog illedelmesen szökdécselni és csobicskolni, mint a közkertek szökökútjai, de robbanni s robbantani fog, mint a vulkán. Kopottas ruhája daczára, melyen az élet tüskeszaggatásai s az alföldi sár nyomai jól meglátszanak, büszkén áll a terem közepén, büszkén, sőt gögösen, de gögje nem egyéb, mint egyszerű bevallása annak, hogy ő — Petőfi. És ez nem vonható kétségbe. Szeme villáma nyíltan hirdeti, hogy semmit sem tart lehetetlennek s magát inkább érezve, mint tudva, harsány

hangon rázza fel a hüledező, didergő alakokat:

— Akarjátok tudni: ki vagyok? Imádom a szerelmet és a szabadságot; gyűlölök minden bilincset, minden képmutatást és hízélgést. Ezzel megmondtam nevemet. Ti azt hirdetitek, hogy a költészet szekér, mely ballag széles országutakon. Hazudtok. Sas a költés; hol nem járt senki sem, ő arra indul fennen szabadon. Ti nagyúri, diszes, tündöklő teremnek tartjátok, hová csak fénymázos cipőkben lehet bejárni illedelmesen, — holt a költészet szentegyház, nyitva áll boldogboldogtalannak, mindenkinek a ki imádkozni vágy s oda belépni bőségre, sőt mezitláb is szabad. Akarjátok tudni, mi az igazi költészet? A szív felkiáltása. Ti az élet habzó italától undorral fordultok el, ambróziáról és nektárról fecsegtok, — de azért deresre huzatjátok a parasztot, ha keserves robotját nem dolgozza le; féltitek parókáitokat a legkisebb szélvüvástől, de nem éreztek furdalásokat, ha az inséget halljátok felsikoltani; félisteneknek képzelitek magatokat s nem vagytok más, mint kormánybiztosok, prókátorok, táblabírák. Ti a mult fázékony emberei vagytok, halottrablók, kik felássátok sirjából a holt időt, hogy babérokért árulhassátok, de én tégedet üdvözöl-

lek, te a beteg emberiségnek orvosa: jövő! Oda nézzetek!

S ifjai, romlatlan lelke hevétől elragadtatva, diadalmasan mutatott a terembe nyilazó nap szabadon szétömlő sugaraira, melyek odakünn megvilágították, fénybe borították az erőtől s bájtól duzzadó természetet: az elhagyott alföldi tájakat, a messze terülő rónát, a vadon pusztaságot, a magánosan álló csárdákat, a délibáb rengő tavában vágató méneket, a kútnál delelő gulyát, a botjára támaszkodó juhászlegényt, a száguldozó csikóst, a lovat lopó betyárt, a küzdő, szenvedő népet, a szegénységet, a nyomort, az egész életet . . .

S a keresztültört ablakokon beáradtak, benyomultak a költő dalai, a népköltészet friss eredetiségével, természetes, könnyed bájával, heves szökelléseivel, lengén s gyújtón, mint a nap-sugár; az egyszerű, szivből fakadó s szivhez szóló dalok egész özöne csapkodott fel e rideg falakra, megannyi ostromló, zengő hullám, árijain emelve a nemzeti érzés, a nemzeti ritmus édes zenéjét; pazarul, erős, széles sugárban buzogtak s enyegésükben, játsziságukban ep oly megragadóknak tetszettek, mint a minő imposansak voltak akkor, ha a gyűlölet és harag égő köveit dobálták fel,

mint a tűzhányó. Az eszmék és álmok végtelen világa reszketett e dalok ütköző hullámain. — Megtetszett rajtok, hogy költőjük az objectiv tökéletes vízióját nem gubbaszkodó elmélkedés árán szerezte meg, de tekintete, mint az égi lángé, hirtelen fényü, gyors, intensiv s ha a természetre veti: széles és mély; szeme észreveszi a formák és színek összeségét, a fény és árny minden játékát; füle meghallja a nagy zajt, s e különös, chaotikus neszben tisztán az egyes hangokat — és a mit lát, hall; megérint, elevenné lesz költészetében. Szabatosan fejezi ki mindazt, a mi az emberi lélekben s a természetben zavaros és határozatlan. Megtetszett rajtok, hogy költőjük nem tiporja a járt utak porát; hogy nem fog összeférni az akadémiai tanokkal, pályáját nem engedi kiczégéreztetni, de útlan utakon tör előre, hevesen, izgatottan, mint a kit magas vágyak üznek a bizonytalanba, hogy valamit feltaláltassanak vele s addig üzik, míg a költészet igazságait saját szivéből, omló vérével kell kitépnie. — Teljes, hatalmas egyéniség tünt fel e dalokban, melyeket az indulatok örökös háborgása reszkettetett, s melyekben volt minden: — öröm, bánat, boldogság, boldogtalanság, düh, ellágyulás — de nyugalom egy szemernyi sem. Szárnyaik-

nak kibontott lobogója új idöket hirdetett; azokkal a lánczokkal, melyeket a mult hagyott nekik örökül, felrepültek az Olympra, s egész tündöklö mivoltában ragyogtatva a magyar geniuszt — világgá szálldestak.

Mit törődött e költö azzal, hogy erőszakos, nyilt fellépése ijedelembe ejti s haragra ingerli a vérszegény kritikaszterek tömegét! Otromba zajukat csak annyiba vette, mint a legyek dongását. Édzett, nagy szíve volt, alkalmasabb arra, hogy a szenvedések lángjában szétpattanjon, mint a porcellán, semhogy megolvadjon, mint a jég-csepp. Érzelméi azért nyertek felséges kifejezést, mert erős lelken viharoztak keresztül. — Jól tudta ő, hogy csak a férfias költök érzelmessége igaz. Megvetett mindent, ami chablon; szilaj pegazusa ki-kirántotta magát a külidom zabolái közül, de a tartalom, a gondolat fölött feltétlen ur volt. Szaggatottnak tetsző, merész kompoziczió közt mintha mindig az ódai fenség magasát csapkodná. A szikrázó ötlet, a meglepő, ragyogó ellentétek, a képek és hasonlatok egész raja neki csak eszközök, — nála minden érzés uj, megkapó gondolat alakjában jelenik meg, minden gondolat mást teremt s az egészet egy villámló szép eszme koronázza meg. Nem sokat gondolt vele,

hogy költészetének némely virágait a szél félignyiltukban rázza le; tudta, hogy nincs egyetlen gondolata sem, mely végkifejlesztésében ne az örök-szép ideálnak hódolna.

E büszke, férfias dalok a klasszicizmus ingadozó épülete körül mintegy tüntetőleg, szakadatlanul zengettek, — távolról pedig harsányan zúgtak fel ama szilaj hangulatu énekek, melyek — megannyi katona — aczélizomzattal, erős szervezettel, sápadtan, rongyosan, de a század nagy eszméitől áthelvülve, bátran közeledtek, — kezökben súlyos fegyverek, léptök nehez, zúzó, dübörgő — így törtek elő vad szabálytalanságban a zörgő mélységekből s robogásukat hallva, zord elnyomulásukat látva, ez ajúlkozó korszak loyális műzsája ijedten dobta ki kezéből hangszerét s magukra hagyva elképpedt lovagjait, dicstelen futásban keresett menedéket.

Ime, uraim és hölgyeim, Petőfi fellépésének fontossága a magyar költészet történetében. Rombolásra született, hogy teremthessen. Ő az, a ki a múlt szobaköltészetét végtelen világgá tágitja, ki a nemzeti költészetet teljes diadalra vezeti. Tűzoszlopként magasodik fel előttünk, ködben kelve, ködben szállva el, s ámulva nézünk még

most is az úr ama pontjára, hol e tüneményes gazdag fényforrás kilobbant.

Kilobbant, de látni véljük szakadatlanul; édes és haragos zengzeteivel elhallgatott, de hallani véljük szüntelen. E természetes, csengő, igaz hang mindig bájoló marad; a ki elzengte őket, több volt mint költő, ember volt, hős és vértanu; megérdemli, hogy csodálják, még jobban, hogy szeressék. Egyik jeles méltatója mondja róla: „Költészetéből századokra kisír a szerelem epedő s mégis nemes, férfias dallama, és századokra kihangzik a kardok csattogása, a harsona harsány hangja, az ágyüdüre, a diadal ujjongásai.“ S valóban, heve mindig fölrázó erejű lesz, költészete mindig hatalom, merész pályarutása mindig csodált s eltűnése mindig rege. Bátran alkalmazhatjuk rá Taine remek hasonlatát, melylyel e kiváló aesthetikus Mussét akarta jellemezni: „Úgy vágatott keresztül az életen, mint a mezőn ágaskodó nemes paripa, melyet a növények dús illata és a roppant ég nagyszerű ujdonsága tágra nyílt orrlyukakkal hajt előre örült rohanásban, — attól lehet tartani, hogy mindent összetör s végül magát is össze fogja törni.“ — Valóban összetörte, de ez az összezúzóadás a mi Petőfinknél egyuttal megdicsőülés. — Lángelme volt s működése ki-

nyilatkoztatás. Őt magát ép oly tüneménynek lehet tekinteni, mint azt a körülményt, hogy oly nemzet kebléből született, mint a magyar, mert annyi tény, hogy bár az egekig emeljük őt, s érzései mélyen meghatnak, addig eszméi érintetlenül hagyják a közlelkületet. Igazi nagyságát csak századok múlva fogják teljesen mérhetni, ha ugyan e nemzet elég életrevaló lesz, s nem tartja örületnek e lángelme nagy álmait, de részt vesz költője szellemével egy új teremtés dicső munkáiban.

Nem rég összeállott egy csoport író s megverte a reklám dobját Vajda újabb kötetei érdekében, mert manap még a jó bornak is kell czéger. E lelkes csoportnak a nemzethez intézett felhívása különben egy hangzott mint a segélykiáltás, tisztességesebb értelemben vett adakozásra szólítván fel mindenkit, a ki az élete alkotmányán álló költő küzdelmes napjait meg akarja enyhíteni. A nemes terv az volt, hogy legalább tízezer forint gyűljön össze s a jeles költő aztán anyagi gondoktól menten, nyugodt lélekkel pihenhessen babérjain. Körülbelül háromezer embernek kellett volna előfizetnie, hogy mindez megtörténhessék; előfizető azonban csak annyi gyűlt össze, hogy a munka — eltekintve némely kiadói veszteségektől — megjelenhetett.¹⁾

Nem vagyok barátja a reklamnak, az iro-

---

¹⁾ Vajda János Újabb munkái. Két kötet. Közrebo-
csátja egy e célra alakult írói társaság Budapest Révai
Testvérek. 1887.

dalmi kéregetést meg éppen utálok. A begyült forintok jó nagy része bizonyosan alamiznaszagu s a szétküldött kötetek aligha elégitették ki a hozzájuk kötött várakozást. Annak a lelkes írói csoportnak az lett volna a kötelessége, hogy Vajda költeményeinek színe-javát foglalja össze, akkor aztán megismerhette volna a magyar közönség jelene legizmosabb tehetségü lírikusát s megmérhette volna a felhívásban elmondott magasztalások súlyát is.

Mert ezek a kötetek csak töredékeit mutatják Vajda egyéniségének, semmiesetre sem egészét. Nem szobor, csak torzó áll előttünk. Igaz, hogy ez a torzó aztán nagyon érdekes és értékes, de inkább a műértő szemnek, mint a nagy közönségnek.

Vajda a forradalom viharos napjaiban lépett fel, midőn a rendkívüli, a különös, eredeti, sajátos, merész és költői után vágyódott mindenki s a rendest és köznapit, a ravaszt és filistert kilökte magából minden kör, mint valami salakot a forrongó must. Mintha e nagy idők égő lázát szívta volna magába: ő is izgalmas, háborgó, szilaj és keserű. A „Nemzethez“ czimzett költeménye egy percz alatt feléje fordította a figyelmet s kitüntetésekkel halmozták eluton-ut-

felen, a mi a Petőfi gyújtó hatásai mellett nem közönséges érdem. Azok közé tartozott, kik föltétlenül biztak a forradalom diadalaiban s midőn Párisban a juniusi véres jelenetek meggyalázták a köztársaságot: fájó szánalommal fordult el Franciaországtól és kitörő lelkesedéssel hirdette, hogy e bálványozott föld jövőjét százados szenvedések díjául isten a magyarnak szánta. A „vörös sipkás“ a csata előestéjén hőshöz illő férfiasággal énekelte:

Élet: kibékülök veled,
Kibékülök — halálomért!

A forradalom azonban elbukott s ki oly erős hittel várta a diadalt, mint Vajda: az kétszeresen érezhette a csapást is. Kínos fásultságba, mely álomba sülyedt a nemzet, s midőn ocsudni kezdett, olyan felocsudás volt ez, mely — mint egy nehéz titok -- nyomasztó és félelmes. Innen Vajda hazafias költeményeiben az a tartózkodó, nyomott hang. A csöndesség és hallgatóság, a szótlan türelem — melyet egyik költeményében a „gyáva lelkek kerítőjének“ nevez — megdöbbsentik és félelemmel töltik el. Az elhagyott hon úgy tűnik fel előtte, mint egy tetszhalott, kiterítve, mereven. Virasztják, de úgy rémlik, hogy nem is ébren, hanem álmodva s ál-

modnak hihetlent: a holt szeme félig nyitva van; jó reménnyel tekintgetnek ki az éjszakába, de a nesztelenség, a csönd oly ijesztő! Fog-e mozdulni valaha ez a tetszhalott?!

S megmozdult. Felpezsdült, felzsongott körülötte újra az élet zugó árja s a temetői szagot a szabadon ömlő fuvalmak illata mosta szét. Felpezsdült az irodalom is, csakhogy sok volt a tehetséges lármázó, de kevés az igazán hivatott tehetség. Lirikusaink legnagyobb része Petőfit majmolta, erősen rugaszkodva utána, belekapaszkodva külsőségeibe s feloszolva, elmállva lánglelke izzó fényében. Vajda a saját lelke, a tulajdon világa mellett melegegett, sokkal izmosabb tehetség volt, hogysen az utánzás olcsó dicsősége ingerelte volna s mert szárnya volt, nem szorult mankóra.

* * *

Kisfaludy Sándor „szerelmeit“ elnevezték lírai regénynek; e feltogással Vajda szerelmi költeményeit összeségükben lírai drámának lehetne tartani. Valóban, e költemények tartalma egészen drámai. Heves, magas érzelmek, követelő, küzdő, pusztító szuvedély, tusakodó, tépelődő indulat, végtelen vágyak s vágyódások, melyeket erőteljes méltóságos, komoly stíl szárnya

hordoz meg ég és föld között s végül nagy lelki rázkódtatások közt bekövetkező katasztrófa: mindez nyilván látható s érezhető a Vajda szerelmi lírájában.

Ideáljai nem hétköznapi jelenségek. Mint az erős és nagy szenvedélyek rendesen: nem elégzik meg egyszerű jellemekkel. Egyszerűség és naivság nem adhatnának kellő tápot mély kedélyének, háborgásra vágyó indulatainak s nem lennének képesek tragikai helyzeteket teremteni számára, holott csak ezek közt érzi otthon magát. A „mennyei szent együgyűség“, ki egyformán tekint lepkére, virágra, fűre, sugárra s oh gyötrelmem! az emberre is: inkább zavarba hozza, meglepi, mintsem szerelmet ébreszt sziveben.

Neki bonyodalom kell, komplikált jellemek, zsarnok hatalmak, fölfoghatatlan alakok, elérhetetlen titokszerű lények — szóval: a lélek misterinma, szövevényei: ezek gyújtják fel szenvedélyét s ezek tüzelik dakra őt.

Már elbeszélő költeményeiben is találkozunk e regényes, szövevényes alakokkal, kiknek ereiben szilajabb vér lüktet. Bojtár Bandi, ha Erzsikének csak egy csepp vére hullana a tüskétől, felgyujtaná a nagy erdőt miatta s midőn kedvesét a hetyke vadász váltságul be akarja vinni

az urasághoz: egy baltacsapással véget vet a vadász életének. „Átkor és Ida“ nem egyéb mint a „Szerelem átká“-nak s a „Gina emléké“-nek dramatizálása, mintha csak azt akarná vele bebizonyítani, hogy néha érzelmeink és szenvedélyeink teljesen uralkodnak fölöttünk s ép úgy szükségét érezzük annak, hogy valakit meggyilkoljunk, mint bizonyos időben szükségét érezzük, hogy valakit szeretnünk kell. A „kiállhatatlan szép“-nek már neve elárulja, hogy éppen nem tartozik az egyszerű lények közé. A „Jáborfa regéjé“-nek hősnője, Dalma, ismét mintha a „Gina emléke“ című költemény-ciklus köréből lépne elő. A „Mit kongnak-bongnak a harangok?“ című elbeszélő költeményben, egyes helyeken, szintén ismerős hangok esendülnek meg, mintha a költőt árny gyanánt követnék saját szerelmei s gondolatai akarva, nem akarva minduntalan saját világának szomorú légkörébe térnének vissza.

A „Szerelem átká“ s „Gina emléke“ című költeményfüzér két, sokban hasonlatos és egyformán bonyodalmas női jellemet tüntet fel. Mindkét alakot csodálta, igézövé és imádatossá büvöi a szépség; hatalmuk nem annyira a szellem erejében és fenségében rejlik, mint inkább ama kegyetlen, hideg tökéletességben, mely éppen nyu-

godtságával kelti fel mások szívében a vihart. E két alak közt azonban mégis van különbség: Gina sokkal méltóságosabb, ideálisabb, hidegebb és tisztább.

A „Szerelem Átká“-nak hősnője ragyogóan szép, szeszélyes; életvagy és hűtlen kaczerkodás villognak szemében; a hir messze jár nevével s kevés jót mond róla, de lényével mégis oly titok, mely arra van hivatva, hogy tébolyítson. Titokzatában rejlik az inger, a hatalom. Költőnk előtt tündöklő problémaként ragyog s így fog ragyogni mindvégig. Szerelmének egyetlen jutalma: a fájdalom, mely szebbnél szebb, értékesnél értékesebb dalgyöngyöket vet föl szíve mélyéből.

Gina csodásabb alak: nem tud senkit sem szeretni, fagyos, büszke, fény- és pompakedvelő lény, kit büvös fátyol véd s kinek végtelenül fáj, ha mások — szeretik. E kegyetlen fenség bübája még erősebb, még dülőbb hatással van a költő kedélyére; feluszított szenvedélyei minden nyögöző lánczot letépnék magukról s szabadon zajlanak a — kimerülésig. „Hevülése — írja Erdélyi János — a gyehenna tüzeivel való kaczerkodás. Átok, láng, izzó velő, vér, gyilok, fagy gúnykaczaj, örülés, ördög stb. a tépelődés bravourjai közepett. Szenvedélye egyoldalról felosz-

lásban, már oldalról dermedésben leli határát s rendkívüliségre tart számot mint a zivatar. Nem tudja az ember, melyik több: a zaj-e, vagy a csend? És ime, ezen a távolság szélsőségeire eső képzetek egymásra és egymás ellen mozgásba téve, küzdelemben tartva, jól, rosszul, de utoljára mégis kibékítve oly eleven játékot üznek. Vajda költészetében, hogy a hol a műszép nincs is elérve — a z é r d e k e s a k u g y a n v a l ó s i t v a v a n. Szerelmének összes kéje ez a tomboló, zajló fájdalom. Ki gúnyolta őt érte?

A művészet különböző formáinak határai azonban meg vannak szabva és azokat büntetlenül sohasem lehet átlépni. Vajda is elhajtja néha a sulykot; ilyen túlzás a „Boldog szerelem” című költemény, hol a szép érzékiséget a testi-ség kultusza váltja fel s bekövetkezik a veszedelmes lírai hagymáz fölégetve minden tartalmi szépséget és harmonikus hatást. Ebben a költeményben a költőt elkapja a szépség örvénye, fuldokolva elmerül, később azonban fölveti a hab félig halva; aztán eszére tér, elnyomja az álom, de fölébredve újra gyötörni kezdik a látott bájok, annyira, hogy a sok tüztől és izgalomtól egy helyütt már a kifejezés sem áll rendelkezésére, csak dadogni bír. Ott csüng e bájakon, olthatat-

lan, szomjuhozó szemeit itatva rajtuk; vére ég mint a kéneső, hölgyét besóhajtja, belehelli.

Te-te, le-te

Tündér seregbeli kalácsom,

Kit egyre eszlek (fájdalom csak

Szemeimmel) s még se fogysz el.

Szerencse, hogy Vajdánál e költőietlen helyek igen ritkán fordulnak elő: a tulságos fény futó árnyai ezek, melyekért bőven kárpótol bennünket „Gina emlékei“-nek nem egy daraja, — valóságos remek-ek, tündöklő solitárok a magyar szerelmi lírában.

Midőn Vajda verseit olvasom — írja Erdélyi János — oly érzések foglalják el kedélyemet, mintha emberéi volnának, kinek sebébe nyilvessző tört, vagy szívében tulánk maradt. Versei ugy mutatják, hogy valamely nehéz borongás árnya iródott lelkére; innen költészetében a keserűség, innen az egésznek öntépelődésre mutató szinezete, kinkaczejos gúnya, sarkasztikus fájdalmassága.

Csakugyan! Vajda ritkán van oly optimistikus hangulatban, hogy irigy szemek hibájának rójjá fel a földi sötétséget: sötétnek látja a világot valóban. A tetsző fény legfőlebb pár pillanatra kápráztatja: örömei mulékonyak, fájdalma tartós, örök. A zszibongó, rohanó embertömegre

gondolva legtöbbször elcsügged ; az életzaj között temetői képeket lát. Az embertársaságot úgy tekinti, mint szívének börtönét, hol nyiltan jár s dicsó a gaz, míg a jó és igaz álarcz alá szorul. Megkisérti a végletek kiegyenlítését, elhitesi magával, hogy a becsületesnek, gaznak, szépnek, rútnak személyesítője mind egy célra, egy alapeszmnének végleges kivitelére tör, de e hit nem adhat neki megnyugvást, mert maga az alapeszme megoldhatatlan titok marad örökre. — Már kijárta az életiskolát. A való nem egyéb előtte, mint komédia ; zenekar az elemek ; szereplő tagok az élők ; a publikum : nem ismert más világ lakói ; egy-egy halál a bemenet-díj. Bohózat, vígjáték, vadregények rémtörténet, opera, látványosság napról napra ugyanaz, csak névben van köztük különbség. Boldog, ki mindig ujnak látja s nem lát a szárnyfalon belül, de jaj annak, a ki hallja a titkos, örök lény sugását a szin fenekén ! Minden előre ki van csinálva, eszközök vagyunk, e gyarló élet nem a cél, s a valódi cél véges eleménk előtt örökre rejtve lesz —

Mert semmi sem tökélyes itt lenn,
 És így lemondásom sem az ;
 Érzés tudás bevégezetlen,
 A mit beszéltem sem igaz.

Hiába mondja: semmik vagytok hirtény, dicsőség, hatalom! hiú szenvedés, balgatagság, mert járva künn a virágos, balzsamos mezőben, eltörpül szégyenkezve minden hiába való bölcselete

S mint aeollhárfa, emlékemben
 Zendül bűbájos éneked, —
 Tündérvilág, bezárult éden,
 Gyermekkor, első szerelem!
 S egyszerre csak fáj, fáj a szívem
 És könnybe lábad a szemem.

Ez emésztő tépelődések közt boldogabb éveire gyakran visszagondol, örömmel emlékezik ifjúságára, midőn a világot még hibátlannak látta s a gondolat átkait nem érezte, midőn vidám cserjében járt s minden zöld levélről azt hitte, koszoru lesz homlokára. Most szemfödőként borul rá a fenyvesek árnya s valami rejtelmes hang azt susogja: minden fából koporsó lesz.

A mily mérvben erősödik fájdalma, ugy veszti varázsát a máskor vigaszt nyújtó természet is. Lelkének szomorúsága, keserve kihat a külvilágra s a remegő, egyedül lázongó kin nem nyer balzsamot többé enyhe fuvalmaktól; virágok szinpompája, illata nem csitítja el panaszát; szenvedéseire nem hoz álmodó zengő madarak bölcsődala. A természetben saját lelke nyomorát látja;

tükör az előtte, mely sötét és vigasztalan színekkel veri vissza mindazt, a mi a költő szívébe titok gyanánt van eltemetve. Hideg szél süvit a mezőkön, a fák tövig átborzadnak rája, mintha hóhér keze volna, mely szemeiket botogja; majd halálcsendesség lepi el az erdőt, csak néha hullat a fa egy-egy levelet, mintha könnyet ejtene. Szíve méltatlanul, meg nem érdemelve szenved s nincs, a ki megértené. E tudat mindenüvé kíséri s a reménytelenség és egyedüliség fájdalma, úgy a mint benne lázong: alakot ölt, kifejezést nyer a természetben is.

Árva hang sínes a bokorban,
Lombtalan cser megroboltán,
Hajadonfő néz az égbe —
Mintha elégtételt kérne.

Hogy igazságos legyen, saját gyengeségeit sem kiméli s mély elkeseredettséggel, a szarkazmus bizonyos kegyetlenségével fordul maga ellen; majd a keserű órák csalódásaitól leverve bujdokol nyomoruság alakjában, kinevetett, ismeretlen fájdalomtól üldözve; a minek más örülni tud, ő szánja s a mi neki fáj, nem értik a panaszt; meghasonlásba jön magával és a világgal; mint elátkozott lélek, bolyong viharban, felhőben, felzúdult tengeren s hogy az emberektől menekül-

hessen, sebeivel nekiront a legsűrűbb magánynak, ismét a természethez fordul, nem gyógyulást csak egyhülést keresve, mert orvosra ő hiába várna, neki kárhozat az élet s nem vigasz a halál. De a természet többé enyhülést sem ad, rejtett bánat fogja el az egész tájat, az a bánat, mit az ember érez és nevezni még se mer —

Az a nagy hú, a mely téged

Vádol örök nagy természet.

Mely kiégett szívvvel kérdi:

Mért születni, minek élni?

A legsűrűbb magány sem temetheti el gondolatait, fájdalma gyűlöletben olvad fel, melyet a szó szoros értelmében egyetemesnek lehet nevezni:

Mit ér, hogy nem látok embert.

Ha — magamat látom?!

Ennél tovább menni merő képtelenség volna, Végleten állunk. A szenvedély eljutott ama pontig, hol kimerül. Magába vette a zárkozottság és megvetés minden elemét, a tapasztalás és küzdelem összes gyötrelmeit, tehetetlenné válik s legfőlebb szánni tud, magáról úgy emlékezőn mint elítéltről, meg nem értett, élő fájdalomról, ki bármerre lobogtatja fel gyásza fenséges tüzeit: mindenütt félelmes és — idegen.

Azt lehetne kérdeni : miért ez a nagy fájdalom és gyűlölet ? Mi köze e teljesen komor világnézletnek a költészethez, mely mindenkor harmonia és fenség után törekszik ? Vajda költeményeiben kuszált, sok helyütt ellenmondó eszmékkel és érzelmekkel találkozunk ; sokszor túlságosan fekete színeket használ s mi joga van saját gondolataival színezni a világot, miféle zsarnokkodás saját egyéniségének mezébe öltöztetni a természetet ?

A kritika — fejére huzva a nyárspolgáris nyugalom hálósipkáját s szeméit felfegyverezve a zavartalan szemlélődés üvegeivel — váltig hallatja bölcs intelmeit, melyeket a következőkben foglalunk össze : „Alkalmazkodjál szilárdan a szabályokhoz ; ha van benned szenvedély, erő és phantazia, — vess nekik féket filisterfogásokkal ; olvaszd meg sziklafájdalmadat s a lig anyagot gyúrd hibátlan versformákba ; ha meggyőződéseid, világnézleted ellenkezésbe jönnek bizonyos uralkodó törvényekkel : idomítsd át meggyőződéseidet, nem a magad, hanem a világ kedvéért ; törekedjél arra, hogy megnyugtass még akkor is, ha neked nincs egyetlen nyugodt pillanated sem ; ha lelkedben tragédiák zajlanak le : te állíts a világ elé mozdulatlanságot és harmóniát !“

Bizony ez egy kissé túlságos követelés! Most már vizsgáljuk meg e követelésekkel szemben magát a lelket, mely hivatva lenne ama tanácsok és intelmek elfogadására. Minden embernek van önálló, egyéni világa s e világ esetleg nem olyan mint az uti por, melyet kénye-kedve szerint lerázhat magáról. A mi veleszületett, hozzátapadt s a lélek fejlődésének egyes időközeiben megizmosodott benne: az lassanként teljes világgá szélesedik; gondolatok és képek, mint a kristály, szétbonthatlan egészsze egyesülnek; a költő biztos ismeretekkel, gazdag öntudattal bár, kénytelen e világ előtt meghódolni s ha új tények, új ismeretek látszólagos ellenmondásba bonyolítják is, lényegesen nem képes saját világát megsemmisíteni. E függés oly törvény, melyen az akarat nem változtathat, oly szükségképiség, mely nélkül művészt igen, de költőt nem mutathat fel a világ.

Ama követelésekkel szemben még a hangulatokról is lehet néhány szót mondani. Mindenki előtt ismeretes, hogy a hangulatok mennyire uralkodnak az ember felett. Ha derült és elégedett hangulatban vagyunk: kedvesen, barátságosan mosolyog ránk az élet; komor kedélylyel nem tudunk gyönyörködni benne. Valóban, a hangu-

latok ama színes üvegek, melyeken át mi a világot tekintjük és megítéljük. E hangulat egyszer gyöngébb, másszor erősebb, hol könnyebb, hol terhesebb és nyomasztóbb, úgy vonulnak át a lelken, mint a köd, gőz, felhő a tájak felett. A hangulatok a lélek időjárásai; erőnk érzik a nyomást s nem tehetnek ellene. Igaza volt Goethének, midőn azt írta, hogy „boldogság és szerencsétlenség, mint két külön hatalom, változtatja át a külvilág tárgyait“; ezért adta ő a még boldog Werther kezébe Homéert, míg a már boldogtalan Wertherrel Ossiánt olvastatta.

Azt hiszem, senkinek fogja állítani, hogy az embernek hatalmában áll bizonyos hangulatot bármikor felkelteni s egy másikat önkényüleg, akarat szerint eltávolítani, vagy valamely fájdalmas érzést megszüntetni s jóleső derűtséget gerjeszteni helyébe. A költőnek sincs hatalmában ez önkénykedés; azt hozza felszínre a mélyből, a mit ott talál, s ha valaki megírná hangulatai történetét, annyi mintha művei történetét adná. Az apályt dagály követi, a forradalmat reakció s ezek oly törvényszerű szükségességgel következnek egymásra, mint az évszakok.

Az indulatokat és a szenvedélyeket sem lehet szó nélkül hagyni. Ezek a vérmérsék szülöttei s

velünk születnek ; más ember ép úgy nem véthet ellenök, mint a költő. Vagy ki gyözné le az erény és morál kedveért, tehát teljesen elvont okokból, szenvedélyeit ? Azoknak a felszínre kell kerülniök, ki kell törniök s ha néha nagyon is erélyesen törnek ki : bizonyos körülmények még mindig menthetik. „Csak hideg vér ! csak nyugalom !“ mondják a filisterek, de Shakespeare szavaival :

Aligha láttak még oly bölcselőt
 Ki fogfájását békén tűrte vón —
 Bármily magasról s fennén hirdeté, hogy
 Botorság minden földi szenvedés !

Az akarat tehát utolsó szeme azon láncznak, mely indulatokkal és szenvedélyekkel kezdődik. „Csak hideg vér, csak nyugalom ; majd elmúlnak a szenvedések, meg kell várni az idő hatását !“ Ezekre a szép biztatásokra ismét Goethével vájlaszok : „Mintha csak azt hallanám : botor ember ! bele halt a lázba ; mért nem várt, míg ereje visszatér, nedvei megjavulnak, háborgó vére lecsillapszik, — semmi baja sem lett volna !“

Eszem ágában sincs, hogy a most elmondottakkal Vajda sokszor tulzó s helylyel-közzel durva komorságait akarjam mentegezni, annál kevésbbé szándékom költői műveit föltétlenül tökéleteseknek hirdetni, de s z e r e t e m ez embert, mert magát

adja költeményeiben erényeivel, vétkeivel, ellenmondásaival, egész szívével. Érzem s jól esik érzem mélyen megillető, vagy fölrázó hatásait, nyelvének gazdag költőiségét, rendkívüli erejét s tisztán látom e nézeteiben határozott, érzéseiben férfias, izról-izre befejezett egyéniség körvonalait, melyek nagy arányuak s imponálóak.

KISFALUDY ATALA.

I.

Csak tegnap történt . . .

Ugy rémlik, alig választ el néhány pillanat attól az illatos, tavaszi légkörtől. Fejem fölött csak úgy lobogtatta tűznyilait a büszke nap; vérem szilajon lüktetett s lelkemen az álmok egész raja rohant keresztül. Szabad voltam mint a madár, — ezélen a széltalanság, ideálom a cikázó sirály s kilencz évet csakugyan sikerült is így keresztülcikáznom dallal, kaczagással, könyekkel, a hogy jött, a hogy esetleg hangolva voltam.

Csak tegnap történt.

Elöttem áll az a búbajos tündéri vidék nevető egével, jáczynt-kék Balatonával, virágos mezőivel. A hajnali légben reszkető lombok alól, a harmatos róna magas fűkalászaiból elővillanva mint a napsugár, lebegve mint egy tündöklő silhouette, kipirulva, harmatosan, egész kis virágos rétet czipelve magával fut felém egy fiatal asz-

szony s kaczagva, lihegve veti magát a kertünkben felhalmozott, frissen kaszált, hűvös lóherre s reggeli után kiabál.

Betti óriási pohárban hozza ki neki az édes habzó, lágymeleg tejet.

Mennyi báj, mily kellem e jelenetben! Hogy tudja abból a formátlan pohárból inni a tejet ez a nő! Szénfekete, kissé kuszált haja mily incselgve bodrozódik homloka körül, — nagy ovál szemeknek fénye hogy villan fel s hogy hal el koronkint, — duzzadt, piros ajkait hogy tudja csücsöríteni, — a fehér tejhullám mily édesen, mily finoman legyen azokhoz az üde szájszirmokhoz, mintha holdfény esapkodna korállpartokat, ah, ez nem reggelizés, ez nem ivás: valóságos kéjtelgés, a mit e nő végbe visz.

Szellemes szeméit föl-fölveti rám s kaczag és e kaczagás oly üde, oly természetes, oly szívből fakadó, mint a madárdal.

Ügyetlenül, bambán állok előtte, zavartan tévelyegtetem rajta tekintetemet s pirulva gondolok rá, hogy most engem ez a szellemes, okos asszony alkalmasint valami oktondi gimplinek néz.

S valóban az vagyok. Félek tőle, daczára annak, hogy — néném, — nagynéném.

De hát ki gondolta volna, hogy ilyen termé-

szetesen könnyed, ilyen kedves, szép legyen. Mindig azt hallottam róla, hogy szeszélyes a türehetetlenségig, ideges a boszantásig s ha egyszer könyvei közé veszi magát, haragos, baljósló, mint egy Sybilla. Rémséges hieroglifekbe temetkezik, olvassa, megtanulja sötét értelmüket. Tudja, hogy a napban foltok, a vízben férgek vannak, hogy a színek pompája csupa csalódás s a gyémánt nem egyéb, mint szén. Kiszámítja, hogy vérében mennyi a fehérszín, a zsírrész, a cukor és saját vallomása szerint sokszor úgy érzi magát, mint valamely angol pudding, az a sok mész, vas, phosphor szinte szurja, égeti. Komolyan áttanulmányozta Darwin műveit, tusára száll Molechotte halhatatlanságának borzasztó tanával, s Liebig Chemiai leveleiben azt olvasva, hogy a csokoládé butítólag hat a gondolkodó szervekre: mielőtt társaságba menne, mindig csokoládét iszik . . . Azoknak a szellemtelen, vérszegény dandyknek, azoknak a gänseblümchen lányoknak, azoknak a Mokány Bercziknek s okulárés ósanyáknak, a kiket ott talál, jó lesz ő — bután is!

Mindebből a pedanteriából, gögből, szeszélyből, idegességből nem látok benne egy parányt sem. Megjelenése: gyengéd, elbájoló, kedvtelése majdnem gyermekiesek, kellemből áll min-

den mozdulata s egész lénye sugárzó, mint a fény.

Mily kár, hogy csak egy napot tölt nálunk s másnap tovább utazik kaczagó kedvével, rózsás arczával s skatnyáinak érdekes rajával. S mily áldásos, mily édes, hogy valami mégis visszamarad belőle, jelenéséből egy sugár, virágai-ból egy szírom, egészéből egy soha el nem mosódó, drága emlék.

Később, — sokára. — kuszált életem komorabb napjaiban, mikor czél nélkül tévelyegtem az éjszakában s úgy vágytam valaki után, a ki megosztja velem a kesérvet, a gyászt, melybe lelkem már-már ehnerült; mikor segélykiáltásom viszhang nélkül hasította keresztül az előttem végtelenbe vesző sivatagot; e nő megjött hozzám szelleme világosságaival, szíve védő szeretetével s költészete balzsamával.

Forgatom, forgatom e czeruzával gyorsan papírra vetett, itt-ott már meghalványult, elfakult sorokat, miket egykor ő irt hozzám s jól esik tudnom, újra éreznem, hogy kölcsönösen hatottunk egymás gondolataira, érzelmeire s megosztottunk egymással bút, örömet, lelkesedést egyaránt.

Levelek az avarban . . . Őszi szél kavarja,

tánczoltatja őket körülöttem, de mintha még rajtok reszketne a tova tünt kikelet zománca, egy egy visszacsillanó parány, egy-egy ragyogó atom abból az elsülyedt paradicsomból, melynek neve: soha föl nem támadó ifjuság.

Indiskrét dolog, de nem tudom megállni, hogy így bizalmas téte-a-téteben, meghitten, (a hogy az író érezheti magát olvasójával szemben) ne közöljek néhány jellemző, érdekes töredéket e levelekből.

„Jásd Sándorom, ezt már régen megtehetted volna. — Nagyanyám mindig azt szokta mondani: Ezt az én Atikámat mindenre biztatni kell; ha nem kérném, kimálnám, bizony éhen halna, még arra is úgy kell rábeszélni, hogy örüljön. Pedig nem képzeted: milyen élvezettel tudok enni, s úgy örülni mint én, senki sem tud. Régen várom én a te leveledet, s egy perczig sem hiszem — még ha magad hinnéd is, hogy „a némaságom feletti fájdalom“ késztet az írásra, ez csak ürügy; neked írnod kellett — ez végzeted.

Évtizedek mulhatnak el, mire újra előfordul az az eset, hogy két, természetükre és korukra annyira különböző és mégis vér és szellem sze-

rint annyira rokonlelkek, mint mi vagyunk, találkoznak s egymással olyan bizalmasan, mint anya és fiu, olyan szeretettel, mint testvérek s olyan sans géne beszélhetnek, mint két jóbarát. Mennyi régi és új kérdést intéznénk egymáshoz s aztán a te leveleid volnának a biztatás, a mire nekem oly nagy szükségem van! Gondold meg, hogy egyedül te vagy, aki engem az élőkkel, a kül- és szellemvilággal összeköt. Azok boldogok, akik eltemetve szenderegnek s álmodnak is talán, de, aki, mint én, ébren van eltemetve és sötét, néma koporsójában tudja, hogy odakünn hajnalténytől ragyog, madárdaltól hangzik a tavaszodó világ — nem érzed, hogy esbetik annak, ha néha egy eltévedt sugár, egy hang behat magányos sirjába!

Hát van-e szived, lelked, hogy eddig nem irtál? Vagy már csupán phantáziád van sziv helyett s lázad, paroxismusod meleg érzés helyett? Mindegy, most az egyszer tedd meg édes testvér, keresd elő eltévedt szivedet, elhanyagodott, elszóródott érzésedet valahol, valamely elfeledett zugban, régi lim-lom alatt, tán még rájuk akad-z s akkor rögtön érezni, érteni fogod, hogy mily kár ilyen tehetségnek, mint az enyém, így nap-sugár nélkül elveszni, — hogy a te vétkeid lesz,

ha elvész s hogy a te lelkesen száradnak mind azok a némán maradt dalok, azok a szint nem nyert gondolatok, melyek bennem szunyadnak s álmukban néha feljajdulva életet, szint és hangot követelnek.

Lásd, engem, minden sujt, nyom, bénit s terhel a mi csak sujtó, nyomasztó, bénító s terhelő van a világon. Sohasem hat hozzám a szeretetnek egy sugara, az elismerésnek, dicséretnek, bátortásnak egy hangja sem, pedig nekem olyan szükséges a szeretet, a dicséret, a biztatás.

Jer hát, riaszd fel e csendet körülöttem s hideg temetőm sívatagából vigy a forró élet verőfényere, te legrokonabb rokonom.

Nem irod, hogy hol vagy található s így nem tudom, melyik csillagba adressáljam a leveletem? Talán megkapod a Syriuson, talán a Végán. Mit nekünk hely, idő, kor, kik halhatatlanok, örökkévalók vagyunk, kik sohasem voltunk fiatalok és sohasem leszünk vének . . . Tudod, edes Sándorom, egyebünk sincs, hát csináljunk magunknak egy jó napot s sagen wir uns „Excellenz!“

, * * *

Nem Sándorom, nem haragszom rád, sőt még hallgatásommal sem büntetek. Így van jól, így

akartam, hogy legyen, Semmi gène mi köztünk, akkor közeledjünk szóval is egymáshoz, mikor érezzük a kimondott szó szükségét. Ha itt ülnél kis szobámban, hányszor hallgatnánk s az a te részedről nem lenne udvariatlan s az én részemről nem volna unalmas, sok üres szónál többet érne a mi hallgatásunk.

Hanem mindenek előtt nyugtasd meg lelkiismeretemet ; nagy felelősséget érzek rám nehezülni. Tudom, hogy családunk komoly aggodalommal látott e pályára lépni. Én ez aggodalmat jogosultnak tartom. Azt hiszem, hogy a költészet egy neme a clairvoyancenak s nem tartom egészséges lelki állapotnak. Itt is betegség termi a gyöngyöt. Láz ez, mely éppen úgy fokozza a vérhevét, a szív verését, az érzékek fogékonyságát, mint a szellem működését. Ez mielőttünk Darwinisták, Moleshottisták előtt kétségtelen. Poesie ist wie Sauerstoff, beschleunigt den Lebensprozess, de fölemésztí az életet. Csodás, látnoki, delejes állapot, de epp azért nem természetes s ha tölem függne nem kívánnám gyermekemnek (tehát neked sem) e kórállapotot, bármily tüneményesen szépek is symptomái s nyugodtabb volnék, ha az, ki szívemhez közel áll, a közepszerűség lapályos, de örvénytelen, virág- s tövis nélküli ös-

vényén haladna, mint ha fenn a csillagok közt kiszámíthatatlan, vésteljes pálya jut neki osztályrészül.

De a baj már meg van, ugy-e, gyermekem s ha akarnám sem tudnám orvosolni. Kigyógyulni visszafordulni többé nem lehet, de ha veled megyek, talán elkerüljük az örvényt, talán elhárítjuk a tövist, talán a kölcsönös attractio fékezi a czéltalan, pusztító rohanást a végtelenbe s egymást fenntartva, fényt adva, fényt fogadva, édes harmoniában, mint két testvércsillag folytatjuk pályánkat ott a magasban, a bizonytalanban, hova a végzet helyezett bennünket.

Igen! előttem vagy, ifjúságod hajnal-deren-gésében! Reggeled ébredő sugara megaranyozza hanyatló napom esthomályát; üde, virágos tavaszod saját szerű bűbajt áraszt elettem, lelkem, költészetem őszi hervadására. A te sejtelmeid az én emlékeim, a te vágyaid az én resignatióm — mily csodásan vegyülnek, értik egymást, cserélnek szerepet két ilyen lázongó, kiszámíthatatlan kedélyben!

De mondd, hogy ez pályád veszélyét nem fokozza, hogy lesz eröm téged visszatartani, hatalmam, nyugtalanságodat szelidíteni, csendesíteni . . .

Hisz, lásd az én utam már lefelé vezet; alátéknézve a homályt, az árnyat, az ut végét látom, míg a te ifju szemed várva, remélve, követelve a napsugaras bércztetőn függ. Tavaszod dus virágözönében gondold meg, hogy azon a tulsó ösvényen csak gyéren fakad a virág s ha eltiporják, nem jó más helyébe saz én letünő csillagomnak — hogy elboruljon — elég oly kicsi felhő is, melyből csak pár köny fakadhat . . .

Irj, mikor jól esik. Mi egymás előtt mindig olyanok legyünk a minők valóban vagyunk. Nem kell nekünk sem álarcz, sem ünnepi köntös. Mi nem szorulunk színtelésre, mesterkélt szavakra, csinált érzelmekre. Hüségből sem tehetnénk jobbat mint hogy — igazak maradunk.

Csak azt akarom mondani, hogy olvastam költeményedet s én is irtam egy — mit is? egy „migraine“-t, nem lehet azt másnak nevezni, — az nem rajz, nem novella, csupán egy idegroham, egy görcs, a kedély egy delejes zivatara, mely az égen feltünő vészfelhővel keletkezik, növekszik, kitör s elvonul.

Sajátságos, különöz munka, bár története nem egyéb, mint Ádám és Éva örök regénye. De minő kecscesel nyújtja az én Évám az almát s

mily kifogástalan illemmel, a férfiméltóságnak mily teljes megőrzésével fogadja el azt Ádám! Az ellenszenves és szükségtelen kigyó egészen kimaradt s a merész jelenetet szemérmes fügefalevelek árnyékolják, úgy, hogy az Ur maga is elnéző mosolylyal tekint le rá s nem lép közbe, mert hát Évának meglehetősen beszélője van s ügyét képes volna bárki ellen is megvédeni.

A compositiónak csinos átmenetei vannak. Az introductióban — csak úgy futtában — megérintek egy családi drámát, átálmodom a forradalmat, két kis gyermek mosolyában megoldom a legképtelenebb dogmát, a szent háromság titkát, azután következik egymásután a Scherzo, Capriccioso, Adagio, melyhez kíséretül a vihar játszása a passagio chromaticot s a fortissimonál — mikor a villám lecsap, — mikor a situatio végveszélylyel fenyeget, akkor Évám sirva fakad s zokogva, szepegeve elalszik, mint egy kis, megriadt madár, Ádámom pedig bambán haját simogatja. Egy szóval: sikerült két alak. Ádámom ügyetlen, mint a férfi, boldogtalan szerelmében s aztán nyugodt, biztos, győzelmes önérzetes, mint a boldog szerelmes. Évám könyeiben nem unalmas, szeszélyeiben sem kellemetlen, tudományos, gőgje tele van ötlettel, szellemmel, következetlen

logikátlan, mint a női szeszély, — de pajzán fényű szemei keresztülvilognak a tudomány penészén s tűzökben költészetté olvad fel a bölcsesség.

Olyan az egész, mint egy filigran foglalatban harmatcseppként rezgő hegyi kristály.

Alig várom, hogy olvasd s elmondd, minő hatást tett rád.“

II.

A „Migraine“ néhány nap mulva csakugyan megjelent s én teljes elragadtatással olvastam végig e ragyogó, szellemes művet, mely valóban nem volt sem rajz, sem novella, de minden sorában ott volt a költészet, minden hasonlatából, kifakadásából, ötletéből egy saját utjain haladó genius fénye tört elő, — nem is annyira olvastam e sorokat, mint inkább magamba szívtam a belőlük kiönlő, felem áradó illatot. Az érzelmeknek és gondolatoknak e merész, büszke röpte, — a szingazdag nyelv, a kifejezések e tékozló, pazar pompája, e bőség, mely — mint a habjával nem biró patak — kirontott médréből s elborítással látszott fenyegetni mindent: úgy tünt fel előttem. azt a hatást tette rám, mintha a sarkvidékek északfényes zivatara vibrált volna fölöttem, — valami tüneményes világosság hullámozta be körülöttem az éjszakát s lelkem csak úgy remegett a titokzatos fénytől, melyet e nő hódító szelleme rám sugárzott.

Csak Lilia kitörését idézem, ahogy ideges, szenvedő lelke terhein érzelmeinek túlaradásával akar könnyíteni s Elemérre, a külföldi utjából éppen most hazaérkezett jeles fiatal orvosra szórja szemrehányásainak s gúnyjának égő köveit :

„— Ah, migraine! Mily korszakot alkotó fölfedezés! Mily remek diagnosis! Mily csodahatásu, bűverejű szó, melynek pusztá kimondásával meg van oldva a probléma, fölöslegessé vált minden gyógyszer, segély, részvét és ápolás! A tudomány mosolyog s azt mondja: migraine! és a beteg csendesen szenved tovább. Mit gondoltok ti a szenvedéssel! A jajszó nem hat át a szoba négy falán s nem árt a renomménak. Egy haláleset, egy temetés, az már egészen más! Azt kiharangozzák, kiéneklük, kipredikálják az egész világnak s az ünnepélyes gyászmenet a sok fátyol, koszorú, könny és az egész nagyszerű pompe funebre láttára egyszerre mindenki érzékenyül és hő részvétet érez a halott iránt, kivel — míg élt — egy cseppet sem gondolt s fejszóválva, elszörnyűködve kérde: de az isten szerelméért, hát ki volt az orvosa? Azért csak szenvedj nyugodtan, szegény szenvedő, ebben nem gátol senki, de légy oly jó, valahogy meg ne halj.

Migraine ! hiszen azt még csak kiégetni, fölmetszeni vagy amputálni sem lehet. Oh, ti ujkorbeli csudatevők, látnokok, ti tudós javasok ! lár-mát ütni, az nálatok a jelszó ! Nagy hűhóval fölfedeztek ti mindent, a miről a mi tisztas őseink nem is álmodtak. Azoknak mertétek volna csak mondani, hogy izmaikban trichin van s vérük penészes ! De hiszen ti e sok kecses nyavalyának, kóranyagnak ellenmérget is feltaláltatok, van salicyl-, thymol- s carbol-savatok, csakhogy csodaszereitek — fájdalom — a betegséggel együtt a beteget is megölik.

Ti csak azt keresitek, fürkészitek, mit gyógyszer-táraitokban megtörni, megfőzni, destilálni vagy diluálni lehet. Csak azt nyújtjátok s tiltjátok nekünk, mit óránként bevenni, időnkint inni s naponként nehányszor enni lehet, de bölcseségtek számba sem veszi azt, a mi bennünket szünet nélkül körülfoly, körülhullámoz s idegeinket titokzatosan átrezgi s minek keveréke, nyomása, áramlata okozza talán a legkinosabb betegséget : a rejtelmes idegbajt ezer változatával, mit ti csak azért néztek le vállvonva, udvarias gunymosollyal, tudálékos hallgatással, mert nemcsak hogy nem értitek — ez még hagyján volna s többször is megesik rajtatok — hanem mert ezen nem fog

chinintek, morphintok, ipecacuanátok, — tudományotok alphája és omegája!

Előttetek egy ember, akinek egy szép estén, csendes szobájában, kényelmes ágyában a szeme nyitva marad. Viszonyai rendezettek, családélete boldog, lelkiösmerete nyugodt. — de most eszébe jut, hogy egy évek előtt elhalt ismerőse hogyan került csőd alá, hogy gyermekkorában egy nagybátyjának két kis fia egy nap meghalt torokgyíkban s aztán, hogy az a Rózsa Sándor mégis rémséges dolgot vitt végbe! Erőszakosan lezárja szemét; felnyitja, mintha valamely árny lebbent volna el ágya mellett. Megállítja az órát, hogy ne ketyegjen, elmondja "az egyszeregyet hatszor rendesen, hatszor visszafelé; olvassa Terrier nagyfontosságú munkáját: "Über di Buccalvalven bei den Cucullanen" — nem ért a zoológiához s még sem alszik el! S ez így tart hetekig! Feje zúg, ég, kábul, szédül, érzékei megbomlanak, szeme szikrát lát, füle cseng, kávéja sós, dohányja phosphorszagu, fulad, szívdobogása van, keze-lába zsibbad, borzong, hevül, egy szóval: minden létező betegségeknek összes symptomái mutatkoznak nála. Kedélye elborul, terhére lesz mindenkinek, de leginkább önmagának és még Pontius Pilatus is azt mondaná rá: „ime egy ember!“ tí

azonban azt mondjátok: „íme, egy hypochondri-
cus!“ — egyet nevettek s megszöktök előle,
mert ez az ember csak képzelődik, csak ámitja
magát, nem uralkodik agyrémein, pedig hisz épp
ezek a csalhatatlan kórjelek s ti elismeritek az
okozatot, de tagadjátok az okot, mert nem hisz-
tek olyan bajban, melyet görcsövek nem talál
meg, mely tükreitekben nem mutatkozik, melyet
hallcsövek nem hallat s mely kopogtatástokra
nem felel. Ti jelekre nem adtok semmit s csak
annak létezésében hisztek, mit kézzel fogni, me-
télni, feldarabolni lehet. Vallástalanok vagytok
még tudománytokban is s valamiként nem látjá-
tok át, hogy protoplasmátok, átheretek, cosmi-
ködötök s a két első körforgást kezdett s év-
milliárdok alatt naprendszerre alakult atom épp oly
megfoghatatlan csodák, mint a hét nap alatt be-
fejezett teremtes munkája, egyszerre bevégzett
szép és okos Ádámjával, s miként a végtelenség,
a kezdet nélküli örökkévalóság általatok is elfo-
gadott, habár meg nem értett fogalma nem tanít
meg, hogy hinnünk kell ott, hol tudni képtelenek
vagyunk, akként eretnekek vagytok mint orvo-
sok is, s nem akartok jelekben hinni, pedig tud-
játok, hogy a delej mint anyag nem észlelhető
sem a görcső, sem a vegytan, csupán csodaszerű

jelenségei által; tudjátok, hogy Leverrier egyedül a naprendszerben észlelt zavar, rendetlenség s eltérés jeleitől vezetve oda mutatott az ég egy sötét pontjára s azt mondta: ott egy még eddig soha sem látott bolygó van s meghatározta távolságát, átmérőjét, súlyát s a nap körüli két százados pályafutását, melynek egy bizonyos általa szintén kijelölt pontját elérve, végre a távcső is megtalálta Neptunt s a tudomány valónak ismerte el a jós szavát. — Mikor támad köztetek egy Leverrier, ki oda mutat a megzavart idegrendszer dissonanciáinak okára? Mikor jut eszetekbe megkísérteni, hogy miként a spectralanalysis az égi testek alkatrészeit fényükből ismer-teti meg: úgy a lélektan a kedély sajátságai, bajai s ezerféle nyilvánulásának elemzése által megtanítana jelekből olvasni s a szellem kiáradó fénysugarán visszavezetné a kutató észet a fényforrásra, az anyagra, megismertette ennek lényegét? Ti azonban mint materialisták sem vagytok következetesek s Darwintok, Häckeltek daczára mindig kivételes állást jelöltök ki az ember számára. Mint földlakót: kiveszitek a természet három országából, hova szerves s szervetlen alkatrészeinél fogva tartozik s kiragadjátok a világegyetemből, melynek ő is örök időktől fogva el-

veszhetetlen része, egy atomja, alávetve ugyanazon örök törvényeknek, mint a nap és homokszem, mint minden anyag, nyilvánuljon az bármilyen alakban. Ti elismeritek a befolyást, melyet csillagra, légre, vízre, növényre, állatra és ásványra a gravitáció, attractió, áther-hullámzás, légnyomás, vegyi erők, hő, fény, villany és delej gyakorolnak, hogy a tenger érzi a hold befolyását, a tej a vihar közelgésével megturósodik, a delejtű északi fénynél őrültként forog és csak a mi idegeinkben, a mi vérünkben ne mutatkozzék mind e hatás? Ki tudja, hogy az ember nem úgy kapja-e az epemirigyét, mint a tej megturósodik? S hogyha a delejtű agyvelővel birna, nem okozna-e neki földrengés, vulkáni kitörés és északifény — migrainet? . . .

Megbocsátjátok a forró lázt, az agygyuladást; értitek a hülyét és a bambát; az állatoknál és növényeknél természetesnek találjátok, hogy a mimosa egy kis érintésre idegesen összehuzódik; a fehér házi nyúl mind vörös szemű, a fehér macska süket, minden macska szőre szikrázik mennydörgésnél s hogy a kagylóban a gyöngy úgy képződik, mint a tüdőben a gümő. De az embernél semmi szokatlant, eltérőt, vagy saját-ságost nem akartok türni s megbotránkoztok

azon, hogy némely ember nem úgy lát, nem úgy hall, mint ti s idegei másként éreznek mint a tieték s az idegesen és a költőn nevettek, mint valami szemfényvesztőn, kinek mutatványai mulattatók s nem hiszitek, hogy azok nem mutatnak nektek egyebet, mint önmagukat s az egyik idegbeteg, a másik költő, mint ahogy ti szökék vagy barnák vagytok. Ti a természetet úgy tekintitek, mint a holttestet boncztermeitekben, s a holt anyagot vizsgálva, nem találjátok meg az agyban a gondolatot, az idegekben a delej-áramlatot s az egész természetben a működő, mozgató erőt; nem értitek türeményeinek titokzatos beszédét s a csodaszerű azonosságot, várokonkságot, csillag, ásvány, növény és ember között. Például ti, úgy mint az életben, magában a testek villózásában is csupán egyszerű vegytani processust, elégezt láttok és nem gondoltok arra, hogy az a villófény tán az öntudatlan gondolat, a szunynyadó, fejlődésre váró szellem, mely évmilliárdok folytán önereje, akarata, ösztöne, vágya által magának szervet idomit, agyat képez. Nem gondoltok arra, hogy a gyémánt, chlorophan, márvány, melyek a napsugaraktól mintegy megittasodva, átszellemlülve s megdicsőülve rózsaszín, kék és bíbor fényben égnek, szervekkel birva mit érezné-

nek, szenvednének? Nem lenne-e belőlük virág; csalogány, költő, fényükből illat, dal. . . Iliás — Énekek éneke!! . . . vagy tán valamennyiből idegbeteg — és fényükből — migraine! . . .“

Ime, így beszél a „Migraine“ Liliája, vagy jobban mondva: így reszket, így villog a beszéd e rohanó árján Lilia migraineje. S mindez kétség kívül hosszadalmasnak tünnek fel, ha nem volna helyzetszerű és jellemzetes. De ez több mint puszta beszéd; nem üres szópompa, nem is a valamit tudás fitogtatása: ez maga a valóságos migraine, szavakká, kifejezésekké töredezve; heves, nagyfokú, mert a szellem, melyen átviharzik, túlérzékeny; ideges fájdalmában agyon gyötör maga körül mindent, a kínzásig marczangolja tárgyát, toporzékol s gondolatai mint égő szilánkok hullanak vissza képzelődésére. A valónak és phantastikusnak, a józannak és kivételesnek, az életből kiragadott képeknek és a végtelenbe törő visióknak oly fenyegető torlódása ez, mely szinte erőszakosnak tetszenék, ha nem volna annyira természetes. Mily büszke megvetés, mely felséges dacz, mily merész követelések jellemzik e kitörés erélyét! Hogy lázong, hogy forr itt minden, hogy lüktet a vér, hogy vergődnek, rángatódznak, vonaglanak a szavak, milyen ideges, lázas rohanása

ez annak a minden közönségestől és nyugalmas-
tól elszabadult szellemnek, mely odafenn szinte
kéjelegve csapkodja a szokatlant, a rendkívü-
lit s végre is teljes kimerülésnek kell bekö-
vetkeznie, hogy ez az exaltatio — a maga
csodálatos északi fényével — megsemmisüljön,
nem lassankint, de hirtelen, mint a vihar, mely
előidézte.

III.

Ki ez a heves képzelmű nő? Kisfaludy Sándor unoka huga: Kisfaludy Atala.

Mi különbözteti meg őt társnőitől?

A színvonal.

Ez többé nem a Dukai Takács Juditok, Ujfalvy Krisztinák vérszegény melancholiája, határozatlan dadogása, nem a modern Kotlik Zirzabellák vékony képzelődése: ez a madame Staëlok színvonala és én is elmondhatnám irónómról, — — tán több joggal mint egykor Petőfi mondta Szendrey Juliáról: elég volna Párisnak is, a George Sande-ok hazájának, nem pedig Somogyinak, az ólomfütykösök termőföldjének, a hol a Kistükör túlzása szerint különben is:

Körtét, almát, somot eleget ehetsz,
De a tudományban kevés részt vehetsz.

Kétségkívül a legérdekesebb látványok egyike lenne e kiváló nő pályáját, e pálya göröngyös vagy virágos utait, örvényeit és magaslatait,

élete harczeit, győzelmeit és veszített csatáit áttekinteni, de mindezen fényes és borongó, kedves és mystikus részletek rajzára és egybefoglalására terünk szűk, elégtelen. Pusztá körvonalozásra kell szoritkoznunk s arczkép helyett csak silhouettet adhatunk; az eredeti kép halavány mása lesz ez; egy-két odavetett vonás, semmi több.

Kisfaludy Atala született Somogyban, egy egyszerű igénytelen kis faluban, Köttсэн. Csapongó kedélye, élénk szelleme s hajlamai a rendkívüli már kora gyermekeveiben meglepnek, megdöbbennek mindenkit. Anyjának, nagyanyjának épp oly elkényeztetett gyermeke, mint bálványa az egész vidéknek. Szeretik, imádják, csodálják, pedig természetére nézve szeszélyes, heves, büszke, túlérzékeny és zsarnokoskodó. A serdülő leánynak külön világa van, homályos vágyakkal tör tisztább légkör ideáljai után, ábrándokból él s érzelmeiről nem tud magának számot adni. Szereti a költészetet s nagyobb társaságok előtt oly szabatosan, annyi megindulással szaval el egy-egy költeményt, hogy a jelenlevőket könnyekre fakasztja. Lelke fogékony minden benyomás iránt; a költő és a művész képzelmével látja a tárgyakat; a természet jelenségei nem lelketlen tünemények előtte,

de élő, beszélő, szenvedő, szívvvel s lélekkel felruházott lények, a kiket ő megért s a kik őt is megértik. Egy nagy betegség után írja meg első versét, melynek lázai közt gondolatai különféle ritmusban s vad rohanásban üzik egymást. A hulló csillag, a hervadó virág, a susogó falevél, a fénybogár, a hold, az esti szél — mind zsonganak, dalolnak körötte. A természet titokzatos hangjai megannyi akkordokként csengenek fülébe s ez akkordok egymásba ömölve hatalmas Simphóniává magasodnak képzeletében. A maga kedveért dalol, mint a madár s nem sokat törődik azzal, hogy megtapsolják-e értte. Célja sokkal nemesebb: egy-egy sebet begyógyítani, egy-egy könnyet felszárítani:

Ha dalában csak egy kebel
 Vigaszra, örömeire lelt;
 Akkor az elszállt madárka
 Nem hiába énekelt,
 S ha színével, illatával
 Örömet szerezheté:
 Rövid bár, de nem hasztalan
 Volt a virág élete.

Az ifju lány ritka tehetségeit, szelleme természetes és merész röptét, a bájta és fényt, mely egész lényén előmlött nem csak közvetlen kör-

nyezete bámulta és szerette meg, de korának nagy szerepet játszó szellemei is.

Akaratos, makacs, bátor, sokszor a végletekig merész : másrésről gyengéd, érzékeny, olvagtág ; gyakran nyugodt, közönyös, másszor izgékony, megrázkódtatásokra vágyó, égő idegzetű. Ily vérmérséklet s ily tehetség számára csakugyan szűk világ egy kís falu. „Oh én krumpliföldbe ültetett ananász, tyukólba zárt csalogány, szemetre hullott gyöngy ! — kiált fel kaczagó keserőséggel egyik levelében — És mégis : oh áldott krumpli ! tiszteletreméltó, kodácsoló, tojást teremtő tyúk ! becsületes zabszem ! hogyan megérdemlem én lenézésteket ! Milyen hiába való vagyok én köztetek ! Milyen haszontalan vagyok én ott, a hol vagyok !” — A sors úgy akarta, hogy „szülőföldéig terjedjen láthatára“ s nyílt harcok és összeütközések helyett benső küzdelmek emészték fel, eszmények után rajongó lelke pedig majmok közt lobogja ki magát.

* * *

Tizenhat éves korában férjhez ment, új világba lépett, új foglalatosság öröme, keserve szórakoztatta s csüggesztette. Életének valóban alig vannak külső eseményei — egész biográfiáját belelebetne ebbe a néhány szóba foglalni : szeretett,

szenvedett. Magányra utalva ; gyermekeinek, a költészetnek s a tudománynak élt. Egyhangunak tetsző élet, de annál jobban megizmosodik e csendben, e magányban szemlélődő ereje s tehetsége súlyosabb, mélyebb lesz. A contemplatív élet kikiragadja az érzelmek világából s fogekonynyá teszi a reflexióra. Lassanként maga a szerelem sem lesz előtte egyéb, mint rugó arra, hogy észleljen, tanuljon. Ez a mindenható nagy erő talán megválthatta volna, de inkább ébreszteni bírta másokban, mintsem ő maga érezte. Szelleme bonczkés alá vett mindent ; úgy bánt el az érzelmekkel, mint a mikroskóp az ázalagokkal, a chemia az elemekkel s valóban a szerelemben sem hagyott számára egyebet mint a lélektani észlelet s tanulmány érdekét.

Irodalmi munkássága mindössze egy kötet költemény s egy kötet rajz, nem számítva ide az e kötetek megjelenése óta szétszórva itt-ott napvilágot látott apróbb elbeszéléseket. Verseinek gyűjteménye nem érdektelen kötet. Midőn az ötvenes években megjelent : nevét ünnepeltté tette s talán kissé túlzó dicséretekben is részesítették. A második kiadás alkalmával helyesen nevezi el Atala az első kötet tartalmát „Első kísérlet“-nek, az ezekhez fűzött „Ujabb költemények“ sokkal

tartalmasabbak, mélyebb hangulatokról tanuskodók s nagy részök méltó az ő nevéhez. Az elégiák hangja vonul rajtuk keresztül bizonyos titokzatosság kíséretében, mintha nem volna elég bátorsága mindazt elmondani, a mit szeretne. Egy részök mysterium s a fény, mely kiárad belőlük csak félvilágosságba helyezi alakját. Teljes költői egyéniség képét nem lehet megalkotni e kötet darabjaiból s bármilyen sokat jelentők legyenek azok az érzelmek, melyeket a költő elhallgat: bizonyos hézagosság tűnik itt elő minduntalan, tátongó mélységek, melyek csak a sötétet mutatják, hova a színt, az életet nem nyert érzelmek vannak eltemetve. Alkalmasint azért is emlékezik oly gyakran halottairól.

De egyénisége teljes pompáját, tökéletes egészét annál jobban föltárja előttünk a „Rajzok“ kötete (1879.) Itt már minden világos, egész; semmi logyatékos, semmi töredékes. Sőt ha valami hátrány van benne: az a bőség, a tulterheltség lesz. A gyümölcsfák egész erdejét látjuk magunk előtt, s a ragyogó, nevető gyümölcsök terhe csak úgy tördeli az ágakat. Virágok, levelek helyett egész nagy lombok hullanak fölénk s a gyalogösvényre, mely e tündöklő s gazdag fák alatt elvonul.

Ez a két kis kötet aránylag csekély, aránylag kevés oly könnyen teremtő szellem műhelyéből, mint aminő Atala szelleme. Nem akarom bolygatni: mennyivel többet adhatott volna más körülmények közt, ha ott áll mellette a szeretet a maga buzdításaival, az elismerés a maga koszorúival. De a „Rajzok“ czimű kötete, mely becsületére válnék bármely előkelő nemzet irodalmának is; melynél értékesebb kötettel eddigelé egy írónök sem ajándékozta meg az irodalmat s melyben „ész, szellem, kedély, műveltség, phantasia, széles látkör, gazdagon változó hangulat, elegans, színektől ragyogó irály egyesülnek szép egészszé“ ott hever a könyváruosi polczon s leszállított áron árulva sem fogy el ezer példányos kiadása.

Tapasztalásból tudom, hogy milyen kellemes érzés az, s mily jótékony hatással van az íróra, mikor a kiadója szerelmes leveleket ír arról, hogy köszöni a bizodalmat, de máskor nem kér belőle. Mit érezhet hát egy igazi, magas tehetség, mikor részvétért esengő szive a meg nem érdemelt közöny ily rémes, ennyire vigasztalan sívatagát látja maga előtt? Nem akarjuk megismerni a saját kincseinket. Hanem majd egykor, ha ez alkotásokat lefordítják német, vagy francziára s

mikor ottkűnn megtapsolják őket, az majd tet-szeni fog nekünk.

S áldicsóséggel lakunk jól,
Hogy ez innen van honunkból.

Egy George Sande, egy Marlitt nincsenek, feledve; egyiknek sirjáról, másiknak thüringiai kastélyából, mit a nemzet adott neki nyughelyül, nem fogy ki a virág s a szeretet és kegyelet ezer jele. A mi kiváló, a maga nemében páratlan s koszorukra méltó irónónkról még a saját megyéje, a saját városa sem igen vesz tudomást s bár a Petőfi-Társaság beválasztotta tagjának: ez még mindig csak az irodalom elismerése s nem a nagy közönségé.

Ilyen körülmények közt aztán nem lehet csodálni, ha a tehetség ereje megcsügged, szárnya megzsibbad s fölöslegesnek itéli a gondolatot, mert nincs kivel megoszsa.

Bizonyos ridegség, bizonyos fásultság vesz rajta erőt. Merev tekintettel nézi a mozdulatlanak tetsző világot, az elalélt természetet, szívében nincs sem öröm sem fájdalom, a hogy odakűnn nincs sem nyugalom, sem zajgás; úgy tűnik fel maga előtt, mint egy eldobott, elfeledett emlék, mint egy elhervadt falevél, melyre sértő gunynyal ragyog az aranyos napsugár, mint a hűvös ősz egy

elkésett madara, mely jobb hazába készül s kutyájának, Val-Jeannak kell megdögölnie, hogy egy pillanatra fölébredjen szívében a könyörület s szemébe njra forró könyvek gyűljenek: „Meggiratlak, jó kutyám. . . .

. . . miért is ne sirassalak?

Tán mert szóra nem nyithattad ajakad?

Sok hamis szó, hazug eskü csalt szemembe könyeket: Meggiratom a te igaz, hűséges jó szívedet.

Sirok érted, miért is ne sirassalak?

Nem vétettél és én sem bántottalak

S emberek közt mennyi kínos önvád, bántalom!

Meggiratlak s veled együtt magamat is siratom.

E sokfényű lélek tündérvilágára ráborul a magány éjszakája; napokat, heteket tölt egyedül, csöndes kis szobájába zárkozva s könyvei közé temetkezve, mint egy élő-balott; koronként feltörő nehéz sóhajára az óraketyegés s a szuperczegés közönyösen válaszolják: „ismerem!“ Mint sötét szárnyu, röpülve alvó nagy albatrosz-madarak, szállanak el fölötte a komoran egyforma, örömtelen nappalok, melyeknek kétes világossága mellett olvassa kedvencz könyveit, az „Ilias“-t és a „Századok legendáját.“ Egyszer aztán felmondja a szem is a szolgálatot — tekintete előtt összefolynak a betűk, sem irott, sem nyomtatott

sorokat többé nem olvashat — az utolsó jóbarát-
tal, a könyvvel sem társalognak többé oly bizal-
masan, oly meghittén, mint eddig; kénytelen be-
felé, lelkébe pillantani s csak úgy rémlik, révedez
előtte minden, amit átélt, átszenvedett, mint ahogy
rémlik előtte maga az írás, mikor telekarczolja
a papirost végtelen fájdalomról beszélő sorokkal,
minők a következők is:

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
A fény, a dal, az illat visszatérte.
Midőn szívemet valamely nagy, égő,
Sötét, reménytelen habánat érte.

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
Arany sugár szállt a páta vizére —
Midőn valamely mély, halálos sebből
Gyötrelmesen palakzott szívem vére.

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
Fűnek, bokornak, fának bimbózása
Midőn szememből égő könnyek hulltak
Valamely névtelen nagy hervadásra.

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
Megszállta régi fészket fecske, gólya,
Midőn valamely örök elválásnak
Történt szívenben végbucsuztatója.

Csak azt tudom még, hogy akkor tavasz volt,
Dúsan zöldellt az emberek vetése.

Midőn valamely meggyilkolt reménynek
Történt szivemben gyászos temetése.

És most, ha visszaszáll a fecske, gólya,
Arany sugártól a virág feltámad —
Szivem feljajdul s bezokogja lelkem'
Egy régen meghalt, névtelen bubánat.

Ily contemplatiók, ily hangulatok közt kezd
éjjelre válni e nő életalkonya. A lejtőn mindig
nagyobb ut marad hátra . . . légkörének világos-
sága is mind gyérebb, fogyatékosabb . . . e sorsa
elé hunyt szemekkel haladó's lejebb-lejebb tűnő
alak mind csüggedtebb, törtebb . . . tekintetén
könnyek égnek, melyek nem tudnak lehullani,
szivében fájdalemak, melyek nem bírnak felsikol-
tani s neve — ez a fényes örökség, ez az egy-
kor büszke hangzásu név — szinte szokatlanul,
idegenszerűleg hangzik el e hálátlan világban,
az erőtlen, velőtlen tehetségek szajkó-lármája
közt.

IRODALOM ÉS KÖZÖNSÉG.

A nyugati irodalmak közt egyetlenegy sincs, mely oly megbecsülhetetlen szolgálatokat tett volna nemzetének, mint a miénk.

Az egyes időszakok folyamában fentartó ereje, erkölcsi hatalma, nemesítő hatása sohasem szűnik meg, — csak jellege változik. Egészében véve úgy áll előttünk ez irodalom, mint egy óriás, ki a nehéz századok politikai küzdelmei közt a háboruk vértengerében gázol s durva ujjakkal veri lantján a riadókat, vagy komor himnuszait a büntető istenekhez; majd izmos vállain Atlaszként hordozza a magára hagyott nemzetiség ügyét, virrasztja a kilobbanni készülő hazafiság s a mélyen alvó honszeretet álmaít; balzsamot önt a legsajgóbb sebekre, gyengéden bekötözi, gyógyitgatja azokat, — az irgalom, a béke, vigasztalás vele jönnek elcsüggedt lelkünket uj erőre hozni s midőn a nemzet — közönyből, kétségbeesésből — az elkorcsosodás lejtőjén rohanni kezd: mennydörgő hanggal állítja meg a lejtőn,

hatalmas karokkal ragadja meg a végveszélybe rohanót s becsületre, munkára emlékeztetvén őt — megegyengeti előtte a politikai haladások nagy utját, melyen át aztán csakhamar feljutunk az iszaból, a sárból a renaissance Ararat-hegyére s itt végre büszkén érezzük, hogy élünk s más nemzeteknek is látniok kell a tényt, hogy —
v a g y u n k !

Igen! Nem kevesebbet, mint a lehető legtöbbet köszönhetjük irodalmunknak: lételünket köszönhetjük neki.

Most már azt kellene hinnünk, hogy ily rendkívüli szolgálatok fejében a nemzet nagy közönsége egygyé van forrva irodalmával — mert hiszen nyilván való; mit köszönhet neki? Azt kellene hinnünk, hogy a nyugati államokban irodalmat és társadalmat sehohsem köt össze bensőbb kapocs, letéphetlenebb kötelék, mint nálunk s hogy itt az írónak, költőnek nincs egyéb hivatása, mint hozsannákat zengedezni e büszke, e nagy egyesülés diadalairól, fennen hangoztatván: „Mutass fel ehhez, a mienkéhez hasonló, felséges öszhangot, világ!”

Van-e lovagiasabb nemzet a föld kerekiségén, mint a magyar? Hisz nálunk bizonyos értelemben s bizonyos fokig még a betyár is gavallér-

nak születik s ki ne emlékeznék arra a jeles magyar főúrra, a ki a londoni lófuttatás alkalomával tíz ezer forintot vásárol meg egy paripát, csak azért, hogy a másik pillanatban a sportsmannek és yockeyk általános hüledezése közt föbe puffantsa a nemes állatot, mert hát egy magyar mágnásnak tíz ezer forint bliktri!?

Röviden : lovagias és gavallér nép vagyunk, így tehát nem is lehet rólunk azt feltételezni, hogy épen az irodalommal szemben viselnők magunkat lovagiatlanul, az irodalommal szemben, a melynek oly sokat, oly kiszámíthatatlanul sokat köszönhetünk.

Hisz nagylelkűeknek sem kell lennünk, csak igazaknak. Ez az irodalom nem kér jutalmat, annál kevésbé alamizsnát, — csak lelkesedést és szeretetet. Ime, egy részről a kölcsön, más részről a visszafizetés kötelessége ; amott a küzdelem verejtéke, diadala, — itt a béke hálája. Ennyi az egész. Hadd foglaljam össze, mindezt e kis szócskába : „Kölc s ö n ö s s é g.“

Hanem itt aztán meg is álljunk, mert épen ennél a kis szónál támad a nagy bökkenő. Kérdés : hol fogunk az irodalom és a közönség e kölcsönösségének nyomaira bukkanni művelődéstörténetünkben ?

Lássuk csak.

Magamra vállalom a szellem-idézők szerepét — ne én, de a megtörténtek, a tények, a nagy küzdelem felkeltett hősei tegyenek tanúvallomást e kölcsönösség mellett, vagy ellene.

Fel, fel tehát a sirból, a temetőből, — elő a feledés szomorú ködéből, ti fényes, küzdő szellemek. Fel, ti vívódó nagy elmék, ti vergődő, vérző nagy szívek; ti meg nem értett dicső alakok, nyomoruság fölKentjei, inség választottjai, koszorútlan vértanúk, halhatatlan halandók, kik álmodtok jeltelen s kiknek hamvai felett immár áttombolt a századok viharja!

Erdősi Sylvester János, a XVI. századi magyar irodalom egyik kiváló szelleme, az Új testamentom tudós fordítója, az első magyar nyelvtan írója, nagy fontosságu működése jutalmául subpredikátorságot kap Lőcsén, a hol feleségével és gyermekeivel 32 frtnyi évi fizetésből kell megélnie. Tinódy végigvándorolja a két magyar hazát, buzdít, lelkesít, — eszi hozzá a nagyok kegyelemkenyerét, iszsza az udvarmesterek „büdös borát“ s elvesz valamelyik erdő szélén, a hol hulló levél, zörgő haraszt temeti be. Balassa Bálint sem részesül jobb sorsban, aláássák becsü-

letét, megmérgezik életét s a „nagy bú és szemérem“ miatt világnak indul, üldözött vadként tévelyeg idegen tartományokban, bujdokol vadonat erdőkön, zugó tengerek partján s nemes, nagy szívével csak meghalni tér vissza ismét hazájába. Szenczi Molnár Albert a XVII. század egyik első rangu írója a legfeketébb inséggel küzdi végig életét; Apáczai Csere Jánost, kora legvilágosabb elméjét szöszátyárok kergetik a halálba, mielőtt a tömeg majdnem ledobja dűlében a gyulafehérvári torony tetejéről. Hasztalan kiáltanánk: „Koszorút, könyvet e nagy ember sirjára!“ Sirját nem tudná megmutatni nekünk senki sem.

De hát ezek mind nagyon régi, régi történetek! Akkor még durvábbak voltak az erkölcsök, kevesebb az igazi műveltség, a valódi izlés s több a harc, a nyomor, a viszontagság. Abban az időben még jóformán nem is lehet közönségről beszélni, mert az irodalomnak nincs közönsége.

Mit szólunk hát Zrínyi Miklósról, ki „Szigeti Veszedelmé“-vel műeposzunk megteremtője, kit kora nem ért meg, kit végkép elfelednek s kit csak most századunk elején veszünk ki a lomtárból ujjonnan? Mit mondjunk Faludyról, kit számba sem vesznek, míg él? Bessenyei-

ról, ki a magyar renaissance egyik legelőkelőbb bajnoka, s kinek sirja felett ma szántanak? Baróti Szabó Dávidról, kit részvét nélkül temetnek el? Virág Benedekről, a magyar Horáczról, a nemzeti lélek tüzes ébresztőjéről, ki annyi forró hevülés, tiszta lelkesedés árán inséggel, nyomorral küzködik s teljes elhagyatottságban hunyja be szemeit? Kármán Józsefről, a „Fanny Hagyományai“-nak kitünő költőjéről; ki huszonhatéves korában reményt veszítve száll sirjába? Csokonai-iról, a geniális költőről, kit sorsa viszontagságai harminczkét éves korában a halálba üldöznek? Réva-iról, a halhatatlanról, a nagyról, ki nyelvészetének történeti irányával megelőzi a német tudományosságot s ki „mostohájának“ nevezve hazáját, pártfogójától, Mártonfy püspöktől, egy kis helyet kér valamely jószágán, ahol élelme, „melegedése“ legyen s ahol csendesen behunyhassa szemeit? Mit mondjunk Kazinczyról, a nagy irodalmi reformátorról, a ki ötvenhat évi szakadatlan, óriási munka díjában nyomorusággal él és hal? Kölcseyről, kit szelleme gazdagsága nem óv meg az anyagi szegénységtől; Katona Józsefről, a „Bánk-Bán“ lángelméjű költőjéről, ki ismeretlenül, koszorútlanul tűnik el; Vörösmartyról, a költő-feje-

delemlről, ki küzködve tartja fenn magát ; B a j z á r ó l, ki megőrül ; G a r a y Jánosról, ki éhen vesz el ; C z a k ó Zsigmondról, ki öngyilkosságba rohan ? . . . P e t ő f i r ő l, ki 800 frt évi jövedelemlről álmadozik ; T ó t h Edéről, ki inségével saját diadalkapuja alatt roskad össze ? . . .

Hogy nyomulnak fel, hogy sokasodnak, torlódnak össze körülöttem ! A nagyok, a dicsők, a fáradozhatatlan munkások, nagy eszmék, nagy gondolatok zászlóvivői, a koldusok, a vértanuk egész tömege ! Hivatásuk : lelkesedés ; életük : balsors ; működésük : áldás ; utjuk : a kálváriák utja ; haláluk ; halhatatlanság !

S valjon mindazok, kik itt említve lettek, az irodalom és közönség kölcsönössége mellett tesznek-e tanúságot ? Megjelenésök : vád, — az irodalom nyílt sebe, melyet gyógyítani egy nagy, résztvevő közönség hivatása lenne.

De ime ! derültebbé válik a láthatár. A politikai élet hullámozni kezd s a politika felhasználja az irodalmat és tüntet vele. Megünnepeljük Kazinczy születésének évszázados fordulóját, a széphalmi rozzant lakház azon pontján, hol a nagy ember írószobája volt, dór stílű templom épül, dicsőítésére emlékpénzeket veretünk s az irodalom hirtelen oly valaminek bizo-

nyul, mely nélkül igaz magyarnak lenni nem lehet, — pártolni kell tehát, ha nem is benső lelki szükségből, legalább merev hazafiságból. Irodalom és közönség összeolvadnak, vagy jobban mondva összekeverednek a nagy nemzeti demonstrációkban. Oh! ez az egész lelkesedés, ezek a hevülések és ölelkezések a politikai tüntetés mámorában — maguk is csak tüntetések, minden igazi bensőség nélkül. Divatba jön a nemzeti viselet, a czifra szűrők, a fokosok, az árvalány-hajas kalapok, a sarkantyus csizmák, a Kossuth-csipke, Garibaldi-kelme, a hazafias frázisok, az áldomások, az irodalom. S valóban ennek a közeli időszaknak összes lelkesedése az irodalom iránt nem egyéb, nem más, mint egy nagy mámor — göze.

S napjainkban? — Mindenki tudja hányadán vagyunk. Sorsunk nem javult, a könyvkiadás a legszomorubb üzletek egyike s oly költségek, mint V a j d a János, hiába álmodoznak egy kis csöndes fészekről s független nyugalomról, nyájas, idylli létről; ezt helyettök rendesen csak a fűszerkereskedők érik el.

De ne fessük a képet túlságos setétre. Annyi tény, hogy az irodalomtörténet, kiváló alakjainak egész tömegét felidézve sem tehet nyílt tanuságot

az irodalom és a közönség kölcsönössége mellett, s hogy állandó, tartós lelkesedések helyett legtöbbször a tüntetés muló hevülései azok, melyek az irodalom iránti változó, hullámozó érdeklődésünket jellemzik. Azt mondják, hogy ennek okait nemzetünk politikai természetében kell keresnünk s hogy a politikai irodalom az, mely a többi irodalmat, különösen a szépirodalmat, elnyomja s hogy ez jól van így! De jegyezzék meg maguknak azok a jó urak, kik oly szerfelett nagyra vannak a politikával, hogy Nagy Sándor összes hódításaiból nem maradt ránk egyéb, mint az ázsiai páva és Napoleon győzelmeinek nincs más eredménye, mint a merinói juh. Tallayrande összes politikai fondorkodásánál egy jóizü népdal többet ér, Shakspere pedig minden királyok és politikusok felett fog állani örök időkre!

Csak azok az igazi hatalmak, melyek fen tartják, éltetik s előbbre viszik az emberi szellemet művelődése nagy útján. S ilyen áldásos hatalom az irodalom is. Némi gondolkodás után mily könnyű ezt belátni! De épen erre a „némi gondolkodásra“, erre a „belátásra“ van szükségünk s ezek mellett akként kell művelődnünk, hogy irodalmunkat ne divatos tüntetésből, ne fel-fellobbanó s ismét lelohadó hazafiságból szeretges-

sük, de szeressük érdeme szerint, pártoljuk a benső lelki szükség tiszta vágyakozásával, kötelesség-érzetből, meggyőződésből s állandóan! A multhoz képest nagy haladásokat mutatunk fel minden téren, haladást kell felmutatnunk ezen a téren is s helyre hozni mindazt, a mi vád és mulasztás. Szomorú volna, ha annyi millió magyar közül nem számithatna néhány százezerre a nemzeti irodalom, ha most nem is, de később, boldogabb időkben. Erre mulhatatlanul szükség van, — szükség egy állandó, nagy, értelmes közönségre, hogy becsülettel s büszkén megállhassunk az európai művelt nemzetek sorában, mert mindaddig, míg irodalmunk végkép össze nem forr a nagy közönséggel s ennek művelődési körét a szép, jó, igaz iránti tiszta érzék nem szélesíti ki: nem szólhatunk nemesebb értelemben vett magyar társadalomról.

TARTALOM.

	Lap.
Byron és a jelenkor	1
A szerelem Heine dalaiban	27
Scribe és iskolája	59
Ányos Pál	81
Csokonai és Lillája	115
Berzsenyi Dániel	137
Petőfiről	153
Vajda János	175
Kisfaludy Atala	195
Irodalom és közönség	231

